

13. ÉVFOLYAM 1. SZÁM (2023)

TARTALOM

Tanulmányok

Gregor Anikó:

Mi zajlik a háztartásban? A háztartáson belüli erőforrás- és tőkeallokációs folyamatok genderszempontról megközelítésének lehetőségéről 1–20

Golovics József:

A család természete a közgazdaság-tudományban.
A neoklasszikus megközelítésektől az intézményi felfogásig 21–33

Mravik Patrik Tamás – Papp Viktor:

„Korallósodás”
Kísérlet a hazai társadalomtörténeti szcénák hálózatelemzésére 34–51

Annus Szabolcs – Váradi Bendegúz:

„Egyszer volt, hol nem volt...”
Komentek és vélemények a Meseország mindenkié című mesekönyvről 52–82

In memoriam

Kovács Éva – Vajda Róza:

Szalai Júlia
„...hogyan lehet a személyest beemelni valahogy a fogalmiba” 83–107

A Socio.hu Társadalomtudományi Szemle a Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet, Magyar Tudományos Akadémia Kiváló Kutatóhely, Eötvös Loránd Kutatási Hálózat szabadon hozzáférhető (open access) online lektorált (double blind peer-reviewed) folyóirata.

Szerkesztőség: Csizmady Adrienne, Csurgó Bernadett, Dupcsik Csaba, Hajdu Gábor (főszerkesztő), Kovács Éva, Kovács Mariann, Kristóf Luca, Megyesi Boldizsár, P. Tóth Tamás, Takács Judit

Székhely: 1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.
Megjelenik: évente négy magyar nyelvű szám
Felelős kiadó: a TK főigazgatója
Olvasószerkesztés: P.Tóth Tamás
Arculat és tördelés: Kovács Mariann
ISSN: 2063-0468
Kapcsolat: socio.hu@tk.hu

GREGOR ANIKÓ¹

MI ZAJLIK A HÁZTARTÁSBAN?

A háztartáson belüli erőforrás- és tőkeallokációs folyamatok genderszemponitú megközelítésének lehetőségéről

<https://doi.org/10.18030/socio.hu.2023.1.1>

ABSZTRAKT

A tanulmány célja, hogy szakirodalmi áttekintés keretében bemutassa, milyen kísérletek születtek a háztartáson belüli viszonyokat és egyenlőtlenségeket vizsgáló kutatásokban a nemek közötti viszonyok elemzésének beemelésére. A dolgozat kiindulópontja a háztartásgazdaságtan és a beckeri új háztartásgazdaságtan feminista közgazdaságtani kritikája, amely kritika elsőként hívta fel a figyelmet a háztartás tagjai közötti nemi viszonyok és a háztartáson belüli folyamatokat befolyásoló társadalmi normákat közvetítő intézmények fontosságára. A tanulmány ezután a háztartáson belüli viszonyokra fókuszáló háztartáson belüli gazdaságtan különféle almodelljeit mutatja be, és részletes leírását adja azoknak a kísérleteknek, amelyek a háztartáson belüli nemek közötti viszonyok megragadását tűzik ki célul. Az áttekintésből levonható főbb tanulságok közé tartozik, hogy a háztartáson belüli nemi egyenlőtlenség összetett fogalom, éppen ezért kritikus, hogy a különféle modellek milyen proxyt alkalmaznak a jelenség megragadására, mert ennek megfelelően eltérő lehet a modell által látott kimenet és a következtetés a nemi viszonyokra nézve. Továbbá, a proxyk kontextualizálása is elengedhetetlen, mert ugyanaz a proxy a háztartás státuszától függően eltérő jelentéssel bírhat, ennek feltárását pedig inkább kevert módszertan alkalmazása biztosítja. Egyre több kutatás célozza a háztartáson belüli nemi viszonyok és a háztartás környezetének interaktív kapcsolatát, és emeli be annak vizsgálatát, hogy a különféle politikai és jóléti intézmények és intézkedések hogyan befolyásolják a háztartástagok ágenciáját, valamint ez milyen következménnyel jár a jólétükre és életesélyeikre nézve.

Kulcsszavak: háztartáson belüli gazdaságtan, feminista közgazdaságtan, alkumodellek, gender, egyenlőtlenségek

---

¹ ELTE Társadalomtudományi Kar.

WHAT HAPPENS IN THE HOUSEHOLDS?

The possibility of applying a gender approach to analysis of the intra-household resource and capital allocation processes

ABSTRACT

This paper aims to present a literature review of attempts to include gender analysis in research on intra-household relations and inequalities. The starting point for the article is the critique offered by feminist economics towards household economics and the Beckerian new household economics, which were the first to draw attention to the importance of gender relations between household members and the institutions that mediate the social norms influencing intra-household processes. The paper then presents various sub-models of intra-household economics that focus on intra-household relations and provides a detailed description of attempts to capture gender relations within the household. One of the main lessons that can be drawn from the review is that intra-household gender inequality is a complex concept. Therefore, the proxies used by different models to capture the phenomenon are crucial, as the output and conclusions about gender relations as seen by the model may differ accordingly. Furthermore, contextualization of the proxies is also critical because the same proxy may have different meanings depending on the status of the household, and the use of mixed methodologies is more likely to explore this. A growing body of research aims at exploring the interactive relationship between gender relations within the household and the household's social, institutional, and normative context, and highlights how different public policies and welfare institutions affect the agency of household members of different genders and the consequences for their well-being and life chances.

Keywords: intrahousehold economics, feminist economics, bargaining models, gender, inequalities

MI ZAJLIK A HÁZTARTÁSBAN?

A HÁZTARTÁSON BELÜLI ERŐFORRÁS- ÉS TŐKEALLOKÁCIÓS FOLYAMATOK GENDERSZEMPONTÚ MEGKÖZELÍTÉSÉNEK LEHETŐSÉGÉRŐL

BEVEZETÉS

A 20. század első felében megszülető háztartásgazdaságtan (*household economics*), majd annak később, az 1950-es és 1960-as években Gary Becker és Jacob Mincer vezetésével megszülető alirányzata (Grossbard-Shechtman 1999), az új háztartásgazdaságtan (*new home economics*) a mai napig az egyik legfontosabb közgazdaságtani elméleti iránytűje azoknak a kutatásoknak, amelyeknek fő vizsgálati kérdése, hogy a háztartástagok hogyan és miként hoznak döntéseket a háztartáshoz tartozó erőforrások allokációjáról, és miként viselkedik ökonómiai egységként a háztartás a termelés, az újratermelés és a fogyasztás színterein. Ez a dolgozat arra vállalkozik, hogy egy átfogó szakirodalmi áttekintés keretében bemutassa, hogy az új háztartásgazdaságtani megközelítés szociológiai, antropológiai, intézményi és feminista közgazdaságtani kritikái hogyan vezettek el a háztartáson belüli gazdaságtanhoz (*intra-household economics*), és hogy milyen integrációs kísérletek születtek arra, hogy ezen belül a nemek közötti társadalmi viszonyok figyelembevételével minél központibb helyet foglalhasson el. Ahogyan azt majd a későbbiekben részletesen bemutatjuk, korántsem egyértelmű, hogy ha egy háztartáson belüli folyamatokat vizsgáló kutatás észleli, hogy a háztartástagok különböző neműek, akkor a kutatás valóban képes genderszempontrú elemzését adni például a háztartáson belüli nemi egyenlőtlenségi folyamatoknak. Az áttekintésben kitérünk azokra a tanulmányokra is, amelyek felismerték a háztartáson belüli gazdaságtan és a háztartáson belüli folyamatok vizsgálatának ezen vakfoltját, és újrarendelt modellekkel vagy módszertannal próbálták ezt a hiányt betölteni.

A tanulmány felépítése a következő. Elsőként röviden bemutatjuk a háztartásgazdaságtan és az új háztartásgazdaságtan legfontosabb jellemzőit és feltevéseit, és ezeknek a kritikáit. Ezután áttekintjük, hogy a háztartáson belüli gazdaságtan milyen különböző, egymástól is jól elkülöníthető modellek révén kívánta szakkritikálni az új háztartásgazdaságtan azon feltételezésével, hogy a háztartást önálló egységként kezelve, az alkotóelemeit jelentő különféle háztartástagok közti viszonyokról nem tudomást véve lenne érdemes mikroszintű elemzésekben kezelni. Ezt követően összegezzük, hogy az elmúlt évtizedekben milyen típusú kutatások zajlottak a háztartáson belüli döntések, alkuk és erőforrásmegosztás témakörében, és hogy ezekből milyen kísérletek olvashatóak ki a nemek közti viszonyok elemzésére vonatkozóan. Mindvégig különös figyelmet kívánunk fordítani azokra a kritikai felvetésekre, melyek a feminista episztemológiai hagyományokra épülő kritikai megközelítések felől érkeznek.

Felmerülhet a kérdés, hogy egy alapvetően közgazdasági modellezés ilyen részletes kritikai ismertetése miért tartozik bele a szociológia tárgykörébe és miért tarthat számot a szociológusok érdeklődésére. A válasz többrétű. A háztartás fogalma rendre előkerül a különféle szociológiai kutatásokban, de a ház-

tartástagok közti strukturális viszonyok elemzése rendre háttérben marad.² Továbbá, a különféle, főként kvantitatív elemzések előszeretettel használnak az egyéni szintű változók mellett háztartási szintűeket is, és az áttekintésünk arra ösztönözhet, hogy a háztartás jellemzésére ne csak a háztartás egységét alapul vevő változókat (pl. egy főre jutó jövedelem) használjunk, hanem olyanokat is, amelyek a háztartáson belüli viszonyok proxyjaként használhatók (pl. a nőkhöz kapcsolható bevételek aránya a teljes bevételen belül). Ugyancsak fontos szempont lehet, hogy az utóbbi bő évtizedben a magyarországi (köz)politikai törekvések kiemelt figyelmet fordítottak a „család” fogalmára, ám azt legtöbbször olyan minőségében ragadták meg (a termelés, az újratermelés és a fogyasztás legfőbb színtereként), amely a háztartás jelentésére hajaz. Akár háztartásról, akár családról esett szó ezekben a szövegekben, közös bennük, hogy a tagok közti viszonyokat mindkét fogalom elfedi, mintha nem lennének hatalmi vagy érdekkülönbségek a tagok között, és mintha az egységen belüli viszonyok nem járulhatnának hozzá a tagok közötti hierarchikus viszonyok újratermeléséhez. Az uralkodó neoklasszikus közgazdaságtani megközelítés a háztartást a fogyasztás, a termelés és az újratermelés terepeként értelmezi és kapcsolja be makrogazdasági folyamatok leírásába és elemzésébe, miközben a háztartásnak nemcsak a határai nem egyértelműek, hanem az azon belüli viszonyok, egyenlőtlenségek, hatalmi helyzetek sem feltétlenül illeszthetők be az előbb említett hármas funkciót szem előtt tartó funkcionális megközelítésbe, illetve a háztartáson belüli viszonyok és a háztartáson kívüli intézmények interakciójáról sem mondanak túl sokat. Továbbá, ahogy Szelényi Iván (2016) is hangsúlyozta, a szociológia specialitása a többi társadalomtudománnyal szemben a saját reflexivitásában rejlik. Szelényi is kiemelte a szociológia hármasságáról szóló esszéjében, hogy a közgazdaságtan és a racionális döntéshozatal módszertani kihívást jelent a szociológia számára: úgy tűnik, hogy érvényesebb és stabilabb, megbízhatóbb megállapítások levonására képes. Ugyanakkor csak a szociológia rendelkezik azzal az eszköztárral, amellyel feltehető a kérdés: kinek vagy minek a szempontjából definiálódik racionálisnak egy-egy döntés, megfigyelt viselkedés vagy cselekvés; minek köszönhető a szociológián belül is az ökonomiai paradigma népszerűsége, és mit veszítünk a megismerés és a magyarázat során, ha ebből a valóságértelmezésből közelítünk társadalmi jelenségek feltárása és megértése felé. Ebből a nézőpontból rátekinthetünk arra, amit a háztartásokról az ökonomiai paradigma felől tudunk, arra is rámutat, amit a paradigmán belül feltehető kutatási kérdések keretében meg sem ismerhettünk. Végezetül, az áttekintés kifejezetten azt vizsgálja, hogy a nemek közötti viszonyok strukturális természete vajon mennyire közelíthető meg a háztartáson belüli folyamatokat vizsgáló, alapvetően ökonomiai modellekkel, még akkor is, ha a közgazdaságtanon belülről vagy éppen interdiszciplináris háttérből érkeznek az ezzel kapcsolatos kritikák. Milyen hatékonysággal működik az esetleges önkorrekció a tudományos megismerés ezen területén, és mekkora tér nyílhat a nemek közötti viszonyok mélyebb vizsgálatára?

Az áttekintésnek nem célja diszkreditálni az ökonomiai megközelítést. Sokkal inkább ahhoz kíván hozzájárulni, hogy szociológiai vitát indítson arról, hogy a közgazdaságtani modellek és a mögöttük lévő, a valóság megismerésével kapcsolatos feltevések milyen jellegű tudáshoz tudják azok alkalmazóit hozzásegíteni. A szo-

2 Jó példa erre az 1980-as években az angolszász szociológiai szakirodalomban zajló „háztartási stratégiák” (*household strategies*)-vita. A fogalom főként a marginális élethelyzetben lévő, kevés erőforrással bíró, a társadalmi kríziseknek legjobban kitett háztartások megküzdési, túlélési stratégiáinak vizsgálatában került alkalmazásra, éles vitát váltva ki a szociológusok között (minderről lásd: Wallace 2002). A vita leginkább akörül forgott, hogy a fogalom nem fókuszál eléggé a háztartás tagjai közötti erőviszonyokra, és túl nagy szerepet tulajdonít a háztartásnak mint ágenciával rendelkező együttesnek, szemben a strukturális adottságokkal, azaz a vita a jól ismert struktúra vagy ágencia (lásd még: Risman 2004) vitába ágyazódik. A fogalmat (több más irányú kritika mellett) genderszemélyű és dekolonizációs kritika is érte eurocentrista és a nemi és generációs hatalmi viszonyokat figyelmen kívül hagyó jellege miatt (lásd: Wolf 1990).

ciológián belüli vagy azzal összeillesztett alkalmazhatóságukról csak úgy lehet megfontolt véleményt alkotni, ha ezeket a megközelítéseket és előfeltevéseiket alaposan megismerjük.

AZ ELSŐ MEGKÖZELÍTÉSEK: A HÁZTARTÁSGAZDASÁGTAN ÉS AZ ÚJ HÁZTARTÁSGAZDASÁGTAN

Első lépésként egy fogalmi tisztázással kell élnünk. Még az eredetforrásnak tekinthető angolszász szakirodalom sem használja konzisztensen a háztartás (*household*) és az otthon (*home*) fogalmát akkor, amikor a közgazdaságtan azon területére hivatkozik, amely az együtt élő és valamilyen formában közös gazdasági ([újra]termelői és fogyasztási) egységként kezelhető emberekből állók gazdasági elemzését végzi, és ez a pontatlan használat történeti jellegű. A 19. század közepén az Egyesült Államokban indult el az úgynevezett otthongazdaságtan [háztartástan] mozgalom (*home economics movement*), amely közvetlenül az otthon, a háztartás és a család tudományos elveken és alapokon való hatékonyabb és kielégítőbb működtetéséhez kívánt hozzájárulni, közvetetten pedig a racionalizált és a jóllétet növelő célorientált működés normalizálásával az otthon falain túli produktív világban alkalmazható munkaetikára és patriotizmusra kívánta nevelni az állampolgárokat (Weigley 1974:81). A kezdetben főként háztartástani ismeretek átadását formális oktatási keretben jelentő otthongazdaságtan egyértelműen a háziasszonyosodás (*housewifization*) folyamatának (Dunaway 2012 [2018]) egyik elemeként értelmezhető, amelyen keresztül a gazdasági szerkezet szükségleteihez igazodva elrejtésre kerül a tőkefelhalmozás előfeltételeként a fizetetlen munkaerő-újratermelő munka, és a háziasszony konstruált figuráján keresztül a nők speciális módon integrálódnak a kapitalista felhalmozás rendszerébe. Az 1899-es Lake Placid-i találkozón dőlt el, hogy az addigra elburjánzó változatos elnevezések közül az otthongazdaságtan lesz az a megnevezés, amely összefogja az otthoni termeléssel és fogyasztással kapcsolatos különféle ismereteket, és itt történt megállapodás arról is, hogy a formális oktatás keretei között ezeknek az ismereteknek a közgazdaságtudomány részeként célszerű intézményesülnie (Weigley 1974:85). Az otthongazdaságtan (*home economics*) és a háztartásgazdaságtan (*household economics*) eleinte úgy viszonyultak egymáshoz, hogy főiskolai és egyetemi szinten jellemzően az utóbbi elnevezéssel történt a területhez tartozó tudás átadása különféle kurzusok formájában. Ne feledjük, ez az az időszak, amikor a nőemancipációs törekvésének is köszönhetően előtérbe került a nők iskolázottságának kérdése, és a formalizált otthongazdaságtan elterjedése számára ez is biztosította a hajtóerőt, még ha a nőképe már abban a korban is kifejezetten konzervatívnak számított. Ennek oka abban állt, hogy a nőemancipáció korabeli másik nagy ügye, a nőknek a bérmunka piacán való megjelenése veszélyeztette a férfiak bérszínvonalát (Becchio 2020:87). Így, ha a nők oktatása olyan ismeretek formalizált és professzionális átadására fókuszált, amellyel nem fenyegették a férfiak bérét, nem kellett a nemek közti viszonyok radikális újragondolásának „veszélyétől”, legalábbis egy ideig, tartani. Az otthongazdaságtan felfutó intézményesülésének másik nagy hajtóerejét az 1929-es gazdasági világválságot követő New Deal háztartásszemlélete okozta: az alkuban a nők felelőssége lett, hogy a szociális konszolidáció révén kialakult magasabb bérek a családon belül a lehető leghatékonyabban hasznosuljanak a minél szófogadóbb és produktívabb jövőbeli munkaerő utánpótlásával és újratermelésével (Dalla Costa 1997 [2015]).

A háztartásgazdaságtan a két világháború közötti időszakban fokozatosan önállósodott az otthongazdaságtanon belül, intézményesülése pedig egyértelműen észak-amerikai vezető egyetemekhez (Columbia, University of Chicago) és női közgazdászokhoz köthető (Becchio 2020:86). A háztartásgazdaságtanban a család és a háztartás már egyértelműen gazdasági funkcióik nyomán került a vizsgálódások fókuszába: mint a piaci termeléssel párhuzamba állítható termelő, valamint fogyasztóegységként. A témánk szempontjából fontos

fejlemény, hogy a háztartásgazdaságtan önállósodása nem csak azt jelentette, hogy közgazdaságtani viselkedésében (termelésében, fogyasztásában és ezeken keresztül a makrogazdasági és politikai gazdaságtani folyamatokhoz való kapcsolódásában) kívánta az új terület minél inkább megragadni a háztartást, hanem azt is, hogy ezzel hátrahagyta az otthongazdaságtanban még hangsúlyosan jelenlévő, a háztartásnak a közjóhoz való hozzájárulásában, a társadalmi felelősségvállalásban és a szociális gondoskodásban morálisan is előírt szerepének a tudományos vizsgálatát (Becchio 2020:93).

A háztartásgazdaságtan azon túl, hogy a háztartás miként értelmezhető termelő- és fogyasztóegységként, azzal is foglalkozott, hogy a háztartások tagjai hogyan és miként döntenek a háztartási egyéni és kollektív erőforrás-allokációjáról. Az 1950-es és 60-as években kibontakozó, a csúcsára pedig az 1980-as években jutó új háztartásgazdaságtan (*new home/household economics*) újdonságereje és korszakos népszerűsége alapvetően két tényezőnek volt köszönhető. Egyrészt annak a neoklasszikus közgazdaságtanból inspirálódó episztemológiai feltevésnek, hogy a háztartás úgy közelítendő és vizsgálandó, mint egy vállalat, mert a kető működése egymással analóg (Grossbard 2006 [2001]:38). A háztartáson belül a tagok fogyasztanak és termelnek, különféle tevékenységekre specializálódnak, hogy a működés a kimenet szempontjából a lehető leghatékonyabb és a tagok számára is a lehető legnagyobb haszonnal járó legyen. Másrészt az új háztartásgazdaságtan olyan, a háztartás és a család intim és érzelmekkel átítatott szférájához kötődő jelenségeket is a vizsgálatának tárgyává tudott tenni, mint a termékenység és gyerekszülés/gyerekvállalás vagy a házasság és válás modellezése. Egységes és univerzális elméletet kívánt alkotni, amellyel a család mindenféle piaci (termelő, újratermelő, fogyasztó) és a piacin kívüli vagy azon túli cselekvése megmagyarázható, onnantól kezdve, hogy miért házasodik meg két ember, azon át, hogy miért és hány gyermeket vállalnak, odáig, hogy miért válnak el (Blaug 1992:220). Becker az univerzális elmélet felé való törekvésében az erősítette, hogy ha nagy tömegében láthatóak ugyanúgy működő háztartások, ahol a nemek különböző feladatokra specializálódnak és ez látszik a racionális döntésnek, akkor ilyen típusú emberi viselkedések mögött kell, hogy legyen valamilyen stabil minta és törvényszerűség, és a feladat az, hogy ezt a törvényszerűséget a modellezés eszköztárával feltárjuk (Blaug 1992:221).

A hazai szociológiai szakirodalomban mind a beckeri közgazdaságtani módszertan (Cserne 2000), mind a nevéhez fűződő új háztartásgazdaságtan legfontosabb alapvetéseit több munka is lényegre törően összegezte és inspirálódott belőle vagy a kritikájából (lásd pl. Gábos 2005:43–52, Szalma 2011:24–25, Paksi–Sebők–Szalma 2008:80, Pilinszki 2013, Erát 2019), így ebben a tanulmányban csak a témánk szempontjából fontos alapgondolatokra, valamint ezt követően ezek feminista és genderszemponturnak kritikájára térünk ki. Becker értelmezésében a nemek közti háztartáson belüli munkamegosztás a nemek közti, komparatív előnyként értelmezett biológiai különbségek racionális figyelembevétele a háztartás működési hatékonyságának maximalizálása érdekében (Becchio 2020:105). És ha a háztartások racionálisan működnek és állnak rá erre a munkamegosztásra, akkor ennek következményeképp jelenik meg a munkapiacra látható nő-férfi foglalkoztatottság-, illetve bérkülönbség. Becker modelljében különleges szerep jut a háztartásfőnek, aki a főkereső férfi, férj vagy apa: neki jut az a szerep, hogy érvényt szerezzen a háztartás közös hasznossági függvényének, más szóval annak, hogy minden háztartástag a saját egyéni preferenciáit alárendelje a háztartás közös érdekének, ugyanakkor ismeri is az egyéni preferenciákat és egyfajta optimumot keresve finomhangolja ezeket. Becker modelljében a háztartás optima a bemenő paramétereiktől, vagyis a tagok tulajdonságaitól függ, éppen ezért a háztartáson belüli erőviszonyok indifferensek. Itt jutunk el tehát a témánk, vagyis a háztartáson belüli erőforrás- és tőkeallokációs folyamatok kulcskérdéséhez: a beckeri modell alapján, ha vannak is

ilyen erőkülönbségek, az erőforrások használata nem ezektől függ, hanem a háztartás optimuma a meghatározó, az alkudozás mikéntje nem a bemenő paramétere, hanem sokkal inkább a kimenete és következménye egy háztartás működésének. Továbbá, az új háztartásgazdaságtani modellben a nemek közti egyenlőtlenség a piac tökéletlen működéséből fakadó hiba, valamilyen piaci anomália következménye (Becchio 2020:148).

AZ ÚJ HÁZTARTÁSGAZDASÁGTANNAL SZEMBEN MEGFOGALMAZOTT FŐBB KRITIKAI, FEMINISTA ÉS GENDER-SZEMPONTÚ MEGFONTOLÁSOK

Az új háztartásgazdaságtan vakfoltjaira többen is felhívták a figyelmet (részletes áttekintését lásd például Pollack 2003). A kritikák egy része inkább korrekciós szándékkal lépett fel (Agarwal 1997), míg mások alapjaiban kérdőjelezték meg a modellek előfeltevéseit és a modellből születő állításokat (Katz 1997; Ferber 2003). A kritikák egy része a közgazdaságtanon kívüli más diszciplínák felől érkezett. Becker modelljét például Michel Foucault is kritikus vizsgálat tárgyává tette a Collège de France-beli előadássorozatának 1978–79-es, *A biopolitika születése* című előadássorozatában. Foucault szerint a beckeri modellek cselekvőjéről leválasztásra kerülnek annak szociális jogai, és csupán annyira számít, hogy mint különféle képességekkel rendelkező személy mennyire tudja ezeket a képességeket az önfejlesztés révén a társadalmilag elfogadottan értelmezett és értékelt *produktivitás* és *hatékonyság* oltárán maximálisan kiaknázni a kollektív közjó érdekében. Éppen ezért Foucault szerint ez az emberkép nem egy semleges leírás, hanem a piaci fundamentalizmus ideológiájából születő, annak emberképét normalizáló politikai projekt része (Foucault 2008, idézi Repo 2015:119). A háztartásokat vagy a „családokat” tehát egyfajta biológiai és gazdasági erőforrásként értelmező funkcionalista megközelítés kifejezetten ellenérdekelt abban, hogy láttassa a háztartáson belüli, a társadalom strukturális viszonyaiból származó hatások következményeit és azt, hogy a tagok között ezek milyen viszonyokat keletkeztetnek. Az elsődleges cél ugyanis a háztartások („családok”) bekapcsolása a gazdasági és politikai vérkeringésbe. (A közgazdaságtan és biopolitika kapcsolatáról lásd bővebben: Hull 2013:326.)

Az új háztartásgazdaságtant azonban nem csak a saját diszciplináris határain kívülről érte kritika: a közgazdaságtanon belülről két nagyobb erő is abba az irányba hatott, hogy a háztartáson belüli gazdaságtan megszűlessen. Egyrészt a neoklasszikus mikroökonómia képviselői felismerték, hogy a háztartás egységén belül szükséges látni az egyéneket ahhoz, hogy a háztartásszintű kimeneteleket magyarázthassák, másrészt pedig a 70-es évektől kezdve egyre aktívabb feminista és intézményi közgazdaságtani irányzatok is egyre szélesebb körben hirdették, hogy a családra normatív és strukturális konstrukcióként érdemes tekinteni (Katz 1997). A háztartáson belüli gazdaságtan keretében a feminista megközelítés arra utal, hogy a háztartás tagjai közti viszonyok nemi viszonyokkal átítatottak, és maguk a tagok is társadalmi nemüknek megfelelően vannak jelen. Az intézményi megközelítés ettől annyiban tér el, hogy a nemi viszonyokat egyszerre tekinti oknak és következménynek is az erőforrások megosztásában.

A feminista közgazdaságtan alapvetően a neoklasszikus közgazdaságtan alapvetéseivel állt vitában, és mivel az új háztartásgazdaságtan is neoklasszikus alapokon állt, ezért hamar a feminista közgazdaságtan célkeresztjébe került. A feminista közgazdaságtan ugyanis nem csak a piaci viszonyokat tekintette a gazdaság részének, hanem a társadalmi normákat, a szeretetet, a gondoskodást és a hatalmi viszonyokat is; ha tehát a tudományos cél a pontosabb és alaposabb megismerés, akkor nem lehet kiiktatni ezeket sem, pláne, ha a gazdaság részét képezik (Becchio 2020:143). Ugyanígy fontos azoknak az intézményeknek a vizsgálata, amelyek keretezik és adott esetben korlátozzák a reális döntési alternatívákat, mert hatást gyakorolnak például a nemi normákra vagy azon túl egyének viselkedésére. A feminista közgazdaságtan több ponton is bírálta a

neoklasszikus gazdaságtan emberképét, amely abból indult ki, hogy az ember racionálisan kalkulálva hozza meg döntéseit és cselekvéseit a haszonmaximalizálás motiválva. A feminista közgazdaságtan nem csak arra mutatott rá, hogy ez az emberkép alapvetően egy férfigurát feltételez, hanem arra is, hogy a neoklasszikus közgazdaságtan leválasztja az érzelmeket a racionális cselekvőről, valamint a cselekvőt kiemeli a másokhoz való kapcsolódásaiból: felelősségéből mások iránt, gondoskodási kapcsolatokban való jelenlétéből (Becchio 2020:146). A feminista közgazdaságtanra komoly hatást gyakorolt a feminista filozófia és episztemológia, és ez vezetett azokhoz a következtetésekhez, miszerint a nemek közti egyenlőség célja akkor is üdvözlendő, ha az nem vezet gazdasági növekedéshez vagy a gazdaság hatékonyabb működéséhez, mert önmagában, a társadalmi igazságosság szempontjából, etikai alapon számít (Becchio 2020:148).

HOGYAN MODELLEZI A HÁZTARTÁSON BELÜLI GAZDASÁGTAN A HÁZTARTÁSON BELÜLI VISZONYOKAT?

Az új háztartásgazdaságtan megközelítéséhez képest a háztartáson belüli gazdaságtan (*intra-household economics*) két fő előfeltételében tér el: egyrészt kétségbe vonja, hogy a háztartásnak vagy a családnak létezne egy önálló preferenciafüggvénye és optimuma, azaz nem családi, hanem egyéni érdekek és döntések alapján jön létre a családnak tűnő döntés; másrészt az új háztartásgazdaságtan teljesen figyelmen kívül hagyta azokat a rendszerszintű, nemi és korosztályok közötti hatalmi viszonyokat, amelyek a háztartások erőforrás-allokációs döntéseit körbeveszik (Katz 1997).

A döntéshozatali modellek azokat a háztartási szintű döntéshozatali folyamatokat mutatják be a lehetséges kimenetekkel együtt, ahogy a háztartáson belül a nők és a férfiak megosztják egymás között az erőforrásokat (Arthur-Holmes–Abrefa Busia 2020:2). A döntéshozatal vonatkozhat a háztartás tagjainak különféle fogyasztására vagy különböző költségekre, beruházásokra, ami nem csak anyagi jellegű, hanem a jövőre vonatkozó döntés is lehet, például, hogy az oktatásban részt vesz-e valaki, azaz a tagoknak nem csak a jelenlegi, hanem a jövőbeli helyzetét is meghatározza egy-egy döntés. Míg a fogyasztás inkább jelenorientált, mert az életminőséget javítja, addig a beruházásjellegű vagy a jövedelemszerzéssel és vagyonosodással kapcsolatos döntések távlatiak (Grabka–Marcus–Sierminska 2013).

A beckeri modell szintén egyfajta ilyen döntéshozatali modellnek tekinthető, azzal a sajátossággal, hogy ez a modell egységként kezelte a háztartást. Arthur-Holmes és Abrefa Busia (2020) klasszifikációja alapján azok a háztartáson belüli modellek, amelyek érzékenyek a háztartástagok közti különbségekre és figyelembe is tudják ezt venni a modellekben, három típusba sorolhatók:³ a kooperatív, a nem kooperatív és a kollektív modellekre.

A *kooperatív modellek*, amelyek a háztartástagok között szimmetrikus viszonyokat feltételeznek (Katz 1997), alapvetően játékelméleti alapokon magyarázzák a háztartáson belüli döntéseket, méghozzá úgy, hogy az egyéni alkuerő háztartáson kívüli tényezőknél (pl. jövedelem) köszönhető. A kooperatív modellek továbbá azt feltételezik, hogy az alku a Pareto-optimumban találja meg a stabilitását, ami azt jelenti, hogy bármilyen döntés és annak eredményeképp állapot jön létre a háztartáson belül, nincs másik olyan döntés és állapot, amelyet a háztartás minden tagja inkább preferálna (Chiappori–Meghir 2015:1374). A kooperatív modelleket Bolt és Bird (2003:11) két további csoportra bontják aszerint, hogy milyen döntéshozatali modell érvényesül benne, így tesznek különbséget az alkupozíció (*bargaining power*) és a kooperatív konfliktus (*co-operative*

3 Itt jegyezzük meg, hogy az irodalom nem egységes abban, hogy ezeket a modelleket egymással milyen viszonyba helyezi. Míg az idézett szerzőpáros külön modellcsoportoknak tartja ezt a hármat, addig Bolt és Bird (2003:11) szerint a kollektív modelleken belül értelmezendők a kooperatív és a nem kooperatív modellek.

conflict) modellek között. Az alkupozíció modellek arra épülnek, hogy bár a háztartás tagjai arra törekednek, hogy érvényt szerezzenek az egyéni preferenciájuknak, létezik egy olyan optimum, amivel be kell érniük, különben a háztartás szétesését és az abból fakadóan felmerülő egyéni költségek felmerülését kockáztatják. A veszteség mértéke pedig tagonként más és más lehet. A kooperatív modellek másik csoportja „kooperatív konfliktust” feltételez a háztartás tagjai között. Ennek lényege, hogy miközben a felek közjóságok előállításaért kooperálnak, aközben a fogyasztásban abban érdekeltek, hogy maguknak és az esetleg tőlük függő, de a termelésben részt nem vevő családtagoknak a lehető legtöbb erőforrást megszerezzék (Kevane 1998:6–7), és ebben a folyamatban a családon belül betöltött szerep és az azzal kapcsolatos internalizált normák is befolyásolják a preferenciákat.

A *nem kooperatív modellek* már nem feltételezik sem a háztartástagok szimmetriáját, sem a Pareto-optimumra való törekvést, az alku nem egymással interakcióba kerülő tagok valamiféle tárgyalásaként jön létre, hanem egy önszabályozó egyensúlyi állapotot jelent (Arthur-Holmes–Abrefa Busia 2020:2). Legegy-szerűbben elképzelve ebben az esetben például a háztartásban együtt élő pár két tagjának eltérőek a preferenciái, és az alkuerejüktől függően osztják meg maguk közt a háztartás erőforrásait (Fiala–He 2018).

A *kollektív modell* egyetlen előfeltevéssel bír: bármilyen erőforráselosztás is jön létre a háztartáson belül, az mindig Pareto-hatékony, és valamely háztartástag jóléte csakis más háztartástag kárára javulhat. A kollektív modellben a háztartástagok valamilyen kollektív döntést hoznak pl. a fogyasztásukról és arról, hogy a fogyasztás hogyan oszlik meg a háztartás tagjai között. Mivel a kollektív modell akár nélkülözheti is magát az alkudozás folyamatát, így van, aki a kollektív modelleket nem sorolja az alkumodellek közé (Agarwal 1997:4). A kollektív modelleknek ugyanakkor van két további fontos eleme: egyrészt, a háztartás erőforrás-elosztását felelős tagjának a személyes értékvilága, identitása befolyásolja, hogy mi alapján osztja el az erőforrásokat a háztartástagok között; másrészt, hogy azok a normák és intézmények, amelyek befolyásolják az egyes háztartástagok erőforrás-mennyiségét, a háztartáson belüli erőforrás-elosztás folyamatát és kimenetét is befolyásolhatják (Burns–Keswell 2006).

Bár a következőkben bemutatásra kerülő, Mabsout és van Staveren (2010:784) által kidolgozott modell kifejezetten az egyik altípus, az alkumodellek közé tartozik, az alkupozíciót egy komplex, többszintű fogalomként konceptualizálták, és ez a struktúra más háztartáson belüli viszonyokat vizsgáló kutatás számára is gondolatébresztő lehet. A szerzőpáros egyéni, háztartási és intézményes szintre bontotta le az alkupozíció forrását, és mindegyik szinten elkülönítették egymástól az alkupozíció objektív és szubjektív elemeit. Az egyéni alkupozíció objektív formái az egyéni jövedelem, a kor, a humán tőke, míg a szubjektív formákhoz az egyéni szintű jogtudatosság és az érdekérvényesítés jogosságával kapcsolatos tudatosság áll. A szerzők ide sorolták a nők elleni erőszakkal kapcsolatos attitűdöket is, mivel a nemek közötti alkudozási folyamatban ez egy fontos proxy arra nézvést, hogy ki mennyire tartja jogosnak nőként a saját vagy férfiként a nők érdekérvényesítését: van-e joga a nőnek alkudozni vagy sem. A háztartási szintű objektív alkupozíció a tagok közti jövedelmi, korosztályi, humántőke-különbségeket takarja, míg a szubjektív az attitűdök közti eltéréseket. Ha például a háztartás egyik tagjának jövedelme a háztartás bevételeinek jókora többségét teszi ki vagy, ha valaki jóval iskolázottabb a másinál, akkor erősebb alkupozíciója van. Az intézményes alkupozíciót az alkudozó háztartástagok környezete adja: objektív formában a nemek közötti viszonyokat szabályozó, az egyenlőtlenséget legitimáló vagy az egyenlőtlenséget megelőzendő és tiltó törvények és jogszabályok tartoznak ide, szubjektív formában pedig mindazok a normák, kulturális hiedelmek és gyakorlatok, amelyek a nemek közötti viszonyokat alakítják és befolyásolják (lásd erről még: Hobson 2018).

A háztartáson belüli alkumodellek leggyakrabban egy-egy proxy-változót használnak az alkupozíció mérésére, amely lehet egyéni vagy egyéni változókból épített, háztartási szintű változó, mint például a pár tagjainak egymáshoz viszonyított jövedelemaránya. Ritkábban fordul elő, hogy arra tesznek kísérletet a kutatók, hogy valamilyen összetett változóval mérjék az alkupozíciót. Ma és Piao (2019:1781) japán háztartások vizsgálatához egy alkupozíció-indexet hoztak létre, amely öt elemből állt: a háztartás összbevételeiből a nőhöz tartozó bevétel aránya, a bérjellegű jövedelemből a nőhöz tartozó jövedelem aránya, a nő iskolai végzettsége a férfiéhoz képest, a férfi jövedelméből a nő által kontrollált rész aránya, a pár összjövedelméhez képest az előbbi jövedelem aránya. A kutatók azt vizsgálták, hogy a nők alkupozíciója milyen együttjárást mutat a boldogságérzettel.

Az a gondolat, hogy a háztartási alkumodelleknek a háztartáson belüli genderdinamikák beemelésére nagyobb hangsúlyt kell fektetni, már a 90-es években is megjelent a feminista közgazdaságtudományi diskurzusban. Agarwal (1997) például amellett érvelt, hogy a háztartáson belüli erőforráselosztások és alkuk megértéséhez a piac és az állam nők és férfiak alkupozícióját befolyásoló tevékenységének beemelése elengedhetetlen. Azaz, az alkumodell nem állhat meg azon a szinten, hogy egyéni változók vagy azokból számolt, háztartási nemi viszonyokat indikáló mutatókkal értelmezze az erőforrások elosztását, hiszen ezek a döntések nem egy vákuumban születnek. Az állami társadalom- és szociálpolitikák például erőteljesen be tudnak avatkozni az alkupozíciók nemi struktúrájába, ahogyan a piaci viszonyok is, és ezek között a szférák között erős interakció is fennáll.

Az 1990-es években megerősödő és intézményesülő feminista közgazdaságtan sikere összekapcsolódott a különböző nemzetközi szervezetek (ENSZ, IMF, Világbank) globális fejlesztéspolitikájával. Az ENSZ már az 1970-es évek közepétől kiemelt célként fogalmazta meg, hogy a nők helyzetének javítása a kulcsa a fejlesztéspolitika célkeresztjében álló országok számára. Ahogyan a közgazdaságtudományban is egyre kiemeltebb figyelem övezte azokat a folyamatokat, amelyek a háztartáson belül zajlanak, valamint a bemutatott viták hatására egyre élesebbé vált a kérdés, hogy a háztartáson kívüli feltételek és intézmények képesek-e biztosítani a nők helyzetének egyéni szinten történő, de makroszinten kimutatható javulását, mindez befolyásolta, hogy milyen jellegű kutatási kérdésekre keresték a kutatók a választ. A háztartáson belüli viszonyokat vizsgáló kutatások egyre gyakrabban arra a kérdésre keresték a választ, hogy vajon a különféle fejlesztéspolitikák hatékonyságát hogyan ösztönzik vagy éppen fékezik a háztartáson belüli viszonyok, hogy maguk a fejlesztéspolitikák milyen hatást tudnak gyakorolni a nők háztartáson belüli helyzetére (Arthur-Holmes–Abrefa Busia 2020), illetve hogy milyen hatása lehet a nemi viszonyokat befolyásoló fejlesztéspolitikának és a nemek közti egyenlőtlenségnek a gazdasági növekedésre (Seguino 2000). Más magyarázatok szerint a háztartáson belüli döntéshozatali és alkufolyamatok vizsgálata azért is fókuszál a „globális észak” területein kívüli régiókból származó esetek elemzésére, mert ezeken a területeken a gazdasági aktivitás jelentős része a háztartáson belül zajlik (Burns–Keswell 2006). Sőt, vannak olyan hangok is, melyek szerint a háztartáson belüli nemi egyenlőtlenségek voltak a leginkább a fejlesztéssel összefüggő tanulmányok (*developmental studies*) középpontjában, és más tényezők, úgy mint kor, születési sorrend, testi épség vagy betegség, inkább háttérbe szorultak (Bolt–Bird 2003:2). Ugyancsak a fejlesztéspolitika területén való alkalmazásnak köszönhető, hogy az eurocentrista tudományos gondolkodás felismerte, hogy a háztartás fogalma rendkívül sokféle, nem feltétlenül statikus emberi formációkat fed le tértől és időtől függően, tehát minden modell, amely univerzális magyarázatát kívánja adni a háztartáson belüli folyamatoknak és viszonyoknak, nem hunyhat szemet ezen sokféleség felett (Bolt–Bird 2003:10).

A HÁZTARTÁSON BELÜLI ALKUPOZÍCIÓN TÚL: HÁZTARTÁSON BELÜLI NEMI EGYENLŐTLENSÉGEK

A háztartáson belüli egyenlőtlenségek tárgyalásának előfeltétele annak felismerése, hogy a háztartást érő különféle hatások nem feltétlenül ugyanúgy érik a háztartás tagjait, hiszen más strukturális tulajdonságuk, például nemük, koruk vagy testi épségük révén kitettebbek vagy védettebbek is lehetnek ezekkel a hatásokkal szemben. Ugyanígy, az, hogy a háztartás maga rendelkezik valamilyen erőforrással, nem jelenti automatikusan azt, hogy a háztartás minden tagja egyformán, egyenlően részesedik belőle (Malghan–Swaminathan 2021:515). A háztartástagok közti viszonyok, az arra épülő erőforrás-elosztási mechanizmusok, alkupozíciók rendszere nagyban függ az egyének egymáshoz viszonyított hatalmi pozíciójától, cselekvőképességétől, autonómiájától, amelyek folyamatosan újratermelődnek a háztartáson belül és nagyban befolyásolják ezeket a háztartáson kívüli normák, gyakorlatok és intézmények. Ennek a hatalmi struktúrának a társadalmi nem az egyik eleme, amelyet legegyszerűbben „*az emberek közt fennálló társadalmi viszonyrendszer nemi aspektusaként*” (Barna et al. 2018:241) értelmezhetünk. Nemi aspektus alatt a nemiség két, egymással összefüggő dimenzióját értjük: a szexuális és a nemi csoportok közti viszonylatokat. A szexuális gyakorlatok kitüntetett típusa, a heteroszexualitás nem csak a biológiai reprodukció elsődleges csatornájaként élvez kulturális elsőséget, hanem mert a nemi csoportok közötti hatalmi viszonyok is leképeződnek benne. Ahogyan azt majd látni fogjuk, a háztartáson belüli nemi egyenlőtlenségekkel kapcsolatos kutatások jellemzően heteroszexuális kapcsolaton alapuló háztartásban vizsgálódnak, ha a szexus bármilyen viszonylatban meg is jelenik a háztartástagok között.

Az imént kifejtett módon értelmezett társadalmi nem tehát strukturáló tényező, amely egyéni (mikro), intézményes (mezo) és makroszinten is értelmezhető (Risman 2004). A háztartás mint társadalmi egység az intézményes szinthez tartozik. Olyan egység, amelyen keresztül más társadalmi intézmények képesek az egyének felé közvetíteni a nemi viszonyok rendszerét: az ezt szabályozó normákat, attitűdöket, hiedelmeket, és azokat a társas gyakorlatokat, amelyek révén a nemi viszonyrendszer újratermelődik, megerősödik vagy éppen megváltozik. A háztartás tagjai közti nemi viszonyok rendszere leképezheti a háztartást körbevevő társadalmi kontextus nemi viszonyrendszerét, de kialakulhatnak olyan belső gyakorlatok is, amelyek azzal éppen ellentétesek. Ekkor kiváltképp az válik érdekes kérdéssé, hogy vajon milyen tényezők és milyen háztartásokat tesznek olyan tereppé, ahol nem a megszokott viszonyrendszer termelődik újra (például egyenlőtlen nemi környezetben a háztartás tagjai között a szolidaritási vagy a reciprocitási viszonyok erősödnek fel).

A háztartáson belüli egyenlőtlenségi rendszerek közül a nemi egyenlőtlenségre fókuszálva általánosságban is elmondható, hogy a nemi egyenlőtlenség összetett fogalom (Walby 1989, 2004), ami azt jelenti, hogy különféle dimenziók mentén jelenik meg és valósul meg. A dimenziók azonosítására számtalan kísérlet található a szakirodalomban: a patrarchális gyakorlatok különböző terepeinek azonosításán át (Walby 1989) az ország szinten mért nemi egyenlőtlenség összehasonlíthatóságát ígérő összetett indexek konceptualizálásáig és operacionalizálásáig. Utóbbiakból jelenleg is tizenhétféle van forgalomban, három és hat között változik a dimenziók száma, amelyek mentén a nemi egyenlőtlenséget mérik (Schmid 2022:917). A háztartáson belül értelmezett nemi egyenlőtlenségek dimenziói között minden olyan dimenzió szóba jöhet, amely mentén a háztartás tagjai között egyenlőtlen erőforráscsere, egyenlőtlen döntési vagy cselekvési (ágencia) képesség valósul meg vagy erősödik meg, és amelynek nemi színezete van. Ide tartoznak az anyagi egyenlőtlenségek (pl. a kereseti különbségek, a közösen megtermelt javak feletti tulajdonviszonybeli egyenlőtlenségek, a háztartás közös bevétele feletti egyenlőtlen diszponálás), a fogyasztásbeli egyenlőtlenségek (pl. a közös javakból való egyenlőtlen részesedés), és külön területként tekinthetünk a háztartáshoz mint a társadalmi

újratermelés egyik színteréhez kapcsolódó nemi egyenlőtlenségekre (pl. a fizetett és a nem fizetett munka egyenlőtlenségeire, a háztartás tagjainak munkaerejét újratermelő tevékenységekben való egyenlőtlen részvételre). Ugyancsak külön dimenzióként azonosíthatók az olyan háztartáson belüli gyakorlatok, amelyek a háztartástagok közti erőkülönbségeket fejezik ki, ennek formája az erőszak (fizikai vagy más formában is). A következőkben ezek mentén mutatom be, hogy a szakirodalomban fellelhető kutatások közül melyek azok, amelyek a háztartáson belüli nemi egyenlőtlenségi viszonyok különböző dimenziói között kerestek kapcsolatot. Kifejezetten azokra a kutatásokra fókuszáltam, amelyek deklaráltan a háztartást vizsgálták, és az azon belüli nemi egyenlőtlenségekre kerestek magyarázatot (*intra-household gender [in]equality*).

Angel-Urdinola és Wodon (2007) nigériai vizsgálata is megerősítette, hogy ha a háztartás jövedelméhez a női tag nagyobb arányban járul hozzá, akkor az jelentősen javítja a döntésekbe való beleszólási képességét, de csak olyan területeken, amelyeknek nincs közvetlen jövedelemszerző potenciálja (mint például a földhasználat). Hughes és munkatársai (2015) latin-amerikai, afrikai és Ázsia csendes-óceáni térségének adatai alapján például azt találták, hogy a különféle, a globális egyenlőtlenségek csökkentését célzó fejlesztő programok nyomán a háztartáson belüli gazdasági nemi egyenlőtlenségek csökkenése a háztartáson belüli nők elleni erőszakos esetek növekedésével járhat. Így, ha nem vesszük figyelembe a háztartáson belüli nemi egyenlőtlenség összetett jellegét és csak az anyagi egyenlőtlenségekre, azon belül is csak annak egy aspektusára, például a jövedelmi egyenlőtlenségre fókuszálunk, akkor ezzel figyelmen kívül hagyunk más nemi egyenlőtlenséget, amely a háztartáson belül alakulhat ki. Ugyanígy felmerülhet a kérdés, hogy mi történik a háztartáson belüli nemi egyenlőtlenségnek a fizetetlen házimunka-dimenziójával, amikor az anyagi nemi egyenlőtlenség változik. Bertrand és munkatársai (2015) egyesült államokbeli adatok elemzésével kimutatták, hogy azoknál a pároknál, ahol a nőnek akár csak potenciálisan is nagyobb fizetése lenne, mint a férfinak, kisebb az esélye, hogy a nő munkát vállaljon, és ha mégis megteszi, kevesebbet keres, mint a partnere; továbbá, ha a nő fizetése meghaladja a férfit, a nő több házimunkát végez, mintha kevesebb lenne a jövedelme. Ezek a kutatások arra hívják fel a figyelmet, hogy a háztartáson belüli nemi egyenlőtlenség összetettsége miatt számítsunk arra, hogy a várakozásokkal szemben akár ellentétes együttljárást is mutathat az egyenlőtlenség két mutatója egymással, és ebben a kontextuális változóknak lehet nagy szerepe.

Bolt és Bird (2003:13) a reprodukív és fizetetlen háztartási munkák háztartáson belüli egyenlőtlen megosztásával és annak egyértelmű nemi mintázatával indokolták, hogy a háztartáson belüli különbségekben a nemi dimenziót miért kezeli a szakirodalom is kitüntetett jelentőséggel. Áttekintésükben ugyanis azt a következtetést vonták le, hogy a nemek szerint megbontott házimunka, annak pénzbeli és elismerésbeli (nem) értékelése, a ráfordított idő mint erőforrás nemek közti egyenlőtlensége, és az ezt övező társadalmi normák és az erre épülő intézményrendszerek a háztartáson belüli erőforrás- és hatalmi egyenlőtlenségek alapját jelentik, ugyanakkor kritikával is illették azokat a megközelítéseket, amelyek csak a nemek közti hatalmi dimenziót emelik ki a háztartási egyenlőtlenségek struktúrájából.

A szakirodalomban található arra példát, hogy a háztartáson belüli nemi egyenlőtlenséget aldimenziókra bontva a kutatás az ezek közti együttljárásokat vizsgálja. Matteazzi és Scherer (2021) olasz, német és egyesült államokbeli adatokon elemezték a háztartási munkára fordított időbeli egyenlőtlenség és a párok közti jövedelemegyenlőtlenség együttljárását, és arra jutottak, hogy míg a nő fizetetlen otthoni munkájának növekedése a férfi jövedelemnövekedésével és a nő jövedelemcsökkenésével, azaz a nemi jövedelemkülönbség növekedésével járt együtt, addig a jövedelemkülönbség nem csökkent, ha a férfi végzett több házimunkát, ez ugyanis nem járt együtt a nő jövedelemnövekedésével. Grabka és munkatársai (2013) német adatokon

vizsgálták együtt élő házaspárok vagyoni egyenlőtlenségeit, és ha a háztartási munkát is beleszámították a vagyon mértékébe, akkor a nő-férfi egyenlőtlenség mértéke csökkent.

Kérdés ugyanakkor, hogy ha a reprodukív munkák szerinti egyenlőtlenség az alapja a háztartás nemi struktúrájának, akkor kezelhető-e egymástól külön akár csak analitikusan is a háztartáson belüli nemi egyenlőtlenséget alkotó különféle tényezők. Elválasztható-e egymástól a reprodukív munka és a produktív munka dimenziója, leválasztható-e ettől a fogyasztási nemi egyenlőtlenség vagy a kapcsolathálózatban rejlő erőforrások egyenlőtlensége? Vagy azzal a feltevéssel élünk inkább, hogy a reprodukív munka nemi struktúrája megelőzi a többi, amelyek erre az alap egyenlőtlenségre épülnek rá. Ráadásul ahogyan az Giménez-Nadal és munkatársainak (2019) oroszországi adatokon alapuló kutatásából kiderült, a háztartáson belül látható házimunka-megosztási mintázatok jelentős részben származnak az egy generációval korábbi, tehát a szülőkkel való együttélés során, az akkori háztartásban látott mintákból, tehát jogos arról is beszélni, hogy generációk és háztartások között örökítődik tovább a reprodukív munkák nemi viszonyokkal átíratott struktúrája.

Ha a háztartáson belüli nemi egyenlőtlenség anyagi dimenziójára fókuszálunk, például a nők jövedelmének arányára a pár összjövedelmén belül, hosszú távú (közel ötvenéves) és globális trendeket vizsgálva Malghan és Swaminathan (2021) megállapították, hogy bár az általuk vizsgált, minden kontinensről gyűjtött, összesen 39 országban jelentősen, húsz százalékkal csökkent a háztartáson belüli nemi egyenlőtlenség,⁴ a mértéke még mindig érdemnek mondható: a 0,25-ös páron belüli Gini-együtthatóval rendelkező Norvégiától a 0,54-es értékkel rendelkező Indiáig terjedő. A vizsgált országok közül Magyarország a 2015-ös adatait alapul véve mind a háztartáson belüli, mind az általános társadalmi egyenlőtlenség mértékét tekintve a kevésbé egyenlőtlen országok közé tartozott (Malghan–Swaminathan 2021:520). A háztartások anyagi helyzetével U-alakú együttjárást mutat a háztartáson belül a nőkhöz tartozó jövedelem aránya: a rosszabb és a jobb helyzetben lévő háztartásokban magasabb, míg a közepes jövedelműeknél kisebb ez az arány.

A háztartáson belüli nemi egyenlőtlenségek anyagi dimenziójához kapcsolódóan a legtöbb kutatás a deprivációban és szegénységben élő háztartások körében vizsgálódik azzal kapcsolatban, hogy a szegénységnek kitettség ugyanúgy hat-e a nőkre és a férfiakra. Piccoli (2017) például abból kiindulva, hogy a szegénységi rátára vonatkozó becslések nem veszik figyelembe a háztartáson belüli egyenlőtlenségeket, így feltehetően alulbecslik a női szegénységet, oroszországi adatokkal igazolta, hogy a válságoknak vagy gazdasági struktúraváltásnak kitett országokban az állásukat veszített nők alkupozíciója romlik, így a háztartáson belüli nemi egyenlőtlenség a döntéshozatali folyamatokban nő. Mader és Schneebaum (2013) a 2010-es EU-SILC adatokon demonstrálták, hogy a kelet-európai országokban Európa többi részéhez képest különösen igaz, hogy a rossz anyagi helyzetű háztartásokban a nők az anyagi döntésekért inkább a felelősek (ami látszólag erősíti az alkupozíciójukat, ha ezt használnánk proxyként). Ennek némiképp ellentmondó eredményre jutott az úgynevezett fejlődő országok minden kontinens felőlelő mintájának vizsgálatakor Jayachandran (2015:69), aki azt találta, hogy az ország mediánjövedelménél többet kereső nők nagyobb arányban számoltak be a háztartáson belüli döntéshozatali hatalomról, beleszólási képességről, valamint kevésbé tolerálták a partnerek közti erőszakot, és országok szintjén is kimutatta, hogy minél alacsonyabb az egy főre jutó GDP ezekben az országokban, annál nagyobb azoknak a nőknek az aránya, akik úgy ítélték meg, hogy nincs érdemi beleszólási lehetőségük a háztartást érintő döntésekbe.

⁴ Mindeközben Chiappori és Meghir (2015:1371) kutatásai alapján tudjuk, hogy a háztartások közötti egyenlőtlenség szintje viszont jelentősen növekedett ugyanebben az időszakban.

Külön csoportba sorolhatók azok a kutatások, melyek a háztartáson belüli nemi egyenlőtlenségen belül a különféle erőforrásokhoz való hozzáférésbeli nemi egyenlőtlenséget vizsgálják. Ennek egyik legkézenfekvőbb indikátora a háztartás vagyona feletti egyenlőtlen rendelkezés a háztartás női és férfi tagjai között. Egy összehasonlító tanulmány Ghánában és egy dél-nyugat indiai államban egyértelműen azt találta, hogy az ottani háztartásokban a nők kezében kisebb hányadban található a háztartás vagyona, Ecuadorban ugyanakkor kiegyenlített a nemek között a háztartási vagyon megoszlása (Doss et al. 2011:13). Erőforrásként működik az oktatási lehetőségekhez való hozzáférés is. Kaul (2018) indiai reprezentatív adatokra támaszkodva igazolta, hogy bizonyos területi különbségekkel, de a gyerekszám növekedésével párhuzamosan erősödik a tanításhoz való hozzáférés körüli verseny a háztartásban, és ebből kifolyólag nagyobb esélye van a legidősebb fiúgyerekeknek, sőt, leginkább neki van lehetősége az oktatáshoz hozzájutni a lánytestvéreihez képest. Ez a hatás viszont gyengébb a magasabb jövedelmi csoportokban, ahol a szülők anyagilag kevésbé szorulnak rá a legidősebb fiútól kapott későbbi támogatásra. De még a jobb helyzetben lévő régiókon belül is érvényesül a háztartáson belül nemi egyenlőtlenség az iskoláztatásban. Sahoo (2017) India harmadik legjobb gazdasági mutatókkal rendelkező, északi állama, Uttar Pradesh adatait elemezve mutatta be, hogy a lányokat kisebb és időben egyre csökkenő hányadban íratják be magániskolába, és minél nagyobb az állami és a magániskolák közti tandíjkülönbség, annál nagyobb a nemi egyenlőtlenség. Ugyanakkor nem csak az oktatáshoz való hozzáférés működhet erőforrásként, hanem az egészségügyi szolgáltatásokhoz való hozzáférés is. Asfaw és munkatársai (2007) ugyancsak indiai adatokon bizonyították, hogy minden releváns faktor hatásának kiszűrése mellett is igaz, hogy a lányok kisebb hányadban halnak meg kórházi körülmények között, mint a fiútestvéreik, mert nehezebben jutnak kórházi ellátáshoz.

A tulajdonhoz való egyenlőtlen hozzáférésnek, valamint a döntésekbe való egyenlőtlen beleszólási lehetőségeknek a háztartásra visszahulló hatása van. Etiópia egyik körzetének adatait vizsgálva mutatta ki Mekonnen (2022), hogy a mezőgazdasági művelésbe bevont földterületek tulajdonlásának háztartáson belüli nemi egyenlőtlensége (kisebb arányú megosztott tulajdonlás és így alacsonyabb fokú kooperáció) gyengébb, kevésbé hatékony megküzdési stratégiákat eredményez a klímaváltozás helyi következményeivel szemben.

A háztartást mindezekén túl a közös fogyasztás is egy egységgé teszi. 1968 és 2001 közötti brit adatokat elemezve Lise és Seitz (2011) úgy találták, hogy míg a háztartások között a fogyasztási egyenlőtlenség mértéke nőtt a vizsgált időszakban, addig a háztartáson belüli, a partnerek közti fogyasztási egyenlőtlenségek csökkentek, többek között a háztartáson belüli nő-férfi kereseti olló záródásának köszönhetően.

Ezekben a vizsgálatokban ugyanakkor kevésbé került kiaknázásra a társadalmi nem fogalmának analitikus oldala. Ennek alkalmazásával azt mutathatjuk be, hogy milyen mechanizmusok eredményezik azt, hogy a háztartáson belül, a háztartásban élő nők és férfiak között reprodukálódnak, esetleg felülíródnak azok a társadalmi viszonyok, amelyek révén valamely csoportra – jellemzően a nőkre – nagyobb mértékben hárul a szegénység kockázata. Itt tehát nem csak az a kérdés, hogy mekkora a kockázatok eloszlásának mértéke, vagyis hogy mennyire egyenlő vagy éppen egyenlőtlen a különböző nemi csoportok között, hanem az is, hogy hogyan jön létre a háztartáson belüli és azon kívüli tényezőknek köszönhetően az a helyzet, amelynek az eredménye a kockázatok egyenlő vagy egyenlőtlen eloszlása. Az ilyen típusú kutatási kérdésre leginkább kvalitatív vagy kevert módszertant alkalmazó kutatások adhatják meg a választ. Ezekből azonban jellemzően jóval kevesebb lelhető fel a szakirodalomban, ami feltehetően annak köszönhető, hogy a háztartás fogalmát a fősodorbéli értelmezés még mindig a közgazdaságtanhoz köti, és a benne található viszonyokat a racionális kalkulációkat keresve, matematikai modellekkel gondolja megismerhetőnek. Van azonban pár olyan kutatás,

ami kivételt képez, és a háztartás nemi strukturális viszonyait vizsgálja. A háztartáson belüli alkupozíció és a nemek közti egyenlőtlenségek jelenségéről lengyel, szegénységben élő háztartásokban a pénzkezelési és ehhez kapcsolódó döntések körüli szokásokról interjúzva állapította meg Tarkowska (2002), hogy miközben ezekben a háztartásokban a nők a fő felelősei a pénz beosztásának, a leggyakrabban az ő szükségleteik rangsorolódnak az utolsó helyre a gyerek(ek) és a férfi szükségletei mögött. Hasonló megállapításokra jutott magyarországi eseteket vizsgálva interjú kutatási módszert alkalmazva Fodor (2006) és Czibere (2012). Itt tehát nem egyszerűen arról van szó, hogy a deprivált háztartásokban a nők nagyobb valószínűséggel szegények vagy, hogy átlagosan szegényebbek, mint a férfiak. Hanem arról, hogy a háztartáson belüli nemi dinamikák, amelyek részben a társadalmi struktúra nemi viszonyrendszeréből, az azt befolyásoló normákból, kulturális gyakorlatokból, állami politikákból fakadnak, a háztartáson belül is működnek. Ez azért is fontos, mert más kutatások ott álltak meg a kérdés vizsgálatában, hogy megállapították (itt németországi adatokon), hogy ott a legkisebbek a háztartáson belüli vagyoni különbségek, ahol a háztartásnak nincs érdemi vagyona, és a nő kezeli a pénzügyeket (Grabka–Marcus–Sierminska 2013). Az előbb idézett kutatások arra mutatnak rá, hogy még ilyen helyzetben is működnek olyan dinamikák, amelyek a nők igényeit a szűkösségen belül is még hátrébb sorolják.

Végezetül arra érdemes kitérnünk, hogy a háztartáson belüli nemek közti egyenlőtlenség vizsgálatában bár a kutatások többségében a felnőtt pár (házaspár, élettárs, együtt élő intim kapcsolatban álló felek) áll a fókuszban, több generáció együttélése esetén nem csak a szülői, hanem a nagyszülői, illetve a gyerek szinten és a szintek között is értelmezhető a háztartáson belüli nemek közti egyenlőtlenség kérdése. Bonyolítja a kérdést, ha a háztartásból időlegesen távol van valaki: Antman (2015) például azt találta, hogy a munkamigráció miatt távol lévő férfi hiányában a nő otthoni döntéshozatali ereje megnő, és a háztartás lánygyerekeire nézve nagyobb részesedést eredményez az erőforrásokból, ám ha a férfi visszatér, inkább a fiúgyerekek részesednek jobban. Ez a példa is mutatja, hogy a háztartás nemi viszonyai rendkívül dinamikus tudnak alakulni, és mindez a háztartáson belüli nemi viszonyokra és az érintettek jövőbeli életkilátásaira is komoly hatással bírhat.

ÖSSZEGÉS

Ebben a tanulmányban azt a célt tűztük ki, hogy áttekintést adjunk arról, hogy a háztartással és a háztartás belső viszonyaival foglalkozó közgazdaságtani és szociológiai kutatásokban milyen formában merült fel a nemek közti viszonyok vizsgálatának beemelési lehetősége. Történeti áttekintés formájában mutattuk be, hogy a máig az egyik legnépszerűbb, beckeri új háztartásgazdaságtan milyen történeti előzmények révén közelítette meg a háztartást mint haszonmaximalizáló egységet, és hogy a feminista és az intézményi közgazdaságtan milyen kritikák útján hozta el a háztartáson belüli gazdaságtani fordulatot. A kritikák jelentős része nem elégedett meg azzal, hogy a háztartáson belüli gazdaságtan immár háztartástagokra bontva, azokat külön egységként modellezte a kooperáció, az erőforráselosztás vagy az alkudozás folyamatát és kiemenetét. Egyre több figyelem kísért a háztartás környezetét, azt, hogy például különféle politikai és jóléti intézmények és intézkedések hogyan befolyásolják a háztartástagok ágenciáját és ez milyen következménnyel jár az ő jólétükre nézve, egyáltalán, hogy hogyan definiálódik ilyen kontextusban a jólét.

Az áttekintés legfőbb tanulságait a következő pontokban foglalhatjuk össze. A sokszor kiindulópontként használt beckeri modell konstitutív elemét jelentik azok a feltételezett, normatív és funkcionalista genderviszonyok, amelyekre Becker egyáltalán nem reagált és amelyeket adottnak és konstans paraméternek tekin-

tett. A feminista kritikák jelentős része erre mutatott rá. Ezen keresztül lehetett a modell kritikusaik arra is rámutatni, hogy a háztartások vizsgálata során a háztartástagok közti *bárminemű* hatalmi viszony potenciális meglétének figyelembevétele elengedhetetlen ahhoz, hogy a háztartási szintű folyamatokról vagy azok kimeneteléről érdemben mondhassunk valamit. A háztartástagok egyéni ágenciája nem csak a saját egyéni strukturális pozíciójuktól, hanem a részben ennek függvényeként értelmezhető háztartáson belüli pozíciójuktól, valamint a háztartáson kívüli intézmények által a strukturális pozíciójukra vonatkozó normáktól, kulturális gyakorlatoktól, közpolitikai behatásoktól függ, ezeknek ráadásul objektíven mérhető és szubjektíven érzékelhető összetevői lehetnek. Ez a típusú többszintű és szintenként az objektív és szubjektív elemeket egymástól analitikusan elválasztó modell nem csak a nemi szempontú, hanem más hatalmi dinamikát magában foglaló strukturális elemzésnél is használható. A háztartáson belüli nemi viszonyok megragadhatóságának alapkérdése, hogy a fogalom többdimenziós, ezért, ha csak az egyik, például az anyagi dimenzióra fókuszálunk, akkor, ha az abban bekövetkező változás a nemi viszonyok egy másik dimenziójában (pl. erőszaknak kitettség) okoz ellenkező irányú hatást, ez könnyen téves következtetésekhez vezethet (Hughes et al. 2015). Éppen ezért a háztartáson belüli nemi viszonyok vizsgálata megköveteli, hogy a lehető legtágabb módon válaszoljunk fel előzetesen azt, hogy milyen megjelenési formái lehetnek, amelyen keresztül a nemi viszony jellege átfogóan megragadható. Főként a háztartási munka dimenziójának a megragadása hordoz kihívásokat, hiszen ennek az értéke bár monetizálható és mérhető (például: Sik–Szép 2000, 2002; Szép–Sebők 2018), a nemekkel kapcsolatos társadalmi normáktól függ, hogy mennyire van elismerve, és hogy ennek van-e hatása a háztartáson belüli nemi viszonyokra, például az alkupozícióra (Bose–Panda 2020). Az áttekintés során szemlézett kutatások közül több is az európai és észak-amerikai területeken kívüli kontinensekre és régiókra vonatkozóan vizsgálta a háztartáson belüli nemi viszonyokat, alkupozíciókat és erőforrás-megosztási folyamatokat és azok kimenetelét. Ez arra is lehetőséget ad, hogy komparatív módon vizsgálódjunk, másrészt, hogy reflektáljunk a háztartás fogalmának eurocentrista episztemológiai alapjaira.

Az áttekintés alapján a következő megfontolásokkal élhetünk azon kutatások esetében, amelyek a háztartáson belüli viszonyok, azon belül is a nemi viszonyok elemzésével foglalkoznak. Több kutatás érvel a kvalitatív kutatómódszertani eszközök beemelése mellett a háztartáson belüli folyamatok és kimenetek megértésének érdekében (például: Agarwal 1997, Lenjiso–Smits–Ruben 2016). Ezekből a kutatásokból egyelőre még kevés lelhető fel. Pedig azt, hogy a háztartáson belüli egyenlőtlenségekben a nemi dimenzió milyen mechanizmusok révén játszik szerepet, kvalitatív, illetve vegyes módszerekkel lenne leginkább lehetséges feltárni. Ehhez kapcsolódik az is, hogy több elemzés is kiemeli az interdiszciplináris megközelítés fontosságát, főként a közgazdaságtani tudás mellett a szociológiai és antropológiai elemzések beemelését szorgalmazva (például: Messer 1990, Katz 1997). Áttekintésünk most azokra a tanulmányokra fókuszált, ahol a háztartások vagy heteroszexuális párkapcsolatokra épültek vagy erre épülő többgenerációs családi viszonyokat vizsgáltak, így közelítettük meg a társadalmi nem fogalmát. A szakirodalomban az elmúlt 15 évben jelentek meg olyan tanulmányok, amelyek az azonos nemű párok közti alkumodelleket vizsgálták vagy arra épültek, jellemzően heteroszexuális párokhoz viszonyítva, kvantitatív elemzések révén és kis mintán (például: Grossbard–Jepsen 2008, Klawitter 2008, Oreffice 2011). A háztartáson belüli nemi viszonyokat vizsgáló elemzésekre reflektáló kritikák az interszekcionális elemzések felé való elmozdulást tartják kívánatosnak, azaz, hogy ne csak a nemi, hanem más hatalmi dimenziók beemelésével is elemezzék a kutatók a háztartáson belüli hatalmi dinamikákat (Bolt–Bird 2013). A háztartáson belül a tagok egymás irányába végzett gondoskodását egyfajta időtranszferként operacionalizálva Gál és munkatársai (2017) arra jutottak, hogy a transzferek mozgása nem-

csak nemek, hanem korosztályok között is zajlik, sőt, férfiak és nők esetében a korosztályok közti transzfer eltérő mintázatot követ.

Ebből az áttekintésből is látszik tehát, hogy a háztartáson belüli egyenlőtlenségek szociológiai, és azon belül is a genderviszonyokat hangsúlyos helyen vizsgáló elemzésben megvan annak a lehetősége, hogy a neoklasszikus közgazdaságtan által sulykolt zárt háztartásképet árnyalja. A háztartás tagjai a háztartáson belüli viszonyaikban nem tudnak megszabadulni azoktól a státuszkaraktisztikáktól, amelyek a tagok közti viszonyokat is alakítják és státusszal vagy más módon értelmezett erőforrással a tagokat ellátják. Az ezekre a tényezőkre vak elemzés egy olyan állapotot feltételezve modellez jelenségeket, amely állapot a valóságban egyszerűen nem képes előfordulni, így alapfeltevéseiben téved. Ezáltal a levont következtetései szükségszerűen részben vagy teljesen tévesek. A háztartáson belüli egyenlőtlenségek témája emiatt egyelőre egy sok szempontból kiaknázatlan terep, éppen ezért megvan arra az esély, hogy a háztartáson belüli hatalmi mechanizmusok működésével kapcsolatban még számos új szociológiai ismerettel gazdagodhatunk a jövőben, ezzel is pontosítva a háztartások belső viszonyaival kapcsolatos tudásunkat.

HIVATKOZÁSOK

- Agarwal, B. (1997) „Bargaining» and Gender Relations: Within and Beyond the Household. *Feminist Economics*, 3(1), 1–51. <http://dx.doi.org/10.1080/135457097338799>.
- Angel-Urdinola, D. – Wodon, Q. (2007) Income Generation and Intra-Household Decision Making: A Gender Analysis for Nigeria. In Arbache, J. S. – Kolev, A. – Filipiak, E. (szerk.) *Gender Disparities in Africa’s Labor Market*. Washington DC: International Bank for Reconstruction and Development / World Bank, 381–406.
- Antman, F. M. (2015) Gender discrimination in the allocation of migrant household resources. *Journal of Population Economics*, 28(3), 565–592.
- Arthur-Holmes, F. – Abrefa Busia, K. (2020) Household dynamics and the bargaining power of women in artisanal and small-scale mining in sub-Saharan Africa: A Ghanaian case study. *Resources Policy*, 69, 101884. <http://dx.doi.org/10.1016/j.resourpol.2020.101884>.
- Asfaw, A. – Klasen, S. – Lamanna, F. (2007. január 1.) Intra-Household Gender Disparities in Children’s Medical Care Before Death in India. *SSRN Scholarly Paper*, Rochester, NY. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.964967>.
- Barna R. E. – Csányi G. – Gagy Á. – Gerőcs T. (2018) A rendszerváltozás utáni magyar feminista mozgalom globális, történeti perspektívából. *Replika*, (108–109), 241–262. <http://dx.doi.org/10.32564/108-109.11>.
- Becchio, G. (2020) Home economics, household economics, and new home economics in the United States. In *A history of feminist and gender economics*. 1. kiad. New York: Routledge, 86–121.
- Bertrand, M. – Kamenica, E. – Pan, J. (2015) Gender Identity and Relative Income within Households. *The Quarterly Journal of Economics*, 130(2), 571–614. <http://dx.doi.org/10.1093/qje/qjv001>.
- Blaug, M. (1992) The new economics of the family. In *The methodology of economics – or how economists explain*. New York: Cambridge University Press, 220–228.
- Bolt, V. J. – Bird, K. (2003) The Intrahousehold Disadvantages Framework: A Framework for the Analysis of Intra-Household Difference and Inequality. *SSRN Electronic Journal*. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1754431>.
- Bose, M. – Panda, S. M. (2020) Women’s Unpaid Work Through the Eyes of Men in Odisha, India. *Gedrag & Organisatie Review*, 33(2), 595–610. <http://dx.doi.org/10.37896/GOR33.02/068>.
- Burns, J. – Kessel, M. (2006) *Intra Household Decision Making and Resource Allocation, Social Networks and Social Cohesion: An Input Document in Preparation of the National Income Dynamics Study*, 32.
- Chiappori, P.-A. – Meghir, C. (2015) Intrahousehold Inequality. In Atkinson, A. B. – Bourguignon, F. (szerk.) *Handbook of Income Distribution*. Elsevier, 2, 1369–1418.
- Cserne, P. (2000) Gary Stanley Becker, a preferenciák és a közgazdaságtan imperializmusa. *Szociológiai Szemle*, 10(1), 113–127.
- Czibere I. (2012) *Nők mélyszegénységben: Személyes életvilágok és cselekvési perspektívák a mélyszegénységben élő nők mindennapjaiban*. Budapest: L’Harmattan.
- Dalla Costa, M. (2015) *Family, welfare, and the state: between progressivism and the new deal*. Capanna, R. (ford.) Brooklyn, NY: Common Notions.
- Doss, C. – Deere, C.D. – Oduro, A.-D. – Swaminathan, H. – Suchitra, J. Y. – Lahoti, R. – Baah-Boateng, W. – Boakye-Yiadom, L. – Contreras, J. – Twyman, J. – Catanzarite, Z. – Grown, C. – Hillesland, M. (2011) *The Gender Asset and Wealth Gaps: Evidence from Ecuador, Ghana, and Karnataka, India*. Bangalore: Indian Institute of Management Bangalore. Elérhető: https://repository.iimb.ac.in/bitstream/2074/13750/1/Sen_DCMFA_2011.pdf [Letöltve: 2022-08-02].
- Dunaway, W. A. (2012) A félproletár háztartás a modern világrendszer longue durée-je folyamán. *Fordulat*, 24, 53–87.
- Erát D. (2019) Összefüggések a párkapcsolat szerkezete és felbomlása között a nemzetközi szakirodalom tükrében. *Szociológiai Szemle*, 29(3), 23–29. <http://dx.doi.org/10.51624/SzocSzemle.2019.3.2>.
- Ferber, M.A. (2003) *A Feminist Critique of the Neoclassical Theory of the Family*.
- Fiala, N. – He, X. (2016) Unitary or Noncooperative Intrahousehold Model? Evidence from Couples in Uganda: The World Bank *Economic Review*, 1–9. <http://dx.doi.org/10.1093/wber/lhw011>.
- Fodor É. (2006) A Different Type of Gender Gap: How Women and Men Experience Poverty. *East European Politics and Societies: And Cultures*, 20(1), 14–39. <http://dx.doi.org/10.1177/0888325405284248>.
- Gábos A. (2005) *A magyar családtámogatási rendszer termékenység hatása (PhD disszertáció)*. Budapesti Corvinus Egyetem, Szociológia Doktori Iskola, Budapest. Elérhető: http://phd.lib.uni-corvinus.hu/79/1/gabos_andras.pdf [Letöltve: 2022-08-02].

- Gál I. R. – Szabó E. – Vargha L. (2017) Láthatatlan transferek: Ki adja és ki kapja a háztartási munkát? *Demográfia*, 60(4), 283–298. <http://dx.doi.org/10.21543/Dem.60.4.1>.
- Giménez-Nadal, J. I. – Mangiavacchi, L. – Piccoli, L. (2019) Keeping inequality at home: The genesis of gender roles in housework. *Labour Economics*, 58, 52–68. <http://dx.doi.org/10.1016/j.labeco.2019.03.006>.
- Grabka, M. M. – Marcus, J. – Sierminska, E. (2013) *Wealth Distribution within Couples*, (IZA Discussion Papers No.7637), 28. Elérhető: <https://repec.iza.org/dp7637.pdf> [Letöltve: 2022-08-04].
- Grossbard, S. (2006) The New Home Economics at Columbia and Chicago. In Grossbard, S. (szerk.) *Jacob Mincer: A Pioneer of Modern Labor Economics*. Boston: Kluwer Academic Publishers, 37–49.
- Grossbard, S. – Jepsen, L. K. (2008) The economics of gay and lesbian couples: Introduction to a special issue on gay and lesbian households. *Review of Economics of the Household*, 6(4), 311–325. <http://dx.doi.org/10.1007/s11150-008-9043-4>.
- Grossbard-Shechtman, S. (1999) Home Economics, New. In O’Hara, P. (szerk.) *Encyclopedia of Political Economy*. London: Routledge, 455–457.
- Hobson, B. (2018) Gendered Dimensions and Capabilities: Opportunities, Dilemmas and Challenges. *Critical Sociology*, 44(6), 883–898. <http://dx.doi.org/10.1177/0896920516683232>.
- Hughes, C. – Bolis, M. – Fries, R. – Finigan, S. (2015) Women’s economic inequality and domestic violence: exploring the links and empowering women. *Gender & Development*, 23(2), 279–297. <http://dx.doi.org/10.1080/13552074.2015.1053216>.
- Hull, G. (2013) Biopolitics Is Not (Primarily) About Life: On Biopolitics, Neoliberalism, and Families. *The Journal of Speculative Philosophy*, 27(3), 322–335. <http://dx.doi.org/10.5325/jspecphil.27.3.0322>.
- Jayachandran, S. (2015) The Roots of Gender Inequality in Developing Countries. *Annual Review of Economics*, 7(1), 63–88. <http://dx.doi.org/10.1146/annurev-economics-080614-115404>.
- Katz, E. (1997) The Intra-Household Economics of Voice and Exit. *Feminist Economics*, 3(3), 25–46. <http://dx.doi.org/10.1080/135457097338645>.
- Kaul, T. (2018) Intra-household allocation of educational expenses: Gender discrimination and investing in the future. *World Development*, 104, 336–343. <http://dx.doi.org/10.1016/j.worlddev.2017.12.017>.
- Kevane, M. (1998) Extra-Household Norms and Intra-Household Bargaining: Gender in Sudan and Burkina Faso. *SSRN Electronic Journal*. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1115509>.
- Klawitter, M. (2008) The effects of sexual orientation and marital status on how couples hold their money. *Review of Economics of the Household*, 6(4), 423–446. <http://dx.doi.org/10.1007/s11150-007-9027-9>.
- Lenjiso, B. M. – Smits, J. – Ruben, R. (2016) Transforming Gender Relations through the Market: Smallholder Milk Market Participation and Women’s Intra-household Bargaining Power in Ethiopia. *The Journal of Development Studies*, 52(7), 1002–1018. <http://dx.doi.org/10.1080/00220388.2016.1139693>.
- Lise, J. – Seitz, S. (2011) Consumption Inequality and Intra-household Allocations. *The Review of Economic Studies*, 78(1), 328–355. <http://dx.doi.org/10.1093/restud/rdq003>.
- Ma, X. – Piao, X. (2019) The Impact of Intra-household Bargaining Power on Happiness of Married Women: Evidence from Japan. *Journal of Happiness Studies*, 20(6), 1775–1806. <http://dx.doi.org/10.1007/s10902-018-0023-y>.
- Mabsout, R. – van Staveren, I. (2010) Disentangling Bargaining Power from Individual and Household Level to Institutions: Evidence on Women’s Position in Ethiopia. *World Development*, 38(5), 783–796. <http://dx.doi.org/10.1016/j.worlddev.2009.11.011>.
- Mader, D. K. – Schneebaum, A. (2013) *The gendered nature of intra-household decision making in and across Europe (No. 157)*. Vienna: University of Economics and Business. Elérhető: <https://epub.wu.ac.at/3995/1/wp157.pdf> [Letöltve: 2022-08-02].
- Malghan, D. – Swaminathan, H. (2021) Global trends in intra-household gender inequality. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 189, 515–546. <http://dx.doi.org/10.1016/j.jebo.2021.07.022>.
- Mekonnen, Z. (2022) Intra-household gender disparity: effects on climate change adaptation in Arsi Negele district, Ethiopia. *Heliyon*, 8(2), e08908. <http://dx.doi.org/10.1016/j.heliyon.2022.e08908>.
- Messer, E. (1990) Intra-household Allocation of Resources: Perspectives from Anthropology. In Rogers, B. L. – Schlossman, N. P. – United Nations University (szerk.) *Intra-household resource allocation: issues and methods for development policy and planning: papers prepared for the Workshop on Methods of Measuring Intra-household Resource Allocation*. Gloucester, Massachusetts, USA, October 1983. Tokyo, Japan: United Nations University Press, 51–62.
- Oreffice, S. (2011) Sexual orientation and household decision making. *Labour Economics*, 18(2), 145–158. <http://dx.doi.org/10.1016/j.labeco.2010.09.003>.

- Paksi V. – Sebők C. – Szalma I. (2008) A párkapcsolatban élők háztartási munkamegosztásának főbb meghatározói. In Füstös L. – Guba L. – Szalma I. (szerk.) *Társadalmi regiszter 2008/2*. Budapest: MTA PTI – MTA SZKI, 79–106.
- Piccoli, L. (2017) Female poverty and intrahousehold inequality in transition economies. *IZA World of Labor*, (353). <http://dx.doi.org/10.15185/izawol.353>.
- Pilinszki A. (2013) „Az ágy közös, a párna nem” A párkapcsolati instabilitás nemi sajátosságai. *Socio.hu Társadalomtudományi Szemle*, (4), 41–53. <http://dx.doi.org/10.18030/SOCIO.HU.2013.4.41>.
- Pollack, R.A. (2003) Gary Becker’s Contributions to Family and Household Economics. *Review of Economics of the Household* 1:111–141. <https://doi.org/10.1023/A:1021803615737>.
- Repo, J. (2015) *The biopolitics of gender*. Oxford New York: Oxford University Press.
- Risman, B. J. (2004) Gender As a Social Structure: Theory Wrestling with Activism. *Gender & Society*, 18(4), 429–450. <http://dx.doi.org/10.1177/0891243204265349>.
- Sahoo, S. (2017) Intra-Household Gender Disparity in School Choice: Evidence from Private Schooling in India. *The Journal of Development Studies*, 53(10), 1714–1730. <http://dx.doi.org/10.1080/00220388.2016.1265943>.
- Schmid, C. B. (2022) Neglecting Reproductive Labor: A Critical Review of Gender Equality Indices. *Social Politics: International Studies in Gender, State & Society*, 29(3), 907–931. <http://dx.doi.org/10.1093/sp/jxab009>.
- Seguino, S. (2000) Gender Inequality and Economic Growth: A Cross-Country Analysis. *World Development*, 28(7), 1211–1230. [http://dx.doi.org/10.1016/S0305-750X\(00\)00018-8](http://dx.doi.org/10.1016/S0305-750X(00)00018-8).
- Sik E. – Szép K. (2000) *A háztartási termelés pénzürtéke*. Budapest: TÁRKI. <https://mek.oszk.hu/01500/01541/01541.pdf> [Letöltve: 2023-05-06]
- Sik E. – Szép K. (2002) *A háztartási szatellit számla. Elméleti és módszertani alapok*. Budapest: KSH.
- Szép K. – Sebők Cs. (2018) A 2010. évi háztartási szatellit számla számításai. A háztartási termelésben felhasznált munka mennyisége. In Szép K. – Szőkéné Boros Zs. (szerk.) *Háztartási munka, önkéntes munka, láthatatlan munka II. Háztartási szatellit számla, 2010*. Budapest: KSH, 25-33. Elérhető: https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/lathatatlan/lathatatlan_munka_2.pdf [Letöltve: 2023-05-06]
- Szalma I. (2011) *A munkaerő-piaci helyzet hatása az első tartós párkapcsolat kialakítására és a szülővé válásra Magyarországon* (PhD disszertáció). Budapesti Corvinus Egyetem, Szociológia Doktori Iskola, Budapest. Elérhető: http://phd.lib.uni-corvinus.hu/589/1/Szalma_ivett.pdf [Letöltve: 2022-07-31].
- Szelényi I. (2016) A szociológia hármassá válsága. *Socio.hu Társadalomtudományi Szemle*, (1), 118–126.
- Tarkowska, E. (2002) Intra-household gender inequality: hidden dimensions of poverty among Polish women. *Communist and Post-Communist Studies*, 35(4), 411–432. [http://dx.doi.org/10.1016/S0967-067X\(02\)00028-4](http://dx.doi.org/10.1016/S0967-067X(02)00028-4).
- Walby, S. (1989) Theorising Patriarchy. *Sociology*, 23(2), 213–234. <http://dx.doi.org/10.1177/0038038589023002004>.
- Walby, S. (2004) The European Union and Gender Equality: Emergent Varieties of Gender Regime. *Social Politics: International Studies in Gender, State & Society*, 11(1), 4–29. <http://dx.doi.org/10.1093/sp/jxh024>.
- Wallace, C. (2002) Household Strategies: Their Conceptual Relevance and Analytical Scope in Social Research. *Sociology*, 36(2), 275–292. <http://dx.doi.org/10.1177/0038038502036002003>.
- Weigley, E. S. (1974) It Might Have Been Euthenics: The Lake Placid Conferences and the Home Economics Movement. *American Quarterly*, 26(1), 79–96. <http://dx.doi.org/10.2307/2711568>.
- Wolf, D. L. (1990) Daughters, Decisions and Domination: An Empirical and Conceptual Critique of Household Strategies. *Development and Change*, 21(1), 43–74. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1467-7660.1990.tb00367.x>.

GOLOVICS JÓZSEF¹

A CSALÁD TERMÉSZETE A KÖZGAZDASÁG-TUDOMÁNYBAN
A neoklasszikus megközelítésekől az intézményi felfogásig

<https://doi.org/10.18030/socio.hu.2023.1.21>

ABSZTRAKT

Jelen tanulmány a család közgazdaságtanáról ad áttekintést, bemutatva, hogy a különböző közgazdaság-tudományi megközelítések miként tekintenek a családra, s miben látják annak funkcióját. Először a háztartások feketedoboz-modelljét vázoljuk fel, amely egy egyszemélyi döntéshozóként működő fogyasztási egységként tekint a családra. Ezután a családot kollektív döntéshozóként kezelő neoklasszikus irányzatra térünk rá, amelyben már a háztartáson belüli optimális erőforrás-allokáció kérdése kerül a középpontba. Végül, de nem utolsósorban a családra szerződésként, a tranzakciók irányítási struktúrájaként tekintő intézményi közgazdaságtani megközelítés alapvetéseit ismertetjük. Az áttekintés során kitérünk az egyes modellek hiányosságaira, továbbá arra is, hogy az újabb megközelítések miben lépnek túl a megelőzőkön s mivel egészítik ki azokat.

Kulcsszavak: család, háztartás, közgazdaságtan

THE NATURE OF THE FAMILY IN ECONOMICS
Neoclassical and institutionalist approaches

ABSTRACT

This paper provides a review of the family economics literature, by focusing on the question how different schools of economics view the nature and the function of the family. First, we present the black box model of households, which considers the family as a consumption unit acting as a unitary decision maker. After that we turn to the neoclassical approach, which views the family as a collective decision-maker and focuses on the issue of optimal resource allocation within the household. Last but not least, we describe the fundamentals of the institutional economics approach towards the family, which regards it as a contract and a governance structure for transactions. In the course of the review, we cover the shortcomings of each model, and we show how the newer approaches complement the older ones.

Keywords: family, household, economics

---

¹ Budapesti Corvinus Egyetem

A CSALÁD TERMÉSZETE A KÖZGAZDASÁG-TUDOMÁNYBAN

A NEOKLASSZIKUS MEGKÖZELÍTÉSEKTŐL AZ INTÉZMÉNYI FELFOGÁSIG

BEVEZETÉS

A közgazdaságtan (ökonómia) mint tudomány elnevezése a görög *oikosz* szóból ered, amely a háztartásra, a családi gazdálkodásra utalt. Ennek ellenére a család, illetve a háztartás sokáig nem képezte elemzés tárgyát a modern közgazdaság-tudományban. Ennek oka, hogy a közgazdászok figyelmüket inkább a piacra, a piaci működésre és piaci viselkedésre fordították. Érdemi változás ebben csak a XX. század második felében volt megfigyelhető, amikor is a terület képviselői a közgazdasági imperializmus jegyében kiszélesítették vizsgálódásuk palettáját bizonyos nem-piaci tevékenységek tárgyalására is (Hirshleifer 1985). Az e mögött meghúzódó érvelés plasztikusan összefoglalható az irányzat úttörőjeként számon tartott, s az e téren végzett munkásságáért közgazdasági Nobel-emlékdíjjal is jutalmazott Gary Becker (1976a) gondolatai alapján: a közgazdaságtant nem a tárgya, hanem a szemléletmódja különbözteti meg a többi társadalomtudománytól, s ezen szemlélet alkalmazásával az emberi döntések bármilyen, nem-piaci szituációban is elemezhetőek.

E szemléletmód terjedése és nem utolsósorban maga Becker munkája nyomán a háztartások működése, a családi döntések (házasodás, gyermekvállalás) is a közgazdaságtani érdeklődés fókuszába kerültek, s már viszonylag korán különböző iskolák is kialakultak a téma kutatásában (Willis 1987). Így mára a háztartások, illetve a család közgazdaságtana (*household economics, family economics*) mint önálló szakterület elvitathatatlan létjogosultsággal bír a diszciplínán belül. Ezt több összefoglaló szakkönyv (Becker 1991, Browning–Chiappori–Weiss 2014, Grossbard-Shechtman 2019) és kézikönyv (Rosenzweig–Stark 1997), illetve magasan jegyzett folyóirat (*Review of Economics of the Household*) is jelzi.

Jelen tanulmányban e területbe kívánunk betekintést adni. A téma szakirodalma alapján bemutatjuk, hogy miként tekint a közgazdaság-tudomány a családra: miben látja a lényegét, illetve funkcióját, s hogyan tekint a működésére. Ennek során nem a téma irodalmának lineáris történeti fejlődését kívánjuk bemutatni (erről lásd Willis 1987), s nem is arra vállalkozunk, hogy ismertessük, az egyes szerzők miként igyekeztek elméleti válasszal előállni a társadalmi fejlődés családokra, családszerkezetre gyakorolt hatásaira (erről lásd Lundberg–Pollak 2007). Annak részletes bemutatása, hogy a család témájához kapcsolódóan milyen kérdések vizsgálhatók a közgazdaságtani eszköztár segítségével, s ennek megfelelően milyen kutatási irányok alakultak ki a területen, szintén meghaladná jelen tanulmány kereteit (erről lásd Carlin 1999). Így ebben az írásban – Donni és Ponthieux (2011) áttekintéséhez hasonlóan, ám azon túl is lépve – azt szeretnénk bemutatni, hogy milyen különböző értelmezések és modellek alakultak ki a családok közgazdaságtani leírására.

Tanulmányunk címében témánk tárgyának megjelölésére a család kifejezést szerepeltettük. Jóllehet ez tudatos döntés volt, már eleve kérdéseket vethet fel, hiszen szólhatnának érvek a háztartás fogalmának a használata mellett is. A két koncepció közelebbről vizsgálva kétségkívül eltérő jelentéstartalommal bír, s az egyikük, illetve másikuk használata mögött a funkcionális tartalmi jellegű választások mellett gyakran egyéb

szempontok (például a különböző tudományterületeken belüli szokások, megszokások) is szerepet játszanak.² Mindazonáltal tanulmányunk jelentős részében – főként praktikus okból, jelesül a bemutatásra kerülő irodalmakban is tapasztalt sokszínűség – a két kifejezést szinonimaként használjuk. Ez a közgazdaságtani értelmezések, modellek bemutatásában nem fog zavart okozni (ahol a pontos fogalomhasználatnak mégis külön jelentősége van, ott azt jelezni fogjuk). A szakirodalom áttekintése után azonban feloldást kínálunk az esetleges ellentmondásra, s a kitekintő fejezetben kitérünk a két kifejezés használatának okaira és jelentőségére is.

A tanulmány a továbbiakban öt fő szerkezeti egységre oszlik. Először a neoklasszikus közgazdaságtani megközelítéseket, így a család feketedoboz-modelljét, valamint a kollektív döntéshozó egységként való leírását mutatjuk be. Ezután rátérünk az institucionalista értelmezés tárgyalására, amit egy kitekintés követ. Végül a tanulmányt egy rövid összeggel zárjuk.

A CSALÁD MINT FEKETE DOBOZ

A legegyszerűbb, úgynevezett egyszemélyi modellek (*unitary models*) egy monolit entitásként, egységes szereplőként (*unitary actor*) tekintenek a családra. Ebben a felfogásban a háztartás nem különbözik érdemben a standard mikroökonómia többi szereplőjétől: döntéseit egyszemélyben hozza, amivel célja, hogy a költségvetési korlátja mellett maximalizálja a hasznossági függvényét (lásd például Browning et al. 2014, Deaton–Muellbauer 2009). A háztartás tehát egy fogyasztási egységként funkcionál, amelyre a közgazdaságtan – hasonlóan a vállalatok neoklasszikus felfogásához – fekete dobozként tekint: belső struktúrájával nem foglalkozik, s csak a külső kapcsolatai képezik vizsgálat tárgyát (Bergstrom 1997, Deaton 1997, Donni–Ponthieux 2011).

Sen (1984) megfogalmazásában ezek a modellek úgy kezelik a családot, mintha annak tagjait egyszerűen csak összetapasztották volna. Ez abból a szempontból is problémás, hogy nem veszi figyelembe, hogy a családtagok preferenciái jelentősen eltérőek lehetnek. Ennek ellenére a felfogás igazolására többféle kísérlet is született.

Ezek között elsőként Samuelson (1956) konszenzus elve említhető. E mögött az az intuíció húzódik meg, hogy a családtagok megállapodnak egy közösen maximalizálandó hasznossági függvényben, amely valamennyiük egyéni hasznosságának a növekvő függvényeként áll elő. Így, bár a modell valamennyiük jólétét figyelembe veszi, arra nem ad választ, hogy ez a közösen maximalizálandó függvény miként áll elő (Donni–Ponthieux 2011).³

A problémára Becker munkái is többféle megoldást kínáltak. Ezek egyike az asszortatív párválasztás (*assortative mating*) elmélete, amely azon alapszik, hogy az emberek igyekeznek hozzájuk hasonló preferenciarendszerrel rendelkező házastársat találni (Becker 1973). S bár igaz, hogy a hasonló preferenciarendezés a házasság későbbiekben bemutatandó elméletei alapján – a döntési költségek csökkentése révén – az együttélés hatékonyságát is növeli (McKenzie–Tullock 2012), a generációk közötti preferenciabeli különbségek problémájára ez már nem szolgál válaszul (Alderman et al. 1995).

² A háztartás fogalmáról, s ennek a családdal való összevetéséről bővebben lásd rendre Sik (1989), illetve Sik (1984) és Yanagisako (1989) munkáit.

³ Arra, hogy a preferenciák aggregálása során milyen problémák merülnek fel, s miért elképzelhetetlen elméleti szinten is a tökéletes társadalmi – vagy jelen esetben családi – jóléti függvény megalkotása, a társadalmi döntések elméletéből ismert Arrow-féle (1950) lehetetlenségi tétel mutat rá.

A következő megoldás a Becker-féle (1974; 1976b; 1991) altruizmusértelmezésre épülő romlott kölyök tételén (*rotten kid theorem*) alapszik. Munkáiban Becker az interdependens preferenciák segítségével jeleníti meg, melynek lényege, hogy az altruista személy jóléti függvényébe egy másik szereplő hasznosságát is beemeli. A romlott kölyök tétele pedig azt mondja ki, hogy amennyiben a háztartás rendelkezik egy ilyen altruista taggal (például valamelyik szülő), akkor az ő hasznossági függvényén keresztül az összes családtag jóléte összekapcsolódik. Ez pedig – mint azt Becker levezeti – még az egyébként önző családtagot, a „romlott kölyköt” is arra ösztönzi, hogy törődjön családtagjaival, hiszen azok jólétének csökkenése rá is viselkedhet. Mindez pedig legitimitációt adhat annak az érvelésnek, mely szerint reális lehet feltételezni azt, hogy a családban mindenki egyazon hasznossági függvény – jelen esetben például az altruista családfőé – maximalizálásában érdekelt. Mindazonáltal, bár az érvelés meggyőző, Alderman és szerzőtársai (1995), illetve Donni és Ponthieux (2011) is kiemelik, hogy az összefüggés realizálódásához több olyan modell-előfeltevés teljesülése szükséges, amelyek a valóságban nem mindig állnak fenn.

Végül, de nem utolsósorban érdemes megemlíteni a család „despotikus” felfogását is. Ennek lényege, hogy a háztartás feje, a *pater familias* egyfajta „diktátorként” működik. Egyszemélyben hozza meg a döntéseket, így a családnak lényegében az ő hasznossági függvényét kell maximalizálnia (Deaton 1997, Donni–Ponthieux 2011, Sen 1984). Bár ez a megközelítés bizonyos korokban és társadalmakban jó leírása lehetett a háztartások működésének, a fejlett világ modern társadalmainak szerencsésebb családjairól aligha ad pontos képet.

Mindezen magyarázatok természetesen hozzájárultak a család közgazdaságtani leírásának a gazdagításhoz, az alapmodell pedig önmagában is alkalmasnak bizonyult a szakpolitikai változtatások hatásainak modellezésére (Alderman et al. 1995). Ugyanakkor ezen erények nem fedik el a ténytet, hogy a háztartás feketedoboz-felfogása egyszerűen csak egy másik szereplőt helyettesített be a standard mikroökonomia fogyasztáseleméletebe (Sen 1984). Így sem a háztartások valódi működésének leírására, sem a család társadalmi funkciójának illusztrálására nem volt alkalmas. A háztartás döntéshozó egységként való felfogása ráadásul a közgazdaság-tudományban szokásosnak tekintett módszertani individualizmus elvével is szembe megy (Donni–Ponthieux 2011). Mindezen hiányosságok pedig abba az irányba terelték a közgazdászokat, hogy a fentieknél komplexebb modelleket dolgozzanak ki, amelyek immáron expliciten is foglalkoznak a háztartáson belüli szerepek és megosztási kérdések témájával. Ezen megközelítéseket a következő fejezetben mutatjuk be.

A CSALÁD MŰKÖDÉSÉNEK KOLLEKTÍV MODELLEI

A család működésének kollektív megközelítése, amelyet gyakran új háztartás-gazdaságtannak (*new home economics*, ill. *new economics of the family*) is neveznek, már egy többszereplős termelési egységként tekint a családra, amely a családtagok különböző inputjait (javak, idő, képességek) felhasználva maximalizálja a termelési függvényét (Blaug 1992). Ezzel párhuzamosan a háztartások fogyasztáseleméleteének is új dimenziót ad, amiben már nem pusztán a család kifelé irányuló döntései, hanem belső szereplőinek koordinációja, interakciói is lényegessé válnak (Becker 1976a). Így a kollektív megközelítés immáron egy lényegi funkciót is ad a családnak: egyfajta „eszköz” lesz a hatékony erőforrás-allokáció eléréséhez.

Ehhez a kiindulópontot Beckernek (1965) a háztartás tagjainak időallokációról szóló munkája jelenti, amely kiterjesztve és általánosítva lényegében alapmodelljévé vált a család új közgazdaságtani megközelítésének (Becker 1991, McKenzie–Tullock 2012). Ebben gyakorlatilag a komparatív előnyök modelljének alkal-

mazása jelenik meg: a házastársak bizonyos tevékenységekre specializálódhatnak (ami történetesen jelentheti a piaci és a házimunkát is), s ezzel hatékonyabb állapotot érhetnek el, mint munkamegosztás hiányában. Így e modellek már szolgáltak válasszal arra, hogy mi a család funkciója akár az egyén, akár a társadalom szempontjából. Emellett pedig – bizonyos feltételek fennállása, így a nőkkal szemben tapasztalható munkaerőpiaci bérdiszkrimináció esetén – közgazdasági adalékokkal szolgáltak a nemek közötti munkamegosztás magyarázatához is.

Ezzel a megközelítéssel egyúttal a vizsgálati témák köre is kiszélesedett, hiszen a családi életnek több olyan vonatkozása is van, ahol a Pareto-optimum⁴ keresése releváns lehet egy közgazdász számára.⁵ Ezek közös kiindulópontja az volt, hogy valamennyi ilyen, nem-piaci szituációt a racionális döntéshozó szemszögéből vizsgálták.

Így vetődött fel többek között az a kérdés is, hogy miért házasodnak az emberek (vagy a megfelelő terminus technicusokat használva: miért lehet racionális döntés a házasodás?). Jóllehet, erre az előbbi munkamegosztási modell már szolgált válasszal, az irányzat további „tégeket” is felsorol a házasság hasznai között. Bár nyers megfogalmazásnak tűnhet, de saját gazdasági logikájában Becker (1991) ide sorolja a saját gyermek „előállítását” és nevelését is. A gyerekek az olyan immateriális tényezőknél, mint például a boldogságon túl többek között bekapcsolódhatnak a háztartáson belüli munkamegosztásba, s később támogatást nyújthatnak a szülőknek idős korukban. Ezzel összefüggésben pedig kiemeli, hogy a gyerekeknek nem csak a mennyiségéből, hanem a „minőségéből” is hasznossága származhat a szülőknek. Így ebben a keretben nem csak maga a gyermekvállalás értelmezhető racionális döntésként, hanem az ő humán tőkéjükbe történő beruházás (azaz a taníttatás) is egyfajta optimalizációs „feladat” a család számára.

Kiemelhető továbbá, hogy a háztartás közjavakat, illetve közösen használt javakat állíthat elő vagy vásárolhat magának (ezt követően pedig természetesen fogyasztat együtt). Ezek olyan jószágok, amelyeket valamennyi háztartástag élvezhet anélkül, hogy a fogyasztása révén csökkentené a többiek jólétét. Gondolhatunk itt a ház fűtésére vagy világítására, egy mindenkinek tetsző fal dekorációra, de akár olyan egyszerű dologra is, mint egy porszívó megvásárlása. Világos ugyanis, hogy az ezekből „szükséges” mennyiség nem egyenesen arányosan nő a lakók számával, így belátható, hogy közös fogyasztásukkal a háztartás jelentős méretgazdaságossági előnyöket tud kihasználni (McKenzie–Tullock 2012).⁶

A közgazdaságtani gondolkodás azonban a hasznok nevesítése mellett megköveteli a költségek beazonosítását is. McKenzie és Tullock (2012) e kategóriában a függetlenség elvesztése mellett azt emeli ki, hogy jelentősen megnő az immáron családi döntések meghozatalának költsége (erről a későbbiekben részletesebben is szólnunk). Ezek ismeretében pedig a családalapítást már valóban lehet egyfajta költség-haszon kalkuláció eredményének tekinteni, amelynek célja – bár a hétköznapi beszélgetésekben kétségkívül ritkán szoktunk így hivatkozni rá – a nettó hasznok maximalizálása. A válás kapcsán természetesen ugyanezen logika futtatható le (lásd Becker 1991). Mindez pedig amellet, hogy közgazdaságtani értelmezést adott ezen fontos életese-

4 Pareto-optimálisnak vagy Pareto-hatékony állapotnak azon helyzeteket tekintjük, ahol egyetlen szereplő jóléte sem javítható anélkül, hogy egy másik szereplő jóléte egyúttal csökkenne.

5 Ennek a folyamatnak az egyik legfontosabb állomásaként említhetjük a Schultz (1974) által szerkesztett kötetet, melynek tanulmányai lényegében valamennyi fontosabb részterülethez lerakták az alapokat.

6 Ezen a ponton kiemelendő, hogy bár a közgazdaságtani irodalom az itt tárgyalt hasznokat többségében a családhoz társítja vagy konkrétan a „házasság hasznaiaként” aposztrofálja (McKenzie–Tullock 2012:114), ezek egy jelentős része a Sik-féle (1984) értelemben vett háztartás, de némelyikük akár együtt lakó személyek csoportja esetén is értelmezhető.

ményeknek, azt is lehetővé tette a terület kutatóinak, hogy a társadalmi változások vagy éppen a közpolitikai beavatkozások családszerkezetre gyakorolt hatását elemezzék, illetve modellezzék (Lundberg–Pollak 2007).⁷

Ugyancsak a kollektív irányzat fontos szegmensét képezi annak a vizsgálata, hogy a különböző elosztási döntések miként, milyen folyamat eredményeként állnak elő a családban (Alderman et al. 1995). E modellek játékelméleti eszközökkel elemzik a szereplők közötti alkufolyamatot azt vizsgálva, hogy a háztartás számára elérhető, lehetséges Pareto-optimális kimenetek közül végül melyik valósul meg. Ennek eldöntésében a házastársak alkuereje játszik fontos szerepet, amely – az alapmodellekben – leginkább attól függ, hogy a felek mennyire tudnak hiteles elköteleződést mutatni a kooperáció mellett, illetve milyen fenyegetéssel tudnak fellépni (*threat points*) a partner dezertálása esetén (lásd például Chiappori 1992, Manser–Brown 1980, McElroy–Horney 1981 modelljeit). Ilyen fenyegetésként funkcionálhat például a válás, amelynek hatásossága természetesen függ többek között annak költségességétől, társadalmi elfogadottságától, s nem utolsósorban az érintettek önálló piaci keresetétől is (Donni–Ponthieux 2011, Lundberg–Pollak 2007). E modellek hasznossága a háztartáson belüli lehetséges folyamatok leírásán túl ugyancsak abban mutatkozott meg, hogy segítségükkel a társadalmi környezetben beálló változásoknak a családok stabilitására gyakorolt hatásait (Alderman et al. 1995, Lundberg–Pollak 2007), vagy éppen a háztartásokon belüli, illetve a háztartások közötti fogyasztási egyenlőtlenségek alakulását lehetett elemezni (Lise–Seitz 2011). Mindazonáltal a család közgazdaságtani természetének, funkciójának megértéséhez már kevésbé járultak hozzá.

Összegzésként elmondhatjuk tehát, hogy a feketedoboz-szemlélettel ellentétben a kollektív megközelítés már nem csak a fogyasztó kifejezést cserélte fel a család fogalmával, hanem gazdaságilag is értelmezhető funkciót adott neki. Mindazonáltal még az így adott kép is hiányos maradt. Azzal ugyanis, hogy ezek a modellek vállalatyszerűen, egyfajta termelő egységként fogták fel a családot, belecsúsztak abba a leegyszerűsítésbe, amiben a neoklasszikus mikroökonomia vállalatfelfogása is megragadt. Jelesül, hogy a vállalat, vagy jelen esetben a család belső struktúráját, felépítését ignorálták (Pollak 1985) – az még a több szereplő létét elismerő kollektív megközelítésben is egy egyszerű termelési függvénnyel volt leírható. S bár a társadalomtudományokban mind a családra, mind a háztartásokra intézményként – Sik (1989) megfogalmazásában például „örök” intézményként – szokás hivatkozni, ez az intézmény-jelleg az eddig bemutatott közgazdaságtani megközelítésekben egyáltalán nem rajzolódott ki. Ez pedig azért is különösen fontos, mert mint láttuk, a házassághoz társított bizonyos előnyök az együttélés más, kevésbé formalizált változataiban is élvezhetők. Így pedig adódik a kérdés, miért választják – vagy éppen nem választják – sokan ezt az intézményi formát? Ezen felvetésekre a család institucionalista megközelítése kínál átfogó válaszokat, amelyet a következő fejezetben mutatunk be.

⁷ Itt említhető továbbá, hogy az irányzat a fentiekén túl – szintén a közgazdaságtan eszköztárát alkalmazva – foglalkozik a párkeresés folyamatával és az ún. házassági piac működésével is. Ezek bemutatása azonban túlmutat jelen tanulmány keretein (bővebben lásd Becker 1991, McKenzie–Tullock 2012).

A CSALÁD MINT INTÉZMÉNY

Az institucionalista megközelítés egy szerződés-ként, a tranzakciók lebonyolítását segítő intézményi keret-ként tekint a családra. Ennek a felfogásnak az alapjait Ben-Porath (1980) és Pollak (1985) rakta le,⁸ így a következőkben az ő munkáikat ismertetjük.

Az intézményi közgazdaságtannak Commons (1932) óta egy fontos vezérelve, hogy a tranzakciót tekinti a gazdasági működés alapegységének. Ennek nyomán tette fel a kérdést úttörő munkájában Coase (1937) is, hogy mitől függ az, hogy bizonyos tranzakciókat a piacon, míg másokat a vállalaton belül szerveznek meg a gazdasági szereplők. Ezt a gondolatmenetet Williamson (1979; 1985) vitte tovább, rámutatva többek között arra, hogy a tranzakciókat az említett két alternatíván túl, más intézményi keretekben, az ő megfogalmazásában irányítási struktúrában (*governance structure*) is meg lehet szervezni. Utóbbiakhoz nyújtott adalékot – a Williamsonnal párhuzamosan dolgozó, vele kölcsönös munkakapcsolatban is lévő – Ben-Porath (1980), aki a családot is egy ilyen, a tranzakciók lebonyolítását segítő intézményi keretként aposztrofálta.⁹

Ben-Porath (1980) abból indult ki, hogy a piaci tranzakciók a számos eladó és vevő részvételével bármikor tökéletesen megismételhetők, ugyanis a résztvevők személye lényegtelen az ügylet lebonyolítása szempontjából. Ezzel szemben azonban vannak olyan tranzakciók, ahol a felek identitása igenis fontos. Az érzelmi interakciókon túl többnyire a nagy bizonytalansággal és információ-aszimmetriával bír, illetve hosszabb távra szóló tranzakciókat sorolhatjuk ide. Az ilyen helyzetekben a partner személyének (például megbízhatóságának) megismerése kulcsfontosságú. Ez azonban tranzakciós költséggel jár. Utóbbiak egy része azonban megspórolható az emberi kapcsolatok kiépítésébe fektetett specifikus beruházásokkal.¹⁰ S mivel Ben-Porath a Coase-i és Williamsoni utat követve azt hangsúlyozta, hogy a tranzakciós költségek mértéke döntő szempont a tranzakciók intézményi keretének megválasztásakor, arra a következtetésre jutott, hogy azon ügyletekben, ahol a partnerek identitása kiemelten fontos, a család intézménye bizonyulhat megfelelő irányítási struktúrának.

Mindezek alapján Ben-Porath (1980) a családot egy olyan komplex szerződésnek,¹¹ illetve egymással összefüggő szerződések összességének tekinti, amely a jogok és köteleességek meghatározásával definiálja a családtagok szerepét, s ezáltal intézményi keretet biztosít a tranzakciók lebonyolítására. Így a családi kapcsolatok – és az azok keretein belül lebonyolított tranzakciók – általában a következő jellemzőkkel bírnak: a) hosszabb, de határozatlan időn keresztül zajlanak; b) sokféle tevékenységet ölelnek fel; c) a szerződés

8 Ezekről a hazai szakirodalomban korábban Sik (1989, 2012, 2021, 2022) munkái nyújtottak áttekintést.

9 Sik (2012) példáit felhasználva egy gyermek születésnapjára lehet állítani otthon (a háztartásban) vagy meg lehet vásárolni a cukrászdában (a piacon). Hasonló tranzakció lehet egy ruha vasalása, amelyre a háztartás valamely tagját, egy háztartási alkalmazottat vagy éppen egy piaci partnert is fel lehet kérni, sőt, szélsőséges illusztrációként megemlíthetjük, hogy ez a munka akár egy rabszolgával is elvégezhető. Ezek pedig ugyanannak a tranzakciónak a különböző irányítási struktúrában, intézményi keretben történő elvégzését jelentik.

10 A specifikusság fogalmát Ben-Porath a Williamson-féle (1985) értelemben használja: azt mutatja meg, hogy egy beruházás eredménye mennyiben csoportosítható át egy másik kapcsolatba anélkül, hogy veszítene az értékéből. Mivel a kapcsolati tőke a felek ismeretségének kiépítése révén halmozódik fel, a kapcsolaton kívül értéktelenné válik, ezért specifikus beruházásként tekinthetünk rá.

11 A szerződés megnevezéssel kapcsolatban maga Ben-Porath (1980) is megfogalmaz egy fenntartást, jelesen, hogy annak általában fontos eleme az önkéntesség. Ez pedig, noha a házastársaknál még fennáll, gyermekeik esetében már nem. Ettől függetlenül azonban a kifejezés bevettnek számít a család közgazdaságtanában (lásd például McKenzie–Tullock 2012). Mindazonáltal a probléma feloldható – az intézményi közgazdaságtanban szintén bevettnek számító – irányítási struktúra fogalmának használatával.

egymással összefüggő elemei csak együtt, „csomagban” léteznek; d) a tevékenységeknek nincs explicit elszámolási egységben mért egyenértékese; e) a kikényszerítés a családon belül történik; f) a családtagokban egy közös identitás is kialakul, ami megjelenik a családon kívüli szereplőkkel való érintkezésekben; és e) ez a tagok saját identitásába is beágyazódik.

Ezt a fajta intézményi közgazdaságtani megközelítést Pollak (1985) mélyítette tovább. A családra ő is irányítási struktúráként, azaz intézményként tekintett, s két szempontból kívánta bővíteni a családok neoklaszikus közgazdaságtani elméletét: egyrészt a háztartáson belüli megszervezés előnyeinek és hátrányainak szisztematikus összegyűjtésével, másrészt azzal, hogy felhívja a figyelmet a család belső intézményi struktúrájának jelentőségére.

A család mint irányítási struktúra előnyeit abban látta, hogy a tranzakciókat egy már meglévő, személyes kapcsolatokkal átszőtt közegbe képes integrálni. Így elsőként kiemelte, hogy jó ösztönzőként funkcionál a családtagoknak a közös tevékenységekben, ami képes megelőzni a potyautas magatartás megjelenését. Ezen ösztönzés ereje persze függ a család méretétől és annak elosztási szabályaitól, de az mindenképp jelentőséggel bír, hogy az érintetteknek „érdekeltségük” van a családi erőforrásokban (például örökségben). Ráadásul a család olyan sajátos jutalmazási, illetve büntetési lehetőségekkel rendelkezik, amivel más szervezetek, vállalatok nem (gondolhatunk például a kitagadásra, ami sok embernél jelentősebb elrettentő erővel bírhat, mint pusztán a munkahely elvesztése). Mindezek mellett pedig az a tény, hogy a családban végzett tevékenységekkel az egyén saját utódairól is gondoskodhat, ugyancsak fontos ösztönzőként szolgálhat. Második előnyként Pollak a család hatékony monitorozási képességét említette. Ezt szintén az emberi kapcsolatok összefonódása és a családtagok fizikai közelsége (értsd: együtt élés) magyarázza. Így ugyanis az érintettek olyan információknak is a birtokába juthatnak, amelyek külső szereplők számára elérhetetlenek lennének.¹² A családi kapcsolatok harmadik előnye a közgazdászok számára altruizmusként megragadható szeretetben rejlik. Ez ugyanis gátat szab az opportunistáknak, amely más – piaci vagy vállalati – megszervezés esetén nagyon is jellemző motívum lenne. Ehhez némiképp hasonlóan működik a negyedik előnyös vonás, a hűség jelenléte. Utóbbiról korábban Hirschman (1995[1970]) vázolta fel, hogy mennyire fontos szerepet játszik a szervezetek és közösségek életében: a hűséges egyének ugyanis elkötelezettek a velük kapcsolatban állók – jelen esetben a család – jólétét illetően, s probléma esetén a kivonulás (és hátrahagyás) helyett érdemben hajlandók tenni a hanyatlás elkerülése érdekében. Az persze, hogy valaki milyen mértékben hűséges a családjához, a társadalmi berendezkedéstől, normáktól is függ. Ezeket a normákat azonban az egyén internalizálhatja, így családjához hűségesen viselkedni már önmagában is örömet okozhat számára, ami pedig további erőt adhat a család intézményének ösztönzőképességéhez.

Az előnyök mellett persze Pollak (1985) többféle hátrányos tulajdonságot is azonosít. Ilyen lehet a személyes konfliktusok „átterjedése”, kihatása a családon belüli tranzakciókra, illetve az, hogy az érzelmi kapcsolatok, illetve az „elbocsátás” lehetetlensége miatt a háztartás tolerálhatja egyes tagok nem megfelelő vagy nem hatékony viselkedését. Ugyancsak problémát jelenthet, hogy a családtagok nem feltétlenül rendelkez-

¹² Bár Pollak nem teszi meg, az ösztönzési és monitoring funkció kapcsán érdemes párhuzamot vonni Alchian és Demsetz (1972) vállalatfelfogásával. A szintén institucionalista szerzők ugyanis rámutattak, hogy az intézmények nélküli, „légüres térben történő” csoportos termelési szituációkban – mint amilyenek a kollektív megközelítések is ábrázolták a családot – a potyautas magatartás a racionális stratégiai valamennyi érintett részéről. Mint hangsúlyozták, a vállalat speciális struktúrával (ösztönzőkkel és kiemelt monitorszereplővel) bíró intézményként pont ennek a kollektív potyázásnak az elkerülése érdekében jött létre. Amint azonban Pollak munkájából, s nem utolsósorban a tapasztalati tényekből kirajzolódik, a társadalmak egy másik ilyen intézményt is „feltaláltak” a probléma kezelésére: a családot.

nek minden tevékenységhez szükséges képességgel – s itt elsősorban nem a humántőke-beruházás révén elsajátítható tudás hiányára kell gondolni, hanem az olyan tevékenységekre, melyekhez olyan különleges tehetség szükségeltetik, amire „születni kell”. Végül, de nem utolsósorban a család mérete – összevetve a vállalati méretekkel – is korlátot jelenthet a méretgazdaságosság kihasználásában (ellenpéldaként persze elképzelhetünk egy hatalmas kiterjedésű családot, ám abban pont az előzőekben ismertetett előnyök hatásossága csökkenne). Így, mindezen szempontok mérlege alapján, Pollak már viszonylag jól beazonosíthatónak látja, hogy mely tevékenységek szervezhetőek meg a család intézménye révén, s melyeket érdemes meghagyni más, így például piaci, vállalati vagy éppen állami keretek között.

Pollak (1985) emellett külön tárgyalta a család biztosítási funkcióját (időskori gondoskodás, munkanélküliség, betegség esetén történő segítség), amely már a neoklasszikus megközelítésekben is megjelent, s amelyet Ben-Porath (1980) is érintett. Pollak szerint ennek számos társadalomban – legalábbis bizonyos tevékenységekre nézve – a legfontosabb intézménye a család. A piaci biztosítás hatékonyságát ugyanis két tényező gyengítheti: a kontraszelekció és a morális kockázat. Ezek ugyanakkor a család esetében rendre nem lépnek fel (a család lehatárolt természete; a közelség révén jelentkező információs előnyök; valamint az oportunitizmusnak gátat szabó altruizmus és hűség miatt). Persze hátrányok a biztosítási funkciók kapcsán is jelentkezhetnek (személyes konfliktusok; az objektív kockázatfelmérés nehézsége; a méretből és közelségből fakadó kockázatszétterítés problémái), mindazonáltal ezek eredőjeként szintén jól elválasztható, hogy mely területek biztosítására bizonyulhat alkalmasabb intézménynek a család.

A család belső struktúrája kapcsán Pollak (1985) Ben-Porath-hoz (1980) hasonló következtetésekre jutott. Arra, hogy az általuk felvázolt tényezők jelenléte esetén ez az irányítási struktúra képes leginkább minimalizálni a tranzakciós költséget. Ennek keretében Pollak – építve Williamson (1979) intézményi közgazdaságtani és az általa is használt, Macneil-féle (1973) jogtudományi megközelítésére – a család intézményét egy kapcsolati szerződésként írta le. Ezen irányítási struktúra lényege abban rejlik, hogy a hosszú távra szóló, bonyolult, sokféle tevékenységet magába foglaló kapcsolatokban megnyugtató, stabil, de kellően rugalmas biztosítékot is nyújt ahhoz, hogy a partnerek hajlandóak legyenek a viszonyuk „hatékonyságát” növelő kapcsolatspecifikus tőkét felhalmozni. Utóbbi pedig – a családból való kilépés elsüllyedt költségeinek a növelése révén – a háztartás stabil fennmaradásához is hozzájárul (s ezáltal például a kollektív modellekben megjelenő fenyegetési pontok „elhelyezkedését” is befolyásolja).

A fentiekben lefektetett alapok számos további kutatási kérdésnek ágyaztak meg, s adtak hozzá esz-köztárat. Így váltak – a vállalat Coase- (1937), illetve Hart-féle (2006[1995]) értelemben vett határainak értelmezéséhez hasonlóan – elemezhetővé a háztartás határai is: mint azt Raz-Yurovich (2014) bemutatta, a család is rendre *make-or-buy* választásokkal (házon belüli előállítás vagy piacon történő megvásárlás) szembesül, amelyekben a tranzakciós költségek mértéke alapján tudja meghozni a döntéseit. Ez a tranzakciós költségeken alapuló optimalizáció azonban nem csak a család határait érintheti, hanem belső működését is. Amint ugyanis Treas (1993) leírta, szerepet játszhat abban, hogy a házastársak vagyoni mekkora részét adják be a közösbe, s mennyit tartsanak a háztartás intézményén kívül. Szintén ugyanezen keretek között értelmezhető például az egyház szerepe is a házasságkötésben. Mint azt McKenzie és Tullock (2012) kiemelték, a hívők számára az Isten előtt tett fogadalommal egy újabb ösztönző és monitorozó szereplő lép be a kötelékbe, aki ráadásul ezt a feladatát meglehetősen hatékonyan tudja ellátni. Végül, de nem utolsósorban pedig ki kell emelni, hogy az institucionalisták által megkezdett vonalat a joggazdaságtani iskola vitte tovább, amelynek nyomán a család szerződéselméleti felfogása ma már lényegében önálló szakterületként értelmez-

hető (Dnes–Rowthorn 2004, Matouschek–Rasul 2008). Mindezek által pedig az intézményi megközelítés érdemben járult hozzá a család közgazdaságtanának gazdagításához, s olyan részeire világított rá, amelyek kívül maradtak a neoklasszikus megalapozottságú vizsgálatok fókuszán.

KITEKINTÉS

A család alapvető közgazdaságtani értelmezéseinek áttekintése után érdemes megállni, s továbbgondolni két szempontot. Az egyik ilyen kérdés, hogy a meglévőön túl milyen további irányokba fejlődhet a jövőben a család közgazdaságtani elmélete. Álláspontunk szerint az elmúlt évtizedekben, de napjainkban különösen rohamos tempóban fejlődő viselkedési közgazdaságtan jó kiindulópontot nyújthat ehhez. Amint ugyanis az előző fejezetekben láthattuk, a meglévő közgazdaságtani értelmezések – akár a család mint egység, akár az egyes családtagok tekintetében – rendre a racionális döntéshozatal posztulátumából indult ki. A viselkedési közgazdaságtan eredményei azonban – mind elméleti, mind empirikus oldalról – már a hagyományos piaci szituációkban is rendre kikezdték a tökéletes racionalitás feltevését. „Észszerű” útnak tűnhet tehát, hogy a korlátozott racionalitás koncepciójára építő viselkedési közgazdaságtan érdemi adalékkal szolgáljon egy olyan közeg döntéseinek az elemzéséhez, ahol az érzelmeknek, illetve a mindennapok beidegződései nyomán kialakuló heurisztikus választásoknak kiemelt szerepe lehet.¹³ Így ebből az irányból várakozásunk szerint Hopfensitz és Munro (2021) úttörő munkája után még fontos elméletek és empirikus eredmények érkezhettek a témához, amelyek az alapvető behaviorista megközelítés mellett akár a – szerzők által is kiemelt – kísérletezés módszerét is előtérbe tolhatják a családi döntések vizsgálatában.

Emellett érdemes visszatérni ahhoz a bevezetésben már jelzett dilemmához, ami a háztartás, illetve család kifejezések használatához kapcsolódik. A két koncepció természetszerűleg más tartalommal bír. Sik (1984) a háztartás fogalmát az együttlakás és a közös erőforrásbirtoklás, illetve-allokáció mozzanataival ragadja meg. Ez a megközelítés funkcionálisan jól használható és empirikus oldalról is jól illeszkedik azokhoz a kutatásokhoz, amelyek alapvetően szociológiai szempontok mentén kívánják vizsgálni a társadalom egyik legfontosabb alapegységeként működő háztartások különböző jellemzőit. De ugyanígy igaz ez a tanulmányunkban bemutatott feketedoboz-szemléletű közgazdaságtani modellekre is, amelyek egyszerű fogyasztási egységként tekintenek a háztartásokra (s így, mint azt jeleztük, az együttélés, a családba szerveződés funkciójára nem is szolgálnak válasszal). Emellett szintén jól használható a fogalom azokban a kollektív közgazdaságtani modellekben, amelyek pusztán a háztartáson belüli erőforrás-allokációra fókuszálnak (ezért, mint azt az áttekintés vonatkozó pontján ki is emeltük, tökéletesen alkalmazhatónak is bizonyulnak bármilyen együtt lakó és egymással valamilyen koordinált kapcsolatban lévő egyének interakcióinak elemzésére).

A család fogalma ehhez képest némiképp másra, bizonyos szempontból többre utal. Bár, mint azt Cseh-Szombathy (1979), illetve Husz és Herke (2022) bemutatták, definiálása nem egyszerű és nem egyértelmű, témánk szempontjából a következő különbségeket kiemelhetjük a háztartás fogalmához képest. A család kifejezésben megjelenik valamilyen (biológiai) rokoni összetartozásra való utalás, s gyakran érzelmi töltet, sőt akár politikai konnotáció is tartozik hozzá. Ezáltal használata az imént említett fogyasztási egység

¹³ Az altruizmus mint érzelmi alapú motívum persze a már idézett „romlott kölyök” modellben is megjelent, ám ott Becker (1974) sajátos megközelítésmódjával összhangban egyfajta racionalitás alapú „köntösbe” volt csomagolva. Az érzelmek szerepét, azok figyelembevételének szükségességét továbbá a háztartások feminista közgazdaságtana is hangsúlyozta (Becchio 2020), amely irányzat ugyancsak fontos kérdések felvetésével tudja bővíteni a jelen tanulmányban bemutatott témák körét. Erről bővebben lásd Gregor (2023) jelen lapszámban megjelent munkáját.

fókuszú kutatásokban gyakorlati kérdéseket vetne fel például a több család alkotta háztartások vagy éppen a háztartáson kívül élő családtagok kezelése kapcsán. Miért kezdték el tehát bizonyos közgazdaságtani megközelítések mégis a család fogalmát használni?¹⁴ Részben azért, mert pont erre a személyes és társadalmi értékkel bíró szempontra kívántak reflektálni, ami a közgazdaság-tudomány oldaláról nóvumnak számított. Becker életművének talán a legfontosabb eleme, hogy olyan pontokon kereste a közgazdasági racionalitást és a költség-haszon kalkulációkat, ahol a laikus szem a legkevésbé várta volna. Erre az érzelmi töltettel és értéktartalommal bíró család koncepciója kétségkívül „alkalmasabb” volt, mint a sokkal inkább gazdasági kicsengésű háztartás kifejezés. Ami pedig az institucionalista megközelítést illeti, annak újszerűsége – mint azt az áttekintésben is láttuk – pont abban rejlett, hogy képes volt közgazdaságtani magyarázatot adni arra, hogy miben több a rokoni kapcsolatok formalizált intézménnyé alakításával „létrejövő” család az azonos háztartásban való együttéléshez képest. Azzal, hogy az irányzat a tranzakciókat helyezte középpontba, az azok lebonyolítását elősegítő irányítási struktúrák közötti választást tette a vizsgálata tárgyává, amelyben pont olyan kérdések költség-haszon alapú elemzését tette lehetővé, mint például az informális (egy háztartásban történő) együttélés és a házasság közötti döntés meghozatala.

Mindezek alapján persze felvethető, hogy elképzelhető vagy szükséges-e a két fogalomnak valamilyen találkozási pontja, esetleg integrációja a közgazdaságtani modellekben. Álláspontunk szerint ennek szükségességéről nem beszélhetünk, tekintve, hogy az egyes modellek céljának, funkciójának függvényében megfelelően alkalmazható akár párhuzamosan is a két fogalom. Ugyanakkor e kérdés eldöntése jelen tanulmány keretein túli megvitatás tárgya lehet.

ÖSSZEGRÉS

Tanulmányunkban a család közgazdaságtani elméleteit, értelmezéseit mutattuk be a vonatkozó szakirodalom áttekintése révén. Ennek keretében részletesen tárgyaltuk a háztartások neoklasszikus (fekete doboz és kollektív) modelljeit, valamint intézményi közgazdaságtani elméleteit. Az utóbbi irányzat alapjait lerakó Ben-Porath (1980) és Pollak (1985) egyaránt hangsúlyozták, hogy a maguk institucionalista, tranzakciós költség alapú megközelítésével a meglévő neoklasszikus modelleket nem lerombolni, hanem kiegészíteni akarták. A kettő ugyanis nem helyettesítő, hanem komplementer viszonyban áll egymással. Amíg ugyanis a feketedoboz-modell egy sematikus működési módját írta le a háztartásoknak, addig a kollektív megközelítések már kinyitották azt, s belenéztek a belsejébe. Az intézményi elméletek pedig képletesen szólva a villanyt is felkapcsolták benne: így láthatóvá tették annak struktúráját, s olyan részeit is megmutatták, amelyek a korábbi megközelítések eszköztára révén még nem voltak beazonosíthatók. A két megközelítésmód kiegészítő jellegét pedig talán az igazolja a legjobban, hogy a család közgazdaságtani természetéről szóló írásokban gyakran együtt vannak jelen, s a háztartás termelő egységként történő felfogása mellett megfér annak szerződésként történő aposztrófálása is (lásd például McKenzie–Tullock 2012). A végeredmény pedig azt bizonyítja, hogy a közgazdaságtan, illetve annak különböző iskoláinak eszköztára együtt – egyszerűsítésekkel élve ugyan, de – képes komplex, nem piaci jelenségek átfogó leírására, értelmezésére és modellezésére is.

¹⁴ Lásd például Becker összefoglaló művét, amely kifejezetten az Értekezés a családról (*A Treatise on the Family*) címet kapta.

HIVATKOZÁSOK

- Alchian, A. A. – Demsetz, H. (1972) Production, information costs, and economic organization. *The American Economic Review*, 62, 777–795.
- Alderman, H. – Chiappori, P.-A. – Haddad, L. – Hoddinott, J. – Kanbur, R. (1995) Unitary versus collective models of the household: is it time to shift the burden of proof? *The World Bank Research Observer*, 10, 1–19.
<https://doi.org/10.1093/wbro/10.1.1>
- Arrow, K. J. (1950) A Difficulty in the Concept of Social Welfare. *The Journal of Political Economy*, 58, 328–346.
<https://doi.org/10.1086/256963>
- Becchio, G. (2020) Home economics, household economics, and new home economics in the United States. In Becchio, G. (szerk.) *A history of feminist and gender economics*. New York: Routledge, 86–121.
- Becker, G. S. (1965) A Theory of the Allocation of Time. *The Economic Journal*, 75, 493–517. <https://doi.org/10.2307/2228949>
- Becker, G. S. (1973) A Theory of Marriage: Part I. *Journal of Political Economy*, 81, 813–846. <https://doi.org/10.1086/260084>
- Becker, G. S. (1974) A Theory of Social Interactions. *Journal of Political Economy*, 82, 1063–1093. <https://doi.org/10.1086/260265>
- Becker, G. S. (1976a) *The Economic Approach to Human Behavior*. Chicago: The University of Chicago Press.
<https://doi.org/10.7208/chicago/9780226217062.001.0001>
- Becker, G. S. (1976b) Altruism, Egoism, and Genetic Fitness: Economics and Sociobiology. *Journal of Economic Literature*, 14, 817–826.
- Becker, G. S. (1991) *A Treatise on the Family*. Cambridge: Harvard University Press. <https://doi.org/10.4159/9780674020665>
- Ben-Porath, Y. (1980) The F-Connection: Families, Friends, and Firms and the Organization of Exchange. *Population and Development Review*, 6, 1–30. <https://doi.org/10.2307/1972655>
- Bergstrom, T. C. (1997) A Survey of Theories of the Family. In Rosenzweig, M. R. – Stark, O. (szerk.) *Handbook of Population and Family Economics*. Amsterdam: Elsevier, 21–79. [https://doi.org/10.1016/s1574-003x\(97\)80019-0](https://doi.org/10.1016/s1574-003x(97)80019-0)
- Blaug, M. (1992) The new economics of the family. In Blaug, M. (szerk.) *The Methodology of Economics. Or, How Economists Explain*. Cambridge: Cambridge University Press, 220–228.
- Browning, M. – Chiappori, P.-A. – Weiss, Y. (2014) *Economics of the Family*. New York: Cambridge University Press.
<https://doi.org/10.1017/cbo9781139015882>
- Carlin, P. S. (1999) Economics and the Family. In Sussman, M. B. – Steinmetz, S. K. – Peterson, G. W. (szerk.) *Handbook of Marriage and the Family*. Springer: New York, 525–552. https://doi.org/10.1007/978-1-4757-5367-7_20
- Chiappori, P.-A. (1992) Collective Labor Supply and Welfare. *Journal of Political Economy*, 100, 437–467. <https://doi.org/10.1086/261825>
- Coase, R. H. (1937) The Nature of the Firm. *Economica*, 4, 386–405. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0335.1937.tb00002.x>
- Commons, J. R. (1932) The Problem of Correlating Law, Economics, and Ethics. *Wisconsin Law Review*, 8, 3–26.
- Cseh-Szombathy L. (1979) *Családszociológiai problémák és módszerek*. Budapest: Gondolat.
- Deaton, A. (1997) *The Analysis of Household Surveys: A Microeconomic Approach to Development Policy*. Washington DC: World Bank. <https://doi.org/10.1596/0-8018-5254-4>
- Deaton, A. – Muellbauer, J. (2009) *Economics and consumer behavior*. New York: Cambridge University Press.
- Dnes, A. W. – Rowthorn, R. (2004, szerk.) *The Law and Economics of Marriage and Divorce*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/cbo9780511495328>
- Donni, O. – Ponthieux, S. (2011) Approches économiques du ménage: du modèle unitaire aux décisions collectives. *Travail, genre et sociétés*, 26, 67–83. <https://doi.org/10.3917/tgs.026.0067>
- Gregor A. (2023) Mi zajlik a háztartásban? A háztartáson belüli erőforrás- és tőkeallokációs folyamatok genderszempon্তু megközelítésének lehetőségéről. *Socio.hu Társadalomtudományi Szemle*, 13, 1–20.
- Grossbard-Shechtman, S. (2019) *On the Economics of Marriage. A Theory of Marriage, Labor, and Divorce*. New York: Routledge.
<https://doi.org/10.4324/9780429300592>
- Hart, O. (2006[1995]) *Vállalatok, szerződések és tőkeszerkezet*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Hirschman, A. O. (1995[1970]) *Kivonulás, tiltakozás, hűség*. Budapest: Osiris.
- Hirshleifer, J. (1985) The Expanding Domain of Economics. *The American Economic Review*, 75, 53–68.

- Hopfensitz, A. – Munro, A. (2021) Behavioral Household Economics. In Zimmermann, K.F. (szerk.) *Handbook of Labor, Human Resources and Population Economics*. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-57365-6_226-1. 1–21.
- Husz I. – Herke B. (2022) A család sokszínű fogalma a szociológiában. In Husz I. (szerk.) *Mi a család? Tanulmányok a család fogalmáról a jelenkori Magyarországon*. Budapest: Akadémiai.
- Lise, J. – Seitz, S. (2011) Consumption inequality and intra-household allocations. *The Review of Economic Studies*, 78, 328–355. <https://doi.org/10.1093/restud/rdq003>
- Lundberg, S. – Pollak, R. A. (2007) The American Family and Family Economics. *Journal of Economic Perspectives*, 21, 3–26. <https://doi.org/10.1257/jep.21.2.3>
- Macneil, I. R. (1973) The Many Futures of Contracts. *Southern California Law Review*, 47, 691–816.
- Manser, M. – Brown, M. (1980) Marriage and Household Decision-Making: A Bargaining Analysis. *International Economic Review*, 21, 31–44. <https://doi.org/10.2307/2526238>
- Matouschek, N. – Rasul, I. (2008) The Economics of the Marriage Contract: Theories and Evidence. *The Journal of Law and Economics*, 51, 59–110. <https://doi.org/10.1086/588596>
- McElroy, M. B. – Horney, M. J. (1981) Nash-Bargained Household Decisions: Toward a Generalization of the Theory of Demand. *International Economic Review*, 2, 333–349. <https://doi.org/10.2307/2526280>
- McKenzie, R. B. – Tullock, G. (2012) *The New World of Economics. A Remake of a Classic for New Generations*. New York: Springer. <https://doi.org/10.1007/978-3-642-27364-3>
- Pollak, R. A. (1985) A Transaction Cost Approach to Families and Households. *Journal of Economic Literature*, 23, 581–608.
- Raz-Yurovich, L. (2014) A transaction cost approach to outsourcing by households. *Population and Development Review*, 40, 293–309. <https://doi.org/10.1111/j.1728-4457.2014.00674.x>
- Rosenzweig, M. R. – Stark, O. (1997) *Handbook of population and family economics*. Amsterdam: Elsevier.
- Samuelson, P. (1956) Social Indifference Curves. *Quarterly Journal of Economics*, 70, 1–22. <https://doi.org/10.2307/1884510>
- Schultz, T. W. (1974) (szerk.) *Economics of the Family: Marriage, Children, and Human Capital*. Chicago: University of Chicago Press.
- Sen, A. (1984) Economics and the Family. In Sen, A. (szerk.) *Resources, Values and Development*. Cambridge: Harvard University Press, 369–385.
- Sik E. (1984) A háztartások egymás közötti kapcsolatai. In Cseh-Szombathy L. (szerk.) *A háztartások egymás közötti kapcsolatai*. Budapest: MTA Szociológiai Kutatóintézet, 338–388.
- Sik E. (1989) Adalékok a háztartás gazdaszociológiájához. In Sik E. (szerk.) *A háztartás a gazdaság „örök” intézménye*. Szociológiai füzetek 48. Budapest: ELTE Szociológiai Intézet és Továbbképző Központ, 5–29.
- Sik E. (2012) *A kapcsolati tőke szociológiája*. Budapest: Eötvös.
- Sik E. (2021) Intra- and inter-household network capital. *Szociológiai Szemle*, 30, 89–106. <https://doi.org/10.51624/szocszemle.2020.4.5>
- Sik E. (2022) Gondolatok a háztartás működéséről. In Feledy A. – Egle B. (szerk.) *Van új a nap alatt. Az ELTE Angelusz Róbert Társadalomtudományi Szakkollégium konferenciájának válogatott tanulmánykötete*. Budapest: ELTE Angelusz Róbert Társadalomtudományi Szakkollégium, 49–67.
- Treas, J. (1993) Money in the Bank: Transaction Costs and the Economic Organization of Marriage. *American Sociological Review*, 58, 723–734. <https://doi.org/10.2307/2096283>
- Williamson, O. E. (1979) Transaction-cost economics: the governance of contractual relations. *The Journal of Law and Economics*, 22, 233–261. <https://doi.org/10.1086/466942>
- Williamson, O. E. (1985) *The Economic Institutions of Capitalism. Firms, Market, Relational Contracting*. New York: Free Press.
- Willis, R. J. (1987) What Have We Learned from the Economics of the Family? *The American Economic Review*, 77, 68–81.
- Yanagisako, S. Y. (1989) Család és háztartás: az otthoni csoport elemzése. In Sik E. (szerk.) *A háztartás a gazdaság „örök” intézménye*. Szociológiai füzetek 48. Budapest: ELTE Szociológiai Intézet és Továbbképző Központ, 33–36.

MRAVIK PATRIK TAMÁS¹ – PAPP VIKTOR²

„KORALLOSODÁS”

Kísérlet a hazai társadalomtörténeti szcéna hálózatelemzésére

<https://doi.org/10.18030/socio.hu.2023.1.34>

ABSZTRAKT

A tanulmány a hálózatelemzés módszerével igyekszik feltérképezni a magyar társadalomtörténeti szcéna struktúrájának alakulását a kétezres évektől napjainkig. A kutatás során az alábbi kérdésekre kerestük a választ: hogyan írható le a hazai társadalomtörténeteszek csoportja hálózatként egy adott folyóirat szerzői és a hozzájuk kapcsolódó intézményi háló alapján; ez az intézményi háló hogyan alakul át, milyen hálózatosodási és műhelyesedési tendenciák figyelhetők meg; milyen utak, alternatívák mutatkoznak a hálózatba való belépésre, az abban való bennmaradásra vagy adott esetben a kilépésre.

A kérdések megválaszolására egy olyan forrásbázist választottunk ki, amely egyszerre kezelhető két kutató számára is, miközben mégis bizonyos fokú reprezentativitással bír erre a tudományos közegre nézve. Ezt a korpuszt a *Korall Társadalomtörténeti Folyóirat* 2000 és 2020 közötti szerzőgárdája jelenti, ez az egyetlen tudományos lap ugyanis, amely indulásától fogva társadalomtörténetiként határozta meg önmagát. Egy sokszínű, több lábon álló, de kevés állandó ponttal bíró hálózatot egy szűkebb, kevésbé szerteágazó, de erősebb sűrűsödési pontokra épülő hálózat váltotta fel. Hipotézisünk szerint ennek a változásnak az oka az intézményi struktúra átalakulása és a folyóirat karakterének formálódása mellett a személyi viszonyok alakulása lehetett, ami döntően meghatározta a műhelyek felállításának lehetőségét, illetve a személyek hálózaton belüli mozgását.

Kulcsszavak: *Korall Társadalomtörténeti Folyóirat*, hálózat kutatás, társadalomtörténet, intézményesülés, PhD-hallgatók

---

¹ Doktorjelölt, ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola, történész, Ferenczy Múzeumi Centrum

² Doktorjelölt, ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola, tudományos segédmunkatárs, Professzionizáció-történeti Kutatócsoport (ELTE TáTK-BTK)

„KORALLOSODÁS”

An attempt at a network analysis of the Hungarian social historian community

ABSTRACT

This study uses the method of network analysis to map the development of the structure of the Hungarian social history community from the 2000s to the present. During the research, we sought answers to the following questions: how can the group of Hungarian social historians be described as a network based on the authors of a given journal and how can the institutional network be connected to them? how did this institutional network develop, and what networking and workshop tendencies can be observed?; what paths and alternatives were there for entering, remaining in or, in some cases, leaving the network?

In order to answer these questions, we have selected a resource base that can be managed by two researchers at the same time, while still being representative of this academic community. The research subjects were the authors published in the *Korall Social History Journal* between 2000 and 2020, the only academic journal that has defined itself as a social historian journal from its very beginning. The research results showed that a diverse network with few fixed nodes has been replaced by a narrower network with fewer, less diverse but stronger nodes. According to our hypothesis this transformation may have been due to changes in the institutional structure and the character of the journal, as well as to changes in personnel relations. Overall these factors were crucial in determining the possibility of setting up professional milieux and the movement of individuals within the network.

Keywords: *Korall Social History Journal*, social network analysis, social history, institutionalization, PhD students

„KORALLOSODÁS”

KÍSÉRLET A HAZAI TÁRSADALOMTÖRTÉNETI SZCÉNA HÁLÓZATELEMZÉSÉRE

BEVEZETÉS

Társadalomtörténész doktori hallgatóként a Hajnal István Kör Társadalomtörténeti Egyesület 2021. évi hálózatelemzés tematikájú konferenciájára készülve számos okból éreztük úgy, hogy nemcsak módszertani potenciál, de szükségszerűség is mutatkozik a saját tudományos közösségünkre való önreflexió kifejezésére. A társadalom- és bölcsészettudományokat ért politikai támadások, az információs társadalomban megkérdőjeleződő tudásképző, információátadó szerep, valamint a piaci logika szerint kikényszerített értékelési rendszer alapvetően elbizonytalanította a társadalom- és bölcsészettudományos szerepek tartalmát és az e hivatásokban rejlő lehetőségeket a fiatal generációk számára (vö. Pető 2021:17–22). Bár azonnali megoldásokat természetesen sem az augusztus végén elhangzó előadás, sem jelen tanulmány nem kínálhat e problémákra, annak érdekében, hogy mi is tisztábban lássuk azt a tudományos közösséget, ahova sorstársainkkal együtt belépni készülünk, egy olyan történeti-szociológiai elemzést kíséreltünk meg felmutatni, amellyel részben láthatóvá válhatnak a minket érintő tudományos közösség, a társadalomtörténeti szcena határai, és a heterogén csoportot összekötő intézménystruktúra szerkezetváltozásai.

Jelen írás a hálózatelemzés módszerével igyekszik feltérképezni a magyar társadalomtörténeti szcena struktúrájának alakulását a kétezres évektől napjainkig. A hazai társadalomtörténeti közeg önreflexiója nem újkeletű dolog a történeti előzmények ismeretében (Halmos 1995; Bácskai et al. 2001; Kövér 2003, 2012), a módszertani tárház bővülése, az időközben keletkezett források, és nem utolsósorban a tudományos szcénán belül bekövetkező változások azonban indokoltá teszik az újabb elemzést. A kutatás során az alábbi kérdésekre kerestük a választ: hogyan írható le a hazai társadalomtörténészek csoportja hálózatként egy adott folyóirat szerzői és a hozzájuk kapcsolódó intézményi háló alapján. A kutatás fókuszában tehát a szerzőkhöz kötődő intézmények, affiliációk álltak. Fontos kérdés ezzel kapcsolatban, hogy az említett intézményi háló hogyan alakult át, milyen hálózatosodási és műhelyesedési tendenciák figyelhetők meg a tudományos közegen belül. Az már hipotézisünk megfogalmazásakor világos volt, hogy a társadalomtörténeti szcénán belül zajló folyamatok értelmezése nem lehet teljes a személyek, illetve a személyes viszonyok feltárása nélkül. Az előadásra érkezett hozzászólások is ezt az előfeltevésünket erősítették. A személyi viszonyok pontos feltárása mindazonáltal más jellegű megközelítést, de legalábbis más források középpontba állítását igényelné, ezúttal mi kizárólag arra koncentráltunk egy szűkebb keresztmetszeten keresztül, hogy milyen utak, alternatívák mutatkoztak a hálózatba való belépésre, az abban való bennmaradásra, vagy adott esetben az abból való kilépésre. A kutatási téma időintervallumát (2000-től 2020-ig) a kiválasztott forrás keletkezési ideje határozta meg. A kérdések megválaszolására ugyanis egy olyan forrásbázist választottunk ki, amely egyszerre két kutató számára is kezelhető, de ami ennél is fontosabb, hogy bizonyos fokú reprezentativitással bír erre a tudományos közegre nézve. Ezt a korpuszt a *Korall Társadalomtörténeti Folyóirat* 2000 és 2020 közötti szerzőgárdája jelenti, amely az egyetlen tudományos lap, mely indulásától fogva társadalomtörténetiként határozta meg önmagát.

Az elemzés módszereként választott – Linton C. Freeman (1989) klasszikus definíciója szerint a társadalmi aktorok közötti kapcsolatok strukturális vizsgálatát célzó, szisztematikus adatgyűjtésre, vizualizálásra, matematikai és számítógépes modellekre támaszkodó – hálózatkutatótást legtöbbször a személyközi viszonyrendszerek elemzéséhez alkalmazták. Ilyen módon lehetőség nyílt például az egyének közötti kötődések szociológiai elemzésére is (Granovetter 1973, 1982, utóbbi magyarul 2010). Mivel a hálózatkutatótás eredendően interdiszciplináris, nem meglepő, hogy a különböző tudományágak eltérő fogalmi készlettel írták le a hálózatok működési mechanizmusait (Molnár 2020; Barabási 2022:23–24, 35–38). Hazai viszonylatban elsőként a szociológusok kísérték figyelemmel a hálózati elv térhódítását, az Angelusz Róbert és Tardos Róbert (1991) szerkesztésében megjelent szöveggyűjtemény pedig már az újraértelmezett megközelítéseket is közreadta. A hazai társadalomtudományos elemzésekben nagy hangsúllyal szerepelt az ágencia szemléletű megközelítés, ezek a kutatások arra mutattak rá, hogy a hálózatépítés cselekvő stratégiaként is értelmezhető a személyes viszonyok tekintetében (Bozóki 1998; Sik 2001; Bozsonyi–Horváth–Kmetty 2012). A kvantitatív szemléletmódot tehát jól kiegészítheti az individuumot jobban láttató kvalitatív megközelítés (vö. Haas–Mützel 2008:53).

A későbbiekben az immár tudatosan hálózatelemzés helyett hálózatkutatótásnak (Häußling–Stegbauer 2010:13–14) nevezett megközelítés a történettudomány területét sem hagyta érintetlenül (Reitmayer–Marx 2010:876). Olyannyira, hogy 2017-ben a hálózatkutatótás történeti aspektusainak ismertetésére önálló folyóirat alapult *Journal of Historical Network Research* címmel. A hálózatkutatótás történeti kontextusokra való alkalmazása bebizonyította, hogy a történészek számára nem csak egy eszköz lehet, hanem egy lehetőség arra, hogy a társadalmi struktúra nagy csoportjait szisztematikusán feltárhassuk, és hogy a társadalomtudományok, különösen a szociológia felé kapcsolatot létesítsenek a történeti szcena képviselői (Reitmayer–Marx 2010:875–876). A történeti perspektívájú hazai kutatások a különböző társadalmi, illetve politikai csoportokon belüli kapcsolathálókat bemutatására törekedtek (Lengyel 1993; Tózsza-Rigó 2012; Biró–Boka 2014), itt ugyanakkor meghatározó szerepet játszott az új intézményi közgazdaságtan elméleti arzenálja is (Kövér 2020:12). Utóbbi munkák az üzleti életet, illetve a vállalatok és a bankok közötti összeköttetéseket helyezték a hálózatelemzés fókuszpontjába (Pogány 1997; Tomka 1997, 1999; Halmos 2005; Kövér 2005; Klement 2012; Tózsza-Rigó 2016). A hálózati elv nagy sikerrel tematizálta a különféle gazdaság- és társadalomtörténeti megközelítésű szakmai orgánumok egész blokkjait (*Replika* 1997: Bankuralom? 25. 23–86; *Aetas* 2005: Hálózatok és hierarchiák 1–2; *Korall* 2012: Kapcsolatok – Hálózatok 50.), az egyik legújabb történeti tanulmánygyűjtemény pedig az intézményi hierarchikus szintek és a kapcsolati hálókat közötti összefüggésekre hívta fel a figyelmet (Kövér–Pogány–Weisz 2020). A hálózatok mikroközösségekben betöltött szerepének vizsgálatára is láthatunk immár eklatáns példákat (Mátay 2021).

Jelen kutatást mindazonáltal olyan kurrens hazai és nemzetközi kutatások is inspirálták, amelyek egyrészt a magyarországi szakfolyóiratok hazai tudományos világban elfoglalt szerepét, láthatóságát vizsgálták (Demeter 2020; Soós 2021), másrészt amelyek egy adott folyóirat „esszenciáját” igyekeztek megragadni és vizuális formába önteni a hálózati analitika segítségével (Barabási 2019).

FORRÁS ÉS MÓDSZEREK

Miért lehetséges a *Korall* szerzőit egy informális hálózatként elképzelni? Hipotézisünk szerint azért, mert aki ebbe a tudományos szaklapba publikál (bármilyen formátumban és témában), az bizonyos mértékben részévé válik egy tudományos szcénának. Akár azért publikál a *Korall*ba, mert tudatosan szeretne belépni ebbe a közösségbe (kivált a PhD-hallgatók esetén), vagy minimum azért ír oda, mert hozzá szeretne szólni valamilyen társadalomtörténeti problémához, diskurzushoz. A *Korall* folyóirat egyfajta szívóhatással is rendelkezik, hiszen a tematikus számok köré szerveződő szerzői gárdák más, kifejezetten társadalomtörténeti folyóiratot nehezen találnának a hazai palettán. A *Korall* folyóirat ennél fogva két aspektusból is megfelelő terepnek ígérkezett egy ilyen jellegű elemzésre: egyrészt ez az egyetlen hazai szaklap, amely 2000-es indulásától kezdve társadalomtörténeti folyóiratként határozta meg önmagát már a címében is, másrészt a 2000 és 2020 közötti időszakban megjelent számok alapján már összeállítható egy olyan adatbázis, amely viszonylag könnyen átlátható, ugyanakkor részleges reprezentativitást is biztosít e csoportra nézve. A két évtizednyi időintervallum ráadásul lehetőséget kínál arra, hogy az időbeli változásokra, a lassabban kibontakozó folyamatokra is figyelemmel legyünk.

Az adatbázisba a 2000 és 2020 között 82 számba publikáló szerzőket emeltük be: összesen 1030 publikációhoz tartozó 580 egyedi szerzőt. A különböző típusú tartalmakhoz – mint tudományos tanulmány, recenzió, körkérdés, „források és olvasatok” – tartozó szerzőket a könnyebb elemezhetőség érdekében egységes súllyal vettük latba. Elsősorban nem személyekre, hanem az intézményekre voltunk kíváncsiak: azt, hogy a publikáció pillanatában milyen intézményi affiliációval rendelkeztek, azt az egyes folyóiratszámok végén található „Szerzőink” rovatból emeltük át. Ilyen módon fel tudunk rajzolni egyrészt egy statikus hálózati ábrát, amely a teljes húsz évre vonatkozóan mutatja meg az egyes elemeknek a *Korall* folyóirathoz, mint origóhoz képesti helyzetét. Ez a hálózati modell egyközpontú, az egyes elemek közötti kapcsolatot nem tükrözi: a gráf élei az egyes elemek felől tehát az origó felé vezetnek, a kapcsolatok sűrűsége és az elemek központisága a *Korall* folyóirat tengelyében mutatják meg a tudományos közösség súlypontjait (vö. Molnár 2020). Másrészt igyekeztünk dinamikájában is értelmezni az adathalmazt, a hálózati struktúra változásainak megragadásával, amennyire legalábbis ez ebben az időtávlatban lehetséges. Ennek érdekében a huszonegy évet összesen hét, egyenként 3 évből álló időmetszetre osztottuk fel, hogy a kisebb léptékű változások is megfigyelhetővé váljanak. Ezekben az időmetszetekben vizsgáltuk az egyes intézménytípusok (hazai egyetemek, közgyűjtemények, kutatóintézetek, kutatócsoportok és külföldi intézmények) jelenlétét és annak változásait, az egyes intézménytípusokon belüli eltolódásokat. Emellett külön vizsgáltuk a doktori hallgatók arányának és intézményi hátterének alakulását, illetve a doktoranduszként publikáló hallgatók hálózatba való belépési és bennmaradási potenciálját. Az adatok kvantitatív elemzésének és előzetes feltevéseinknek az ellenőrzése érdekében háttérinterjúkat készítettünk olyan történészekkel és szociológusokkal, akik jelen voltak és/vagy vannak a folyóirat belső működésében.

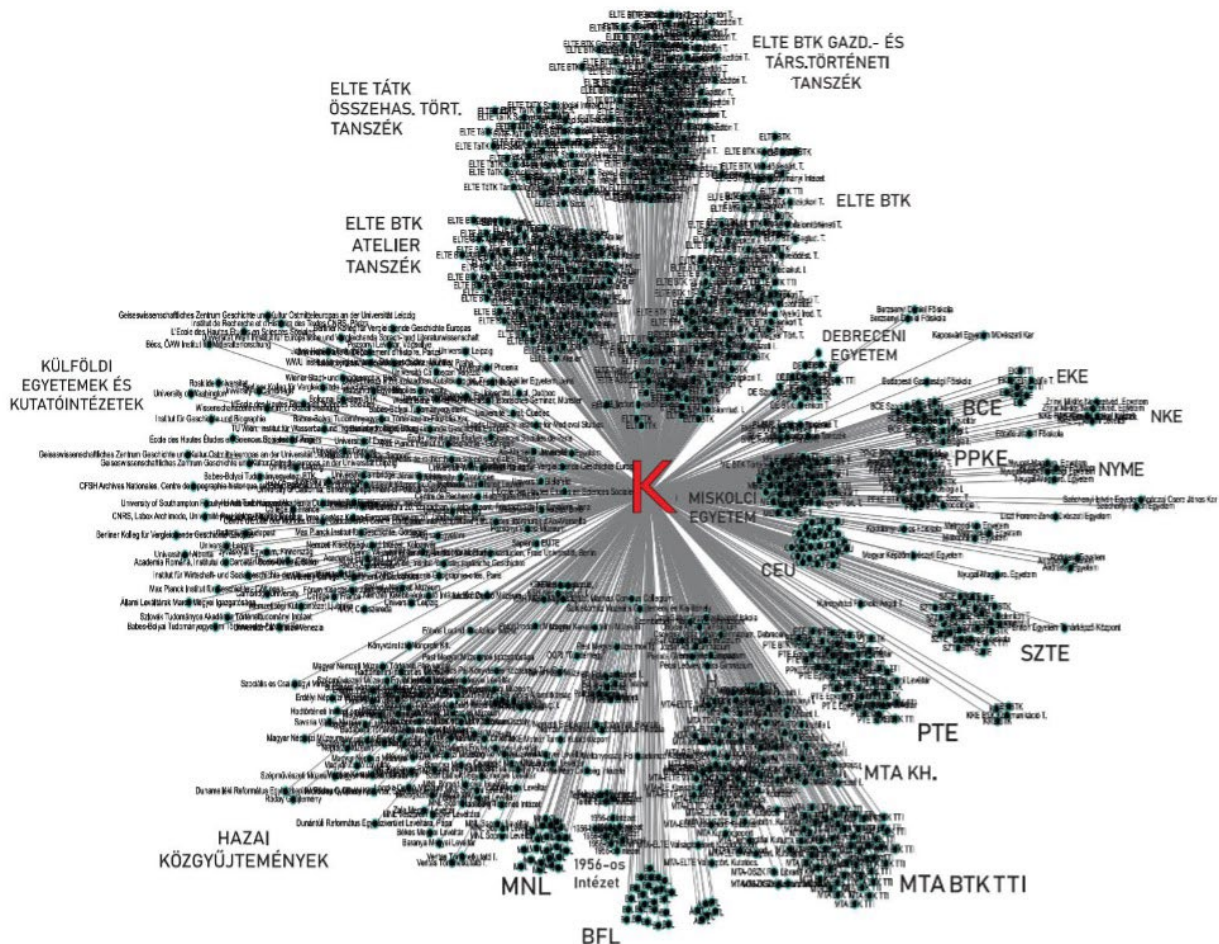
Egy ilyen vizsgálat természetesen csak részleges reprezentativitással bírhat. Számos kisebb-nagyobb módszertani tényező korlátozza, torzítja egy teljes és a valóságot megközelítően összetett hálózat felrajzolását. A hálózat értelemszerűen nem fedi le a teljes társadalomtörténész szakmát, több olyan történészt találhatunk, aki soha nem publikált a *Korall*ban, miközben más szempontokat tekintve egyértelműen beletartozik ebbe a csoportba. Ugyancsak árnyalja a képet, hogy a *Korall* tematikus folyóirat. Az interdiszciplináris nyitottság szellemében előfordult, hogy egy-egy lapszám a tágabban értelmezett társadalomtörténettől is eltávolodott (pl. régészet, történeti földrajz számok). Itt olyan szerzők is lehetőséget kaptak, akiket nem tekinthetünk

a szűken vett szcéna tagjainak. Emellett természetesen a publikáció formátuma is más súllyal esik latba – egy recenzió és egy tanulmány összevetésében például. Ezek differenciálásával tovább lehetne árnyalni a képet. Bár az adatok igencsak jó arányban álltak rendelkezésre, némileg nehezítette az egyes hálózati csoportok specifikálását, hogy az adatok részletessége hullámzó, előfordult például, hogy csak az adott egyetem vagy egyetemi kar, esetleg csak az intézet szerepelt, a tanszék viszont már nem jelent meg az affiliációk feltüntetésekor.

INTÉZMÉNYI KÖTÖDÉS

A tanulmány forrásbázisát képező anyag elsősorban arra ad lehetőséget, hogy a *Korall* szerzőinek intézményi kötődését feltérképezzük. Az első kérdéseket ebből a megközelítésből következően úgy fogalmaztuk meg, hogy az e módszerrel előálló hálózatban mely konkrét intézmények jelennek meg, illetve hogy ezek az intézményi kapcsolódások milyen csoportosítási módokat kínálnak a társadalomtörténeti szcéna strukturális értelmezésére.

1. ábra. Korall-centrikus hálózat a szerzők intézményi kötődése szerint rendezve

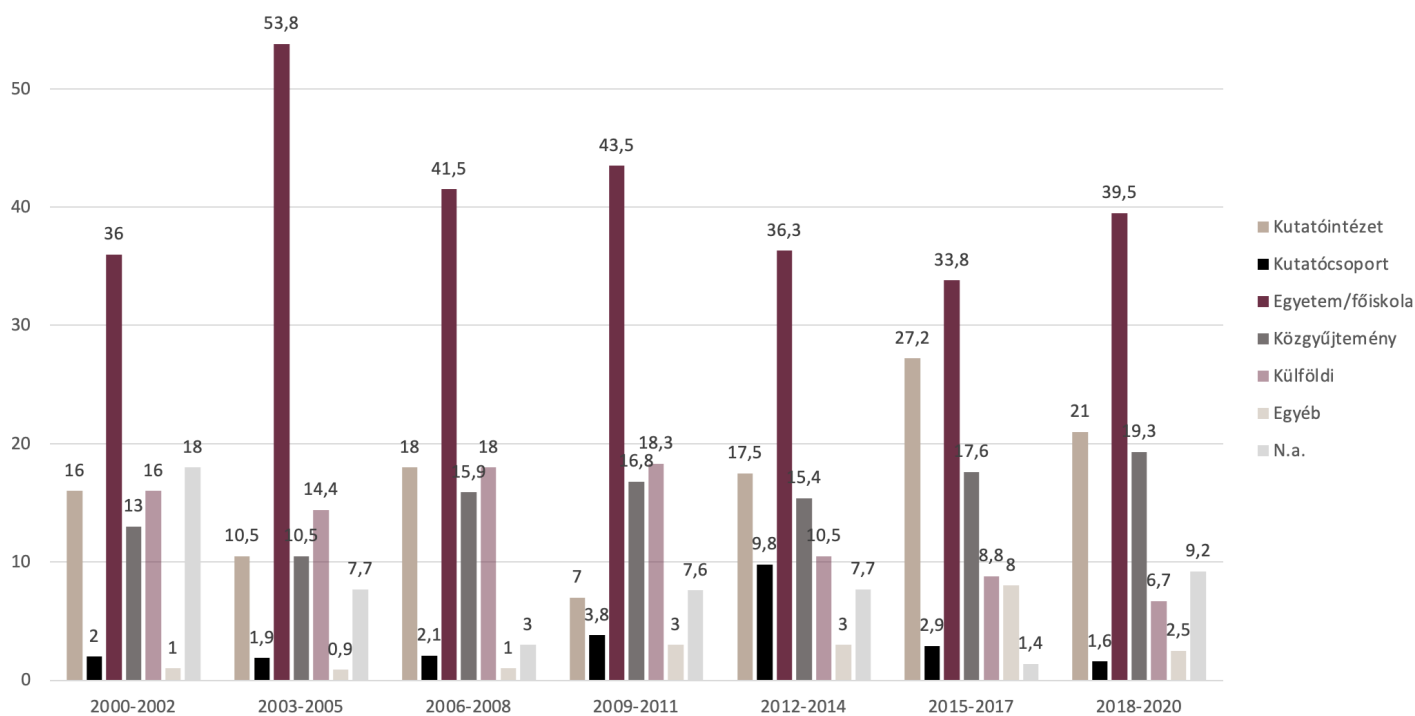
Forrás: Saját szerkesztés.

Az adatbázis építése során öt kategóriát (kutatóintézet, egyetem/főiskola, közgyűjtemény, külföldi intézmény, előbbiekre nem besorolható) különböztettünk meg. Az előzetes munkaterven azonban egy ponton kiigazítást kellett tennünk, így egy hatodik kategóriát is kialakítottunk, amelybe azok a szerzők tartoznak, akik

egy adott kutatócsoportot tüntettek fel affiliációként. A kutatócsoportok önálló megjelenése a diagramon azért is releváns, mert mint ahogy látni fogjuk a továbbiakban, egy újfajta, de legalábbis a többi intézménytől eltérő ütemét szolgáltatják a tudományos publikációk megjelenítésének.

A teljes intézményi struktúrát lefedő hálózatabrán látható, hogy a legintenzívebb jelenlétet, sűrűsödési pontot az ELTE (Eötvös Loránd Tudományegyetem) három tanszéke (Atelier, Gazdaság- és Társadalomtörténet, Összehasonító Történeti Szociológia) és az MTA (Magyar Tudományos Akadémia, mai nevén Eötvös Loránd Kutatási Hálózat – ELKH) Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézete (BTK TTI) jelenti. A sűrűsödési pontok mellett a hálózat pluralitását a nagyszámú hazai és nemzetközi egyetem, valamint a hazai közgyűjtemények jelenléte adja. A közgyűjtemények esetében erőteljes szórás mutatkozik, állandóbb szerepvállalás a nagyobb levéltárak, mint az MNL (Magyar Nemzeti Levéltár) és a BFL (Budapest Főváros Levéltára) esetében látszik. Az egyetemek esetében a nagyobb vidéki intézmények (Debreceni Egyetem, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Pécsi Tudományegyetem, Szegedi Tudományegyetem) hullámzó intenzitással, de egymáshoz képest hasonló arányban jelentek meg.

2. ábra. A szerzők intézményi affiliációja 2000 és 2020 között, elemszám szerint

Forrás: Saját szerkesztés.

A szerzők intézményi affiliációját háromévenkénti metszetekre lebontva is látható az akadémiai szféra dominanciája (2. ábra). Az egyetemi-főiskolai kötődés mindvégig az első helyen állt, messze megelőzve minden más intézményi kategóriát.³ Mivel ez a csoport látszik a legbiztosabb pontnak, a későbbiekben a csoporton belüli tendenciákra külön is kitérünk. Az akadémiai szférán belül a kutatóintézetek aránya ugyan nem érte

3 A felsőoktatási intézmények jelentős mértékű felülreprezentáltsága visszavezethető arra a tényezőre is, hogy az oktatók első kézből tudják tanítványaikat az általuk ismert folyóiratok felé irányítani. Ezáltal az MA- és PhD-hallgatók előtt megnyílik a lehetőség a kutatói pályán elsődleges szempontnak tekintett tudományos publikálás előtt. Mindez értelemszerűen egyáltalán nem, vagy csak korlátozott mértékben áll rendelkezésre a levéltárakban, múzeumokban, alapítványokban alkalmazott társadalomtörténészek számára.

el az egyetemek-főiskolák előfordulási arányát, a második évtizedre azonban egyértelműen ez a kategória tudta megerősíteni pozícióját, a vizsgált időszakban tehát határozott jele volt annak, hogy a kutatóintézetek fontos szerepet töltenek be az intézményi hálózatban, ezzel pedig a társadalomtörténeti kutatásokban.

A kutatóintézetek között az MTA BTK TTI állt mindvégig az első helyen, az intézet befolyása az elmúlt időszakban még markánsabb lett az intézményi struktúrában. Az egykoron az MTA-hoz tartozó kutatóintézetekből kiindulva figyelhető meg az a sajátosság, ami a kutatócsoportok önálló kategóriaként való feltüntetését indokoltta tette. Ezek a kutatócsoportok ugyanis minden esetben valamilyen, az akadémiai szférán belül jegyzett intézményhez („befogadóintézmény”) kapcsolódnak a pályázati kiírások értelmében. A mintában előforduló kutatócsoportok példának okáért szinte kivétel nélkül az MTA intézményi hálózatoként kezdhették meg működésüket (MTA TKI Gazdaság- és Társadalomtörténeti Kutatócsoport, MTA-DE Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoport, MTA-DE Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoport). Ezek a kutatócsoportok gyakran azonban nem csak egy intézményhez, egy intézethez kapcsolódnak, a Válságtörténeti Kutatócsoport például két „székhellyel” (MTA BTK TTI, ELTE BTK Gazdaság- és Társadalomtörténeti Tanszék) rendelkezett. A kutatócsoportok tehát határozott intézményi kötődéssel vagy kötődésekkel bírnak, ám publikációs szempontból projektalapon működnek, hiszen a 3–5 éves futamidő alatt fejtik ki publikációs tevékenységüket. Mindezek értelmében az általunk felvázolt időmetszetekben is csak időszakosan jelenhetnek meg. Ennél is konkrétabban fogalmazva, az MTA-ELTE Válságtörténeti Kutatócsoport volt az egyetlen kutatócsoportos projekt, amely olyan publikációs tevékenységgel reprezentálta magát, amely megközelítette a kutatóintézeti forma arányát a vonatkozó időmetszetben. Más kutatócsoportok ebben a mintában ugyan alulreprezentáltak számítanak, az elmúlt évek tudományos tevékenységét tekintve azonban feltételezhető, hogy a kutatócsoportokhoz fűződő kutatások, illetve publikációk száma növekedni fog a jövőben, köszönhetően a nemzetközi tendenciák hatásának, valamint a kutatási projektek és finansziális feltételek átalakításának. Arról se feledkezzünk meg, hogy az esetleg más területen dolgozók, vagy éppenséggel a „szabadúszó kutatók” sokszor egy kutatócsoport biztosította kereteken belül tudnak hozzászólni a tudományos diskurzushoz.

E kérdéshez kapcsolódóan szükséges volt egy további adatbővítés elvégzése is, hiszen meg kellett vizsgálni azt, hogy a tanulmányok mekkora része keletkezett valamilyen kutatócsoport (elsősorban OTKA) kutatásának/támogatásának keretében. Itt tehát már nem csak arról van szó, hogy egy szerző fő- vagy részfoglalkoztatásban megvalósuló alkalmazását feltünteti a „Szerzőink” rovatban. A kutatócsoportokhoz köthető szerzők száma így némileg felfelé módosult, 5%-ról 12%-ra emelkedett a második évtizedben. A kutatócsoportok tevékenysége a vizsgált folyóirat hasábjain összességében mérsékeltnak volt mondható, ellenben a közgyűjtemények meghatározó jelenlétével.

A kutatóintézetek sorában fontos helyet töltött még be az MTA/ELKH Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézete, Szociológiai Intézete és Politikatudományi Intézete, valamint a Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutatóintézete, az azóta felszámolt 1956-os Intézet, valamint az utóbbi évek közéleti beszédében gyakran exponált Politikátörténeti Intézet. Figyelmet érdemel azoknak a történeti kutatóintézeteknek a szinte teljes hiánya, melyek az elmúlt évtizedben jöttek létre tetemes állami támogatásoknak köszönhetően (Veritas Történetkutató Intézet és Levéltár, Magyarsággutató Intézet, Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archivum, Nemzeti Emlékezet Bizottsága). A hálózati elv felől közelítve elképzelhető, hogy ezen új alapítású intézetek egy alternatív történettudományos hálózat formáját veszik fel, melyet hasonló módszerek (mint adott folyóiratokban mutatkozó közös megjelenés vagy kereszthivatkozások) bevonásával vizsgálat tárgyává is lehetne tenni.

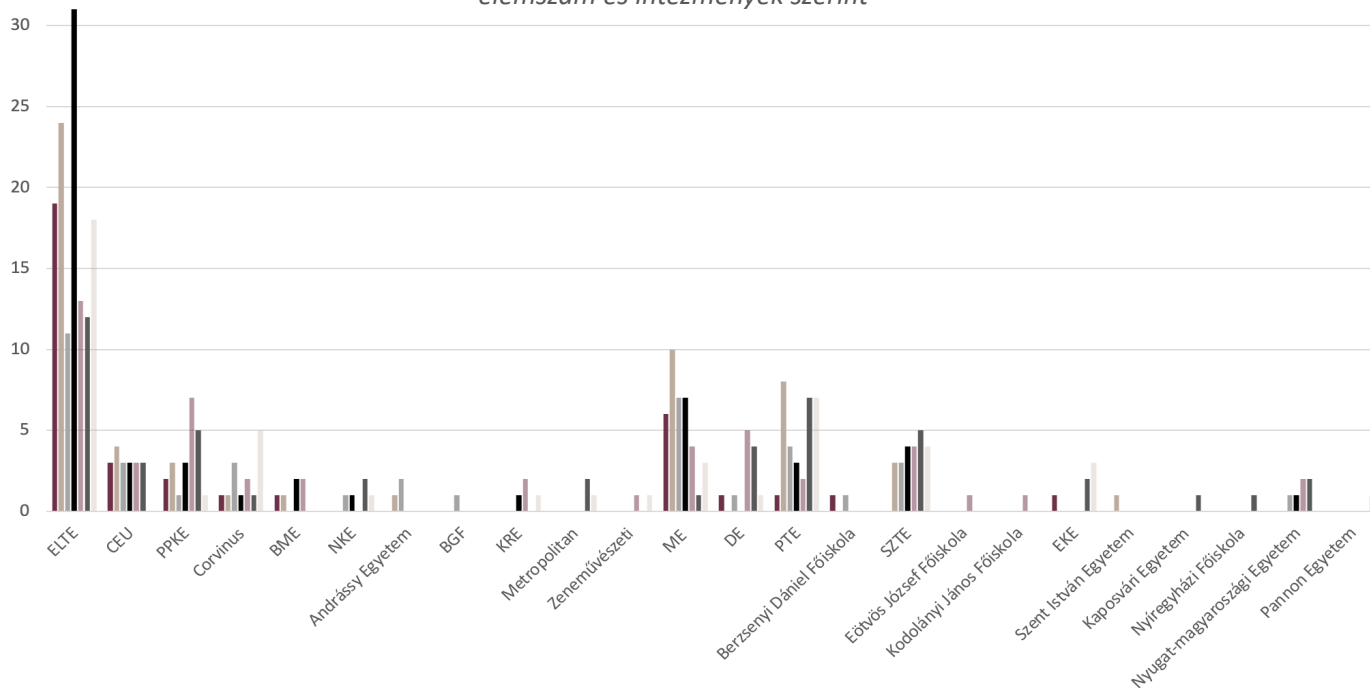
A közgyűjtemény kategóriába soroltunk be minden fővárosi és vidéki levéltárat, múzeumot, könyvtárat. Miképp a kutatóintézeteknél, itt is megfigyelhető volt egy gyakrabban előforduló intézményi kör, jelesül az MNL Országos Levéltára (2012 előtt Országos Levéltár) és a BFL. E két intézmény szinte kivétel nélkül, időszakról időszakra a legtöbb közgyűjteményi szerzői kötődést tudta felmutatni.

Végül szükséges szólni azokról a szerzőkről, akik valamilyen külföldi intézményt tüntettek fel munkahelyként. Jelen alkalommal ugyan nem végeztünk összesítést arról, hogy milyen mértékben változott a magyar anyanyelvű, de külföldi intézményi affiliációval bírók száma, a külföldi kötődések összessége a második évtizedre veszített arányából. A tendencia mögött számos tényező együttes hatása feltételezhető, amelyeket a *Korall* folyóirat tartalmi struktúrájának átalakulását taglaló részben fejtünk ki.

AZ EGYETEMI SZFÉRA ARÁNYA

A 2. ábrán szereplő összesítést nézve meggyőző elsőséget tudhattak magukénak az egyetemekhez és főiskolákhoz kötődő intézetek, tanszékek.

3. ábra. Az egyetemi és főiskolai intézményi kötődés 2000 és 2020 között, elemszám és intézmények szerint

Forrás: Saját szerkesztés.

A fővárosi „vízfejűség”, mely oly sok tekintetben meghatározza a magyar gazdaság és társadalom jellegét (Ránki 1989, Hallama 1990, Beluszky 2013), a vizsgált időszakban egyáltalán nem veszített érvényéből. Ezt a fajta meghatározó előnyt mindazonáltal egyetlen felsőoktatási intézmény, az Eötvös Loránd Tudományegyetem birtokolta. Az egyetem oktatói közel 40%-át jegyezték a *Korall*-ban megjelenő írásoknak. A szoros összefonódás a folyóirat és a tudományegyetem között arra vezethető vissza, hogy a szerzői hálózatban kialakultak gócpontok. Az ELTE-kötődésű *Korall*-szerzők kétharmada ugyanis ilyen kisebb szervezeti egységeket jelölt meg neve mellett. Jelesül három tanszék szerepelt mindvégig kitüntetett helyen: a Társadalomtudományi Karon működő Összehasonlító Történelmi Szociológia Tanszék, illetve a Bölcsészettudományi Karon működő Atelier Interdiszciplináris Történelmi és a Gazdaság- és Társadalomtörténelmi Tanszék.

Az adatsoron megjelenő egyetemi kategória értelmezésénél maradva megjegyzendő, hogy a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen, valamint a *Central European University*-n alkalmazott kutatók állandó és biztos visszatérőnek számítottak a szerzői hálózatban, látványos volt ugyanakkor a történészképzésben régebb óta jelen lévő Károli Gáspár Református Egyetem történészoktatóinak távolmaradása a *Korall* folyóirat hasábjaitól. A vidéki felsőoktatási intézmények tekintetében hosszú ideig a Miskolci Egyetem, azon belül pedig a Történeti Intézet szerepelt kitüntetett helyen. A múlt idő használata különösképp a második évtized miatt indokolt, és bár a Pécsi és a Szegedi Tudományegyetem történeti tanszékei gyakori szereplők az adatbázisban, ezek a vidéki történeti intézetek nem tudták betölteni a miskolci divízió által hagyott űrt a hálózatban.⁴

A folyóirat szerzőinek intézményi hálózattörténete arra hívja fel a figyelmet, hogy a hálózaton belül számos kapcsolódás mindenekelőtt személyi tényezőkre vezethető vissza, önmagában tehát az intézményes keretek csak egy olvasatát nyújtják e tudományos közeg belső mozgatórugóinak. Más oldalról megközelítve, a társadalomtörténeti szcénán belül egyszerre alakultak ki gócpontok személyek és intézmények körül, ám ezek a sűrűsödési pontok időben és térben jelentős mértékű átalakuláson mentek keresztül. A *Korall* folyóirat 20 éves fennállását tekintve érdemes egy következő distinkciót megtenni olyan értelemben, hogy bizonyos gócpontok a hálózatban való folyamatos jelenlétnek is köszönhetően átfurmálódhattak, kiléptek pusztán „gócponti szerepükből”. Ezt a fajta átrendeződést illettük a „műhelyesedés” fogalmával.

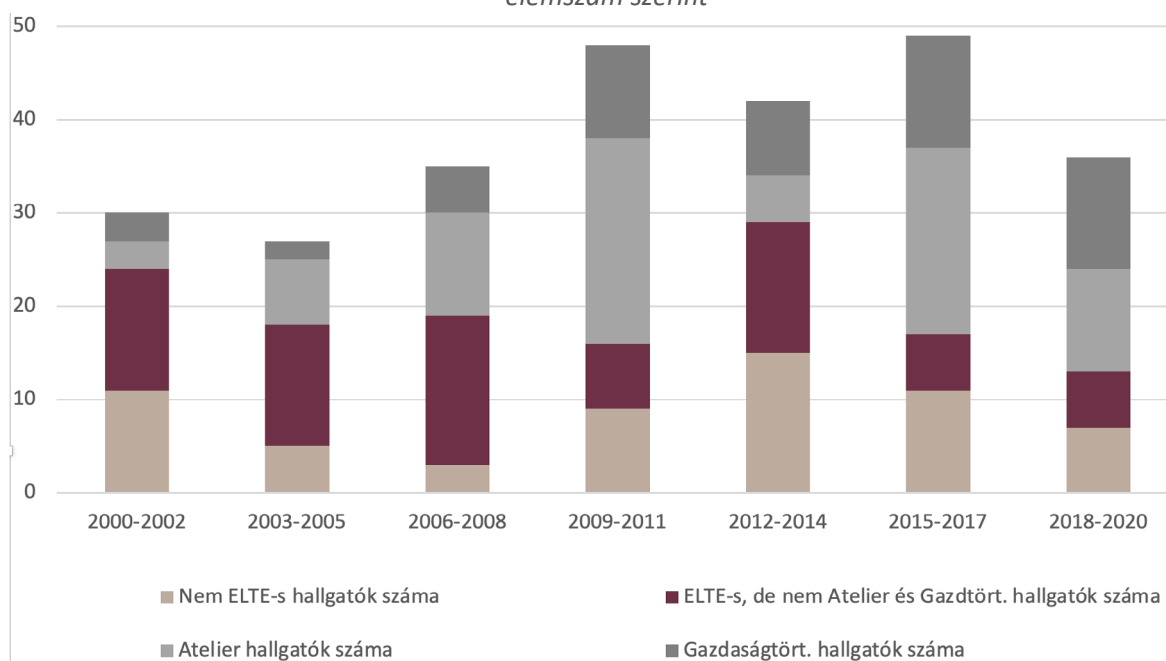
A fiatal kutatók, doktoranduszok számára a hazai társadalomtörténeti szcénába való belépés, esetleg beépülés szempontjából meghatározó jelentőséggel bír egy-egy tudományos publikáció. A gyakorta könyvrecenzió vagy a doktori tanulmányokhoz szorosan kötődő tanulmány formájában jelentkező szerzők esetében deríthető fel egyértelműen az, hogy mikor és milyen mértékben indult meg a „műhelyesedés” a *Korall* szerzői bázisán keresztül vizsgált hálózatban.

A 4. ábrán a graduális képzésben részt vevő, illetve a doktori tanulmányokat folytató hallgatókat tüntettük fel az eddig is alkalmazott hároméves bontásban. E szerzők tárgyalása azért is bír külön értékkel, mert a *Korall*-ban publikálók egynegyede közülük került ki. Döntő részük az ELTE-vel állt hallgatói jogviszonyban, a kezdeti évek adatközlése azonban meglehetősen torzítja a pontos következtetések levonását, hiszen sokszor nem tüntették fel képzési programjukat, az egyetem, esetleg a kar nevének közlésére szorítkoztak. Ez persze nem változtat azon, hogy a hallgatóként publikálók 77%-a egyetlen egyetemhez kapcsolódott.

A vizsgált korszakot egészében kezelve ugyanakkor még egyértelműbb, hogy a tudományos fokozatszerzés előtt járó szerzők több mint háromnegyede ELTE-s hallgató volt, ezen belül pedig két doktori program járt az élen. A *Korall* PhD-hallgató szerzőinek majdnem egyharmada (30%) az Atelier Doktori Programot, közel egyötöde (19%) pedig a Társadalom- és Gazdaságtörténet Doktori Programot (mindkettő ELTE BTK Történettudományi Doktori Iskola) tüntette fel intézményi affiliációjaként. Ebből a két programból érkezett tehát a PhD-hallgató szerzők majdnem fele. A doktori programok „gócpontosodását” erősítik olyan általános folyamatok is, mint a doktori képzések tömegesebbé válása 1990-es, 2000-es évekhez képest. A szélesebb körben elérhető képzés és a pénzügyi feltételek javulása mellett tekintetbe kell venni, hogy a doktori képzés kutatási szakaszában publikációs minimumot is meghatároztak a képzés struktúrájának átalakításakor.

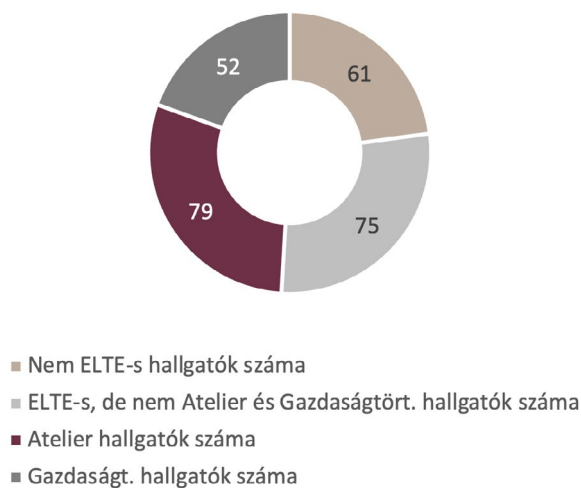
4 A miskolci Történeti Intézet kétévtizedes története, az oktatói-kutatói gárda összetételében bekövetkezett változások jól ráirányítják a figyelmet arra, hogy milyen mértékig van kitéve egy-egy adott társadalomtörténeti műhely a személyi viszontagságoknak. A *Korall* felől tekintett társadalomtörténeti szerzői hálózatban nem azért következett be látványos változás, mert Miskolcon immár nem tartották kellően relevánsnak a társadalomtörténeti folyóirat propagálását, vagy mert az intézményes keretek között beállt volna valamilyen strukturális váltás, hanem azért, mert bizonyos tanárok idővel elhagyták a miskolci katedrát, vagy elhunytak.

4. ábra. Az ELTE Atelier Tanszék, a Gazdaság és Társadalomtörténet Tanszék, valamint a más ELTE-s tanszékekhez, illetve egyetemekhez kötődő doktori és MA-hallgatók megoszlása 2000–2020 között, elemszám szerint

Forrás: Saját szerkesztés.

5. ábra. Doktori hallgatók megoszlása a Korall-szerzők között az elmúlt 20 évben, elemszám szerint

Forrás: Saját szerkesztés.

Ezek az arányszámok arra mutatnak rá, hogy léteztek (és természetesen manapság is léteznek) olyan társadalomtörténeti műhelyek, melyek nagy hatékonysággal segítik – jelen esetben a *Korall* hasábjain való publikálás ösztönzésével – az érvényesülést a hazai tudományos életben a fiatalabb kutatói generációk számára. A hálózattörténeti megközelítés mindazonáltal kijelölte az itt vázolt tendencia korlátait is: a két műhely mellett kevés lehetőség mutatkozott arra a hálózaton belül, hogy másutt is kialakuljanak ilyen méretű szakmai gócpontok. A társadalomtörténeti szakmán belül a *hálózatosodás* és a *műhelyesedés* folyamatai felgyorsultak, sőt, felerősödtek, ugyanakkor láthatóvá tették a hálózaton belüli gyenge kötéseket (vö. Granovetter 1982) kitettségét is.

SZEMÉLYES KAPCSOLATOK ÉS A KORALL FOLYÓIRAT TARTALMI ALAKULÁSA

A kutatás során az adatbázis kvantitatív elemzése mellett háttérinterjúkat készítettünk a *Korall* jelenlegi és egykori szerkesztőivel, alapítóival. Elsősorban arra voltunk kíváncsiak, hogy a személyes kapcsolatok és a folyóirat szerkesztésében, tartalmi profiljában, valamint finanszírozásában bekövetkező változások miképpen befolyásolták a lap szerzőgárdájának alakulását. Ezek alapján mutatkoztak meg a folyóirat elindításának és működtetésének legfontosabb tendenciái, amelyek részben ugyancsak a műhelyesedés és professzionálisabbá válás fogalmait írhatók le. A folyóirat elindításának ötlete is az említett tanszékek körül bontakozott ki, elsősorban fiatal, pályakezdő történészek, szociológusok közreműködésével. Az alapító szerkesztők személye mellett az első néhány lapszám és évfolyam szerzőinek többsége is egy olyan tudományos körből rekrutálódott, mely elhivatottnak érezte magát a társadalomtörténeti irányzatok magyarországi recepciója iránt. A folyóirat mind a mai napig intézménytől függetlenül jelenik meg, talán részben emiatt is volt kitüntetett szerepe a szerkesztők személyi kapcsolati hálózatának, különösen a kezdeti években. A tanszékekről, tudományos műhelyekből, doktori programokról, nem utolsósorban az 1989 óta fennálló Hajnal István Kör Társadalomtörténeti Egyesület (HIK) gyűléseiről egymást ismerő kutatók a személyes ismeretségek felhasználásával tudták megfelelő tartalommal feltölteni a tematikus lapszámokat. A társadalomtörténeti szcénák hálózatosodásának tekintetben érdemes külön is kiemelni a Hajnal István Kör jelentőségét. A 1980-as és 1990-es évek fordulójától kezdve a HIK évente megrendezett konferenciák és tanulmánykötetek révén igyekezett reflektálni a társadalomtörténeti irányzatokra, akár a hagyományos irányok (például várostörténet, ipar- és munkástörténet) új útjainak (Halmos 1995), akár különböző módszerek, mint például a mikrotörténet (Cieger 1999) adaptálásával.

A háttérinterjúk során kiderült, hogy a 1990-es években már meghatározónak számító társadalomtörténészek tanácsadó testületi pozícióban ugyan támogatták a folyóirat alapítását, de a tényleges szerkesztői munkát kizárólagosan a fiatal társadalomtörténészek, szociológusok végezték. Az évről évre megtartott konferenciák ugyanakkor a mai napig az egyes kutatói generációk és diszciplináris megközelítések közötti rész-áthidalását próbálják szolgálni.

A szerzői gárda alakulását ugyancsak befolyásolta a folyóirat által megfogalmazott célok, tartalmi profil formálódása. A 2000-es évek elején a nemzetközi társadalomtörténeti irodalom recepciója terén még hiányok mutatkoztak, így a szerkesztőség fontos célkitűzése volt, hogy a magyar nyelven nem hozzáférhető szakirodalmakat megismertesse a hazai tudományos közeggel. Ez nyújt magyarázatot arra, hogy az első években, a folyóirat karakterének formálódásának kezdeti szakaszában jelentős volt a nemzetközi szerzők jelenléte. Azok csökkenésére részben a hazai szerzői gárda bővülése (részben a fent elemzett műhelyesedés révén), részben a nemzetközi munkák jobb elérhetősége és feldolgozottsága, végül pedig a nem magyar nyelvű cikkek súlyos fordítási és jogdíjterhei nyújtanak magyarázatot. A folyóirat profiljának alakulását az egyes kutatócsoportok köré szervezett tematikus számok is befolyásolták, melyek nagyban segítettek az előfizetésektől és az NKA támogatásoktól függő lapkiadást. Emellett a társadalomtörténet intézményesítésének fontos lépéseként értékelhető, hogy a *Korall* 2011-től kezdve nemcsak a tematikus számokat, de a *Társadalomtörténeti Monográfiák* sorozat révén önálló – összesen 14 – kötetet is megjelentetett.

Az interjúk tanúsága mellett az írás alapjául szolgáló konferenciaelőadásra érkezett reakciók is egyértelműen megerősítettek bennünket azon előzetes feltevésünkben, hogy a szerzők intézményes háttérét vizsgálva jól megrajzolható a *Korall* köré szerveződő társadalomtörténeti szcénák, ugyanakkor a hálózat gócpontjaiban

bekövetkezett változások (ismeretségek kiterjedtsége, a kutatók munkahelyi viszonyaiban bekövetkező változások) elemzése más jellegű források bevonását is igényelné.

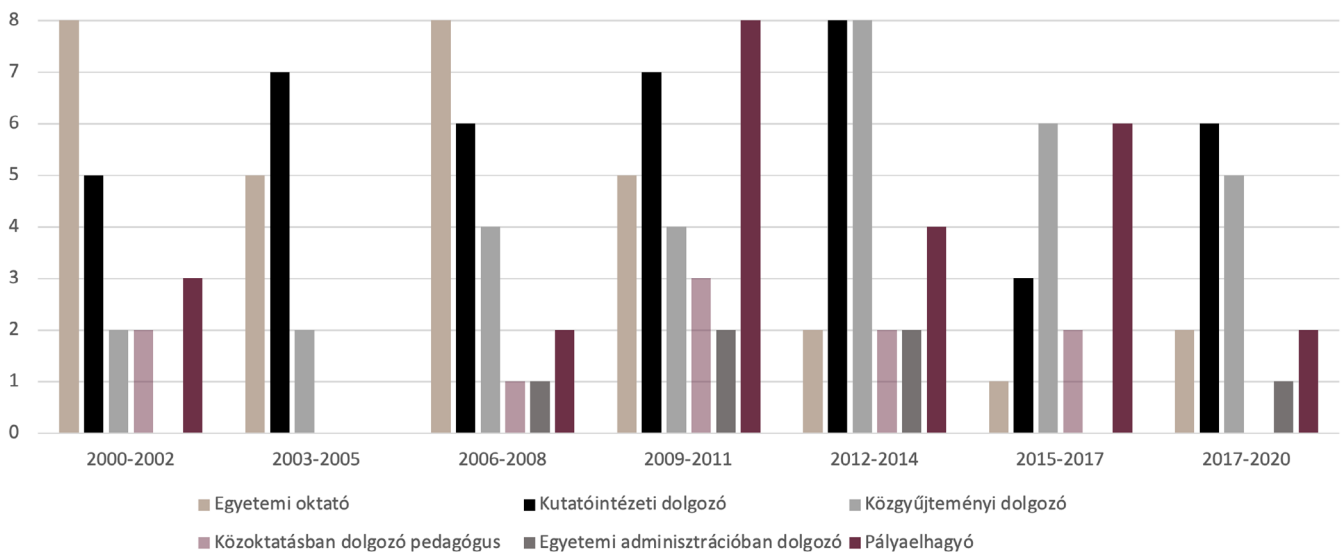
FIATAL KUTATÓI PERSPEKTÍVÁK. A PHD-HALLGATÓK BENNMARADÁSI POTENCIÁLJA

Amellett, hogy a PhD-hallgatók milyen mértékben férnek hozzá a publikálási platformokhoz, azt is szeretnénk volna bemutatni, hogy milyen lehetőségeik vannak a hálózatba való benntartásra és milyen stratégiákat választanak a publikációt követően. Ennek érdekében követtük az egykor doktoranduszként publikáló szerzők karrierútját a jelenre, illetve a közelmúltra vonatkozóan (6. ábra). Tettük mindezt olyan, általunk hitelesnek tartott nyilvános információforrások bevonásával, mint az intézményi honlapok, az *academia.edu*, a *linkedin.com* vagy ritka esetben a közösségimédia-felületek.

A 6. ábrán az látható, hogy a PhD (vagy kevés esetben MA) hallgatóként publikálók hol helyezkedtek el. Az időmetszetek ez esetben arra vonatkoznak, hogy az adott doktorandusz szerzőnek mikor jelent meg publikációja a *Korall*-ban – több megjelenés esetén az első publikáció időpontját vettük figyelembe –, majd pedig később, a tanulmány megírása során összegyűjtött információk szerint milyen pozícióban talált munkát tudományos területen, esetleg azon kívül. A közölt adatok a kutatás idejére (2021 tavasza) vonatkozó legutolsó ismert információkat tükrözik, ezek a státuszok egy életúton belül az idő előrehaladtával természetesen változnak. A státuszok változékonysága ugyanakkor önmagában is sokat elárul az egyén pozíciójáról a hálózatban, ahogy lentebb erre még kitérünk. Bár az adatok közel 85%-a rendelkezésünkre állt, látható, hogy az utolsó két időmetszetben nem meglepő módon az adatmennyiség csökken, ami annak tudható be, hogy az ebben az idősávban PhD-hallgatóként publikálók közül többen még a doktori tanulmányaikat folytatják.

Az 6. ábra tanúsága szerint az egyetemi helyek nagyjából a 2000-es évtized végére telítődtek, az évtizedfordulót követően erőteljesen csökkent az egyetemen elhelyezkedni tudók aránya. Csupán a *Korall* szerzői gárdája alapján úgy tűnik, hogy a kétezres évek első felében, pontosabban 2000 és 2008 között publikáló szerzők nagyobb eséllyel tudtak oktatói karriert építeni, mint később érkező társaik. Ezt részben azzal is ma-

6. ábra. A PhD-hallgatóként, illetve MA-hallgatóként publikáló szerzők elhelyezkedésének alakulása, elemszám szerint

Forrás: Saját szerkesztés.

gyarázhatnánk persze, hogy az egyetemi oktatói státusz megszerzéséhez sokéves munkára és bizonyításra van szükség, korántsem magától értetődő, hogy a doktori fokozat megszerzése után azonnal megnyílik az út a katedra felé. Ugyanakkor, ha a kutatás további eredményei felől tekintjük ezt a tényezőt, akkor már világosabban látszódik, hogy az akadémiai karrier egyre kevésbé tűnik elérhető – és vonzó – karriercélnak.

Az egyetemi oktatóként elhelyezkedők arányához képest fokozatosan nőtt a kutatócsoportban vagy közgyűjteményben alkalmazást elnyerőké, különösen látványos ez a 2012-ben és 2014-ben publikálók esetében, ahol toronymagasan e két csoport a legnagyobb számú. Ez a két karrierút jelentette elsősorban az alternatíváját az egyetemi lehetőségek csökkenésének, átalakulásának. A kutatóintézeti vagy kutatócsoporton belüli pozíció elérése potenciálisan sikeres belépőt jelenthetett az akadémiai szférába, ugyanakkor ezek a lehetőségek is sok esetben projekt alapon, futamidő szerint működnek, tehát egy bizonytalansági faktorrall is járnak. Míg a kutatóintézeti/kutatócsoporti elhelyezkedés mértéke állandónak mutatkozik a 21 év során, a közgyűjtemények domináns jelenléte a 2012 és 2020 között publikáló szerzők esetében meghatározónak mondható, az utolsó három hároméves időmetszetet tekintve már a közgyűjteményi (elsősorban múzeumokban és levéltárakban) elhelyezkedés a leggyakoribb stratégia.

Érdeemes felfigyelni az egyetemi adminisztrációban dolgozók kategóriájára is, ami a 2000-es évek végétől jelenik meg kategóriaként. Bár jelen adatok még nem mutatnak erőteljes növekedést, de az már beszédes lehet, hogy hasonló számban választják az egyetemi adminisztrációs munkát, mint az alap- és középfokú oktatási intézményekben való munkavállalást. Nyugaton már jól érzékelhető tendenciaként mutatkozik meg, hogy míg az oktatásra fordított munka ideje és az oktatók száma nem emelkedik az egyetemeken, addig az adminisztrációs apparátus és a bürokratikus terhek dinamikusan növekednek (Graeber 2020). Az egyetemi oktatók adminisztratív munkája ezáltal látványosan növekszik, miközben az újonnan becsatlakozni kívánó fiatal kutatók számára pozícióhoz jutni elsősorban az egyetemi adminisztrációban van lehetőség. Valószínűsíthetjük tehát, hogy ez a szám Magyarországon is növekedni fog a jövőben, még inkább, ha a mesterszakos diplomát szerzők egyetemi adminisztrációban való arányát is vizsgáltnánk az elkövetkezőkben.

A szűkülés vagy perspektívtávlanság leglátványosabb jele – a posztdoktori kutatók szinte teljes hiánya mellett – a pályaelhagyók arányának erőteljes növekedése: a 2009-et követő időszakban két időmetszetben is az ő arányuk a legmagasabb. Azokat a szerzőket tekintettük pályaelhagyónak, akik nem történészként vagy társadalomtudósként (egyetemen, kutatóintézetben, közgyűjteményben) folytatták karrierjüket a PhD-t követően, és akik nem a közoktatásban helyezkedtek el, hanem valamilyen más munkakört választottak, gyakran például a versenyszférában vállaltak állást (például újságíró, fotográfus, műfordító, vállalati alkalmazott, piaci szférában kutató).⁵ A pályaelhagyás természetesen nem normatív kategória, csak annak illusztrálására szolgál, hogy mekkora lehetőséget láttak az egyének abban az intézményi keretben, ami adott pillanatban rendelkezésre állt. Annak ellenére, hogy valaki adott esetben elhagyja a szakmáját, nem feltétlenül jelenti, hogy más módon ne lenne kapcsolatban ezzel a hálózattal, például konferenciákon vagy más formális/informális csatornákon keresztül. Emellett természetesen a szakmába való visszatérés lehetősége is megvan, akár fő-, akár mellékállásban. Az ilyen „vegyes”, tehát a piaci és állami intézmények közötti – sok esetben kényszerből fakadó – mozgó, hibrid munkavégzési stratégiák jobban illeszkednek a projektalapú lehetőségekhez.

⁵ Azért indokolt a meghatározás során történészekre és kisebb részben társadalomtudósokra lesűkíteni e kérdést, mert a más területekről érkezők esetében (például régészek, geográfusok) jellemzően már akadémiai pályán lévő, sok esetben felkérésre publikáló szerzőkről van szó.

Amennyiben csak a pályaelhagyás tendenciáit tekintjük, akkor úgy tűnik, hogy a 2010-es években volt egy nagyságrendbeli növekedés. Ennek persze számos oka lehet. A doktori képzés az általános felsőoktatási tendenciáknak megfelelően egyre tömegesebbé válik, a megnövekedett verseny, ezzel párhuzamosan a meritokratikus versenyt torzító politikai-lojalitási döntéshozatali mechanizmusok még inkább megkérdőjelezzik az egzisztenciális szempontból amúgy sem éppen biztos kutatói perspektívát. Nem véletlen tehát, hogy az egzisztenciális (anyagi és intézményi) biztonság nem feltétlen összeegyeztethető a doktori képzési időszak szakmai kiteljesítésével. Egy kurrens – európai PhD-programokat vizsgáló – kutatás például arra jutott, hogy „a legsikeresebb PhD-hallgatók azok, akik magát a kutatási folyamatot élvezik és nincsen olyan gondolat a fejük leghátsóbb traktusában sem, hogy mire lesz majd jó a doktori cím a munkaerőpiacon vagy a számléltrán való előrelépés során” (Ligeti 2022a:o.n.). Ugyancsak nehézségként jelenhet meg a tömegesedő PhD-képzés kapcsán az „állapotok közöttiség”. A doktori hallgatók a szó szoros értelmében nem egyetemi hallgatók, de nem számítanak az egyetem alkalmazottjának sem, sok esetben van állásuk, családjuk, gyerejük, az ösztöndíjlehetőségek pedig nem mindig adóttak. A *multitasking* és a biztos keretek hiánya könnyedén vezethet el a kiégéshez (Ligeti 2022b:o.n.). Ez a fajta kiégés pedig nem önmagában áll, nem a PhD-képzések sajátja, hanem része annak a 21. századi jelenségnek, amit Byung-Chul Han (2019) többek között a túltengő pozitivitás és teljesítményorientáltság szellemében újratermelt önkizsákmányolással, a *multitasking* révén széteső figyelem és észlelés zavaraival ír le.

Az adatbázis tanulságaihoz visszakanyarodva megállapítható, hogy a 2010-es években doktoranduszként megjelenő szerzők számára kevésbé tűnt vonzó vagy éppen elérhető alternatívának az akadémiai karrier a 2000-es években publikáló szerzőkhöz képest – legalábbis, ami egy ilyen kis mintából kitapintható. Ehhez azonban szorosan kapcsolódik, hogy az elmúlt években doktoranduszként jelentkező szerzők esetében gyakran azért sem számolhatunk akadémiai pályafutással, mivel a kutatói életpálya időben sokkal hosszabb „átmeneti állapotot” feltételez a végzettség megszerzése és a betöltendő munkakörök között. Végző soron tehát ahhoz, hogy hibahatáron belüli pontossággal meg tudjuk állapítani, hogy az elmúlt években doktoranduszként publikálók végül az akadémiai karrierutat választották-e, további kutatásra lenne szükség.

A pályaelhagyást ugyanakkor némileg árnyalja, hogy a pályaelhagyók jellemzően kreatív (kulturális, művészeti, írói) munkákban tudtak elhelyezkedni. A kreatív munkák (legtöbb esetben újságíró vagy fotográfus) ezen a kis mintán erősen felülmúlják a nagyvállalati alkalmazotti vagy menedzseri pozíciókat.

ÖSSZEFOGLALÁS

A *Korall Társadalomtörténeti Folyóirat* szerzői gárdájának vizsgálata alapján kíséreltük meg felrajzolni a társadalomtörténeti szakma hazai intézményi hálózatát és annak formálódását. A hálózatelemzés révén két markáns hálózati forma modellje mutatkozott meg. 2000 és 2010 között egy erőteljesebb polarizáció, egy több lábon álló, szerteágazó, ugyanakkor kevesebb gócpontból álló hálózati rendszer mutatkozott meg. Ez a kisebb mértékű intézményi sűrűsödés mellett a folyóirat kezdeti profilkeresésének és kezdeti „kanonizálódási” folyamatának is köszönhető. A második évtizedben a *műhelyesedési* és *hálózatodosási* folyamatok révén erősebb gócpontok alakultak ki, a hálózat így ugyan kevesebb számú, mégis erősebb elemre támaszkodott. A hálózat látványos bővülése nélkül is jól megfigyelhető volt, hogy a régebb óta a hálózatban szerepet vállaló góccok „központokká” léptek elő, köszönhetően annak, hogy több idejük maradt a kapcsolatszerzésre, a hálózaton belüli pozíció megerősítésére, mint a később jövőkének (vö. Barabási 2022:134).

A szerzők intézményi hátterét tekintve domináns egyetemek közötti megoszlás az országos viszonylatokban is jól ismert „vízfejűséget” mutatja. Ennek számos oka elképzelhető, így például a hagyományosan erős műhelyek budapesti székhelye, amely révén egyes vidéki egyetemekről is tudják az utánpótlásukat biztosítani, olyan kimagasló képességű kutatókkal, akik mögött nem állt külön társadalomtörténeti jellegű szakmai-intézményi közeg. Emellett, ha a történettudományon belüli szakmai preferenciákat tekintjük, elképzelhető, hogy a vidéki történeti intézetek egy részében még jóval erősebb a politikai-eseménytörténeti megközelítés súlya, a társadalomtörténet még kevésbé beágyazott.

Bár a kutatás elsősorban az intézményekre koncentrált, végig próbáltunk az adatokból kiolvasható személyi viszonyrendszerekre is reflektálni. A személyek szerepe egyrészt meghatározó volt a folyóirat indításakor és a profil kialakításánál. Másrészt azokban az esetekben is tisztán megmutatkozott, amikor egy adott intézményhez csak egy-két szerző kapcsolódott. Ezek az adatok egyrészt azt mutatták meg, hogy az adott intézmény kevésbé biztos lábakon állt a hálózaton belül, ugyanakkor azt is, hogy az adott személy képviselte a társadalomtörténeti aspektust, ami a jövőre nézve újabb, a témára érzékeny hallgatók, kutatók bevonásának vagy akár tanszék-/műhelyalapításnak a lehetőségét is hordozta. A személyek jelentőségének súlyát az is mutatja, hogy a két állandó műhely (ELTE BTK Gazdaság- és Társadalomtörténet Tanszék, ELTE BTK Atelier) mellett kevés a hálózatban dominánsan jelenlévő intézmény. A fluktuáció ugyancsak személyi változásokról árulkodik elsősorban: bizonyos személyek munkahelyet váltanak, és más személyek által kínált lehetőségeket vállalnak el. A *műhelyesedés* folyamatának ilyen jellegű korlátai felvetik a hálózat telítettségének problémáját, mégpedig azt, hogy egyáltalán van-e lehetőség vagy szándék ilyen további műhelyek létrehozására. A jelenlegi intézményszervezési erőfeszítésekből kiindulva a jövőre nézve ennek egyik ellenpéldája az egri Eszterházy Károly Katolikus Egyetem Történeti Intézete lehet.

A PhD-hallgatók növekvő szerzői aránya rávilágított arra, hogy a *Korall* szerkesztősége elhivatott a fiatal kutatók bevonására, az ELTE BTK fent említett két tanszékéről publikáló doktoranduszok kiemelkedő aránya pedig azt mutatta meg, hogy mennyire fontos tényező a doktoranduszok bevonása a *műhelyesedés* folyamatainak erősítésében. A PhD-hallgatóként megjelenő szerzők karrierútjának nyomon követése viszont a hálózatban való bennmaradás perspektívájának korlátait is felállította. A kutatóintézetek, de még inkább a közgyűjtemények felszívóerejének növekedése mellett is látszódik, hogy az egyetemi lehetőségek megváltoztak, a pályaelhagyás egyre növekvő tendenciája részben a tudományos karrierperspektíva bizonytalanságát tükrözi.

HIVATKOZÁSOK

- Angelusz R. – Tardos R. (szerk.) (1991) *Társadalmak rejtett hálózata*. Budapest: Magyar Közvéleménykutató Intézet.
- Bácskai V. – Faragó T. – Gerő A. – Granasztói Gy. – Gyáni G. – Halmos K. – Ö. Kovács J. – Kövér Gy. – L. Nagy Zs. – Tóth Z. – Vonyó J. (2001) A *Korall* körkérdése a társadalomtörténet-írás helyzetéről. *Korall*, 5–6, 186–238.
- Barabási A.-L. (2019) A 150 éves *Nature* magazin háromdimenziós hálózattérképe. Elérhető: <https://www.nature.com/immersive/d41586-019-03165-4/index.html> [Letöltve: 2023-02-20].
- Barabási A.-L. (2022) *Behálózva. A hálózatok új tudománya*. Budapest: Open Books.
- Beluszky P. (2013) *Budapest – zászlóshajó vagy vízfej. A főváros és az ország – történeti-földrajzi áttekintés*. Gödöllő: Szent István Egyetemi Kiadó.
- Biró A. – Boka L. (szerk.) (2014) *Értelmiségi karriertörténetek, kapcsolathálók, írőcsoportosulások*. Nagyvárad–Budapest: Partium – reciti.
- Bozóki A. (1998) Aczél és Pozsgay. *Beszélő*, 12, 25–30.
- Bozsonyi K. – Horváth Zs. – Kmetty Z. (2012) A hatalom hálója. A Kádár-kori hatalmi elit hálózati struktúrája az együttvadásási szokások alapján. *Korall*, 47, 157–184.
- Cieger A. (1999) A magyar mikrotörténelem hajnala. *Aetas*, 14(4), 138–141.
- Demeter M. (2020) A 30 éves Replika rövid bemutatása kritikai tudományometriai módszerekkel. *Replika*, 115–116, 55–65. <https://doi.org/10.32564/115-116.3>
- Freeman, L. C. (1989) *The Development of Social Network Analysis. A Study in the Sociology of Science*. Vancouver: Empirical Press.
- Graeber, D. (2020) *Bullshit munkák*. Budapest: Typotex.
- Granovetter, M. S. (1973) The Strength of Weak Ties. *American Journal of Sociology*, 78, 1360–1380.
- Granovetter, M. S. (1982) The Strength of Weak Ties. A Network Theory Revisited. In Marsden, P. V. – Lin, N. (szerk.) *Social Structure and Network Analysis*. Beverly Hills: SAGE, 105–130.
- Granovetter M. (2010) A gyenge kötések ereje. A *hálózatelmélet felülvizsgálata*. In Angelusz R. – Éber M. Á. – Gecser O. (szerk.) *Társadalmi rétegződés olvasókönyv*. Budapest, 315–331. Elérhető: https://dtk.tankonyvtar.hu/bitstream/handle/123456789/7378/0010_2A_19_Tarsadalmi_retegzodes_olvasokonyv_szerk_Gecser_Otto.pdf?sequence=1&isAllowed=y [Letöltve: 2023-02-20].
- Haas, J. – Müttel, S. (2008) Netzwerkanalyse und Netzwerktheorie in Deutschland. Eine empirische Übersicht und theoretische Entwicklungspotentiale. In Stegbauer, C. (szerk.) *Netzwerkanalyse und Netzwerktheorie. Ein neues Paradigma in den Sozialwissenschaften*. 1. Wiesbaden: VS Verlag, 49–62. https://doi.org/10.1007/978-3-531-91107-6_3
- Hallama E. (1990) A vízfej-szindróma. In Gondos E. (szerk.) *Félmúlt: társadalomrajzok*. Budapest: Szépirodalmi, 198–214.
- Halmos K. (1995) 10 éves a Hajnal István kör. Visszatekintés és beszámoló a jubileumi konferenciáról. *Szociológiai Szemle*, (3–4), 275–277.
- Halmos K. (2005) Hálózatok és hierarchiák a 19. századi üzleti életben. *Aetas*, 20(1–2), 44–51.
- Han, B.-Ch. (2019) *A kiégés társadalma*. Budapest: Typotex.
- Häußling, R. – Stegbauer, C. (2010) Einleitung in das Handbuch Netzwerkforschung. In Häußling, R. – Stegbauer, C. (szerk.) *Handbuch Netzwerkforschung*. 4. Wiesbaden: VS Verlag, 13–16. https://doi.org/10.1007/978-3-531-92575-2_1
- Klement J. (2012) Vállalatok hálózatban. Vállalati kooperáció a 20. század elején a budapesti gőzmalomiparban. *Korall*, 50, 82–106.
- Kövér Gy. (2003) Milyenek vagyunk? A Hajnal István Kör Társadalomtörténeti Egyesület tíz év múltán. In Sasfi Cs. (szerk.) *A társadalomtörténet-írás helyzete hazánkban. Ipar és társadalom a 18-20. században. A Hajnal István Kör - Társadalomtörténeti Egyesület 10., jubileumi konferenciájának előadásai, Salgótarján, 1996. augusztus 22-23*. Budapest–Salgótarján: Nógrád Megyei Levéltár–Hajnal István Kör, 11–24.
- Kövér Gy. (2005) Bankárok és bürokraták. A Magyar Általános Hitelbank igazgatósági tanácsa és igazgatósága (1876–1905). *Aetas*, 20(1–2); 93–114.
- Kövér Gy. (2012) Volt egyszer egy társadalomtörténet... *BUKSZ*, (3–4), 213–219.
- Kövér Gy. (2020) Előszó. In Kövér Gy. – Pogány Á. – Weisz B. (szerk.) (2020) *Hálózat és Hierarchia. Magyar Gazdaságtörténeti Évkönyv 2020*. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Hajnal István Alapítvány. 9–19.

- Kövér Gy. – Pogány Á. – Weisz B. (szerk.) (2020) *Hálózat és Hierarchia. Magyar Gazdaságtörténeti Évkönyv 2020*. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Hajnal István Alapítvány.
- Lengyel Gy. (1993) *A multipozicionális gazdasági elit a két világháború között. Fejezetek egy történet-szociológiai kutatásból*. Budapest: ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézet.
- Ligeti Gy. (2022a) PhD: A doktori fokozat hasznáról és (k)áráról – 1. rész. *Új Egyenlőség*. Elérhető: <https://ujegyenloseg.hu/phd-a-doktori-fokozat-hasznarol-es-kararol-1-resz/> [Letöltve: 2023-01-29].
- Ligeti Gy. (2022b) PhD: A doktori fokozat hasznáról és (k)áráról – 2. rész. *Új Egyenlőség*. Elérhető: <https://ujegyenloseg.hu/phd-a-doktori-fokozat-hasznarol-es-kararol-2-resz/> [Letöltve: 2023-01-29].
- Mátay M. (szerk.) (2021) *Kőszegi polgárok*. (Miszlivetz F. [sorozatszerk.] Beszélő városok sorozat) Kőszeg: Felsőbbfokú Tanulmányok Intézete.
- Molnár L. (2020) A hálózatelemzés alapfogalmai – gráfok, centralitás, szomszédosság, hidak és a kis világ. In Sasvári P. (szerk.) *Rendszerelmélet*. Budapest: Dialóg Campus, 123–140. <https://doi.org/10.36250/00734.07>
- Pető A. (2021) Körkérdés a válság tapasztalatairól és a történetírás új irányairól. *Sic Itur Ad Astra*, 74, 5–41.
- Pogány Á. (1997) Bankárok és üzletfelek. A Magyar Általános Hitelbank és ügyfelei a két világháború között. *Replika*, 25, 55–66.
- Ránki, Gy. (1989) The Role of Budapest in Hungary's Economic Development. In Ránki, Gy. (szerk.) *Hungary and European Civilization*. (Indiana University Studies on Hungary 3.) Budapest: Akadémiai, 163–180.
- Reitmayer, M. – Marx, C. (2010) Netzwerkansätze in der Geschichtswissenschaft. In Häußling, R. – Stegbauer, C. (szerk.) *Handbuch Netzwerkforschung*. 4. Wiesbaden: VS Verlag, 869–880. https://doi.org/10.1007/978-3-531-92575-2_76
- Sik E. (2001) Aczélhálóban – Adalék a kapcsolati tőke működésének megismeréséhez. *Szociológiai Szemle*, (3). 64–77.
- Soós S. (2021) A Socio.hu Társadalomtudományi Szemle folyóirat pozíciójának feltérképezése a hazai társadalomtudományi folyóiratok kontextusában – egy „pilot” vizsgálat tanulságai. *Socio.hu Társadalomtudományi Szemle* 11(4) 4–19. <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2021.4.4>
- Tomka B. (1997) Személyi összefonódás (interlocking directorates) bankok és iparvállalatok között a századforduló Magyarországon. *Replika*, 25, 37–46.
- Tomka B. (1999) Érdek[eltség] és érdektelenség. A bank-ipar viszony a századforduló Magyarországon, 1892–1913. (*Vállalkozástörténeti tanulmányok* 1.) Debrecen: Multiplex Media – Debrecen U. P.
- Tózsá-Rigó A. (2012) A pozsonyi városvezető elit politikai, rokoni és lakóhelyi hálózata. *Fons. Forráskutatás és Történeti Segédtudományok*, 19(3), 279–319.
- Tózsá-Rigó A. (2016) A délnémet üzleti hálózatok megrázkódtatásai a 16. század második felében és a 17. század elején. In Kövér Gy. – Pogány Á. – Weisz B. (szerk.) *Magyar Gazdaságtörténeti Évkönyv 2016. Válság – Kereskedelem*. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Hajnal István Alapítvány, 81–112.

ANNUS SZABOLCS¹ – VÁRADI BENEDEGÚZ²

„EGYSZER VOLT, HOL NEM VOLT..”

Kommentek és vélemények a Meseország mindenkié című mesekönyvről

<https://doi.org/10.18030/socio.hu.2023.1.52>

ABSZTRAKT

A 2020 szeptemberében, a Labrisz Leszbikus Egyesület gondozásában kiadott Meseország mindenkié című kötet, pontosabban annak ledarálása jelentős médiavisszhangot keltett. A mesekönyvről több közéleti személyiség, politikus és pszichológus mondott véleményt, mely tagadhatatlanul formálta a nyilvánosság hozzáállását a könyvhöz. A könyv és a körülötte zajló médiavisszhang közvetve kapcsolódik ahhoz az elmúlt években egyre hangsúlyosabbá váló politikai és társadalmi diskurzushoz, ami a fiatalok, főként a gyerekek „LMBT+ propagandával” szembeni védelmét állítja középpontba. Ugyanakkor a laikus véleményekről kevesebbet tudunk, ezért elemzésünkben arra voltunk kíváncsiak, hogy mik az átlagos internetfelhasználók gondolatai és véleményei a mesekönyvvel és annak vélt vagy valós hatásával kapcsolatban. Hogyan látták ők a könyvet és a botrányt, valóban veszélyesnek tartják-e a mesekönyvet? Ahhoz, hogy ezt megtudjuk, topikelemzést végeztünk a mesekönyvvel kapcsolatos hírekre érkezett hozzászólásokon, hogy megismerjük a legjelentősebb véleménymintázatokat.

Kulcsszavak: Meseország mindenkié, hozzászólás, vélemény, előítélet, topikelemzés

“ONCE UPON A TIME...”

Comments and opinions about the book „A Fairytale for Everyone”

ABSTRACT

In September 2020, the book „A Fairytale for Everyone” published by the Labrisz Lesbian Association, or more precisely, ruining the book by shredding, created a significant media response. Several public figures, politicians and psychologists gave their opinions on the storybook, which undeniably shaped the public’s attitude towards the publication. The book and the media coverage are indirectly related to the political and social discourse that has become increasingly prominent in recent years, which focuses on the protection of youth, especially children, against „LGBT+ propaganda”. At the same time, we know less about lay opinions, therefore in our analysis we were interested in what the thoughts and opinions of ordinary internet users are about the storybook and its alleged or real effects. How did they see the book and the scandal? Do they really consider that the storybook is dangerous for young people? In order to find this out, we performed a topic analysis of readers’ comments on news related to the storybook in order to learn about the most significant opinion-patterns.

Keywords: A Fairytale for Everyone, comment, opinion, prejudice, topic analysis

1 ELTE TáTK Szociológia Doktori Iskola.

2 ELTE TáTK Szociológia BA.

„EGYSZER VOLT, HOL NEM VOLT...”

KOMMENTEK ÉS VÉLEMÉNYEK A MESEORSZÁG MINDENKIÉ CÍMŰ MESEKÖNYVRŐL³

BEVEZETÉS

A Labrisz Leszbikus Egyesület gondozásában 2020 őszén megjelent a Meseország mindenkié című mesekönyv, mely publikálása után nagy visszhangot keltett a médiában. A Mandinernek adott interjújában 2022 nyarán Répássy Róbert, az Igazságügyi Minisztérium parlamenti államtitkára részletesen beszélt azokról a jogszabály-változtatásokról, melyek tovább erősítenek a szülők jogait, megvédve a gyerekeket az „LMBT+⁴ propagandától (Baranya 2022). A kézirat leadásáig ugyan számottevő változás nem történt a magyar törvénykezésben, az azt megelőző időszakban a kormány nagy hangsúlyt fektetett a gyerekek védelmére, jelesül az LMBT+ propagandaként fémjelzett mozgalmi céloktól való távoltartásukra. Egy olyan társadalomban, ahol a család szentsége és a gyermekek védelme hosszú ideje meghatározó eleme a politikai diskurzusnak, egy kisebbségek felé érzékenyítő mesekönyv óvodai és iskolai felhasználása komoly kérdéseket vethet fel.

A mesekönyv körüli botrányt e tanulmány szerzői kiválóan elemezhető esetnek tekintik, hiszen a könyvet övező diskurzusban fontos szerepet játszott az LMBT+ emberek vélt vagy valós hatása egy könyvön keresztül a gyerekek „egészséges fejlődésére”. A későbbi, úgynevezett pedofilelles törvény⁵ tartalmi szempontjai visszavezethetők azokra a mesekönyv körüli visszhangokra, véleményekre, mely a mesekönyv kiadását egy álcázott pedofil támadásnak tekintik, egyúttal sürgetik az LMBT+ emberek gyerekektől történő távoltartását, valamint az öncélú szexualitás ábrázolásának büntethetőségét. A hivatkozott törvény, valamint a 2022-es, a médiaszolgáltatásokról és a tömegkommunikációról szóló 2010. évi CLXXXV. törvény módosítása,⁶ illetve a 2022-es parlamenti választásokkor lekérdezett nemzeti konzultáció kérdései⁷ látszólag azt a célt kívánták elérni, hogy a kormányzat antigender és anti-LMBT+ diskurzusát széles körben elterjesszék, és növeljék az ellentétet a kisebbség és a többség között, melyet tovább mélyített a pedoffliával való összemosás. Az ellenségkép megszilárdítása, a homofób és transzfób megnyilvánulások nem csupán normalizálhatják a gyűlöletbeszédet a kisebbségi csoportokkal szemben, de legitimálják a verbális és fizikai erőszakot, melynek veszélyére a kisebbség tagjai is azóta nem egyszer felhívták a figyelmet.

Bár a politikai és kormányzati diskurzusban a mesekönyv mint gyerekeket megrontó, pedofil eszköz jelenik meg, azt nem tudjuk, hogy a társadalom mit gondolt a mesekönyvről, és hogy valóban egy gyermekeket

3 Ezúton szeretnénk hálásan megköszönni az anonim bírálók segítségét, tanácsait és módszertani kritikáit, valamint a lektoráló javaslatait.

4 A főszövegben mi következetesen az ‘LMBT+’ betűszóval hivatkozunk a szexuális kisebbségi csoportokra. Az ettől eltérő betűszó szó szerinti hivatkozásokban, illetve a kommentekben történő idézés során történik.

5 Forrás: Magyar Közlöny 2021. évi 118. szám 4942. oldal. [Letöltve: 2023-05-05]

6 Forrás: Magyar Közlöny 2021. évi 118. szám 4945. oldal. [Letöltve: 2023-05-05]

7 A népszavazás kérdései és összesített eredményei itt olvashatók: <https://vtr.valasztas.hu/nepszavazas2022> [Letöltve: 2022-11-09].

megrontó, pedofil propagandaeszköznek tekintik-e azt. A Századvég (2020) ugyan közzétette kutatási eredményeit a témában, melynek fókuszában azonban nem a mesekönyv, hanem a szexuális és nemi felvilágosítás, azok hatása, valamint az LGBT+ érzékenyítés állt, ami ilyen formában egysíkúan, egyben torzítottan közvetíti a könyv létrejöttének célját. Vizsgálatunkban visszamentünk az események elejére, azt igyekeztünk felmérni, hogy a Meseország mindenkié című meseantológiáról a nyilvánosságból kiolvasható vélemények valóban beleilleszkednek-e a fent leírt kormányzati diskurzusba. Egyszerűbben: a mesekönyvről szóló hírekhez való hozzászólásokat vizsgáltuk abból a célból, hogy megismerjük az internethasználók véleményét.

Tanulmányunkban először bemutatjuk a botrány részleteit, hivatkozásként felhasználva azokat a cikkeket, melyekhez a korpuszba került kommentek is érkeztek. Felvázoljuk a magyar társadalom LGBT+ személyekkel, valamint a velük szembeni előítéletekkel foglalkozó kutatási eredményeket, valamint röviden bemutatjuk a hozzászóláselemzés társadalomtudományos relevanciáját. Ezután interpretáljuk a topikanalízisből származó eredményeinket.

EGY BOTRÁNY RÉSZLETEI

A Labrisz Leszbikus Egyesület kiadásában megjelent, Nagy Boldizsár szerkesztette⁸ *Meseország mindenkié* könyvet 2020. szeptember 20-án publikálták. A kiadó egy évvel korábban, 2019 őszén indított pályázatot,⁹ melyre olyan meséket, mese-átdolgozásokat vártak, amelyek valamilyen kisebbségi csoportot, így romát, LGBT+ személyt, fogyatékkal élőket stb. állítanak a mese középpontjába. A kötet létrejöttének célja az előszóban írtak alapján, hogy rávilágítson a világra, s így a mesék sokszínűségére,¹⁰ ezáltal az olvasók megismerhetik ezeket a csoportokat, egyúttal toleranciát tanulhatnak velük szemben. Emellett a kisebbségekhez tartozó gyerekek azonosulni tudnak a mesékben szereplő hősökkel, azok problémáival, helyzetével. Az EJHA a mesekönyvhöz foglalkozásterveket készített pedagógusoknak, megkönnyítendő a mesék feldolgozását az órai foglalkozásokon (Botzheim et al., 2020).

Annak ellenére, hogy a mesék töredéke szól az LGBT+ kisebbségről (leszbikusról, melegről, transzneműről, aszexuálisról), a kötet heves támadások célpontja lett, mely támadások indikátora az LGBT+ propaganda-ként felcímkezett mozgalmi érdek, azaz a szexuális kisebbségekkel kapcsolatos érzékenyítő diskurzusok terjesztése a gyerekek felé; pontosabban ennek a szemléletnek a tematizálása a közbeszédben és a politikában. A megjelenést követő egy hónapban több olyan megmozdulás, tiltakozás, sajtótájékoztató és interjú készült, melyek a könyv hasznosságát vagy károságát helyezték előtérbe. Ezen médiamegjelenések leginkább azt a kérdést járták körül, hogy a könyvben szereplő mesék valójában hogyan hatnak a 3–6 évesekre, egyáltalán van-e rájuk számottevő hatása, s ha igen, szükség mutatkozik-e arra, hogy a könyvet eltiltsák a gyerekektől vagy módosítsák a könyv korhatárra vonatkozó iránymutatását.

A lehangosabb és legellentmondásosabb médiavisszhangot Dúró Dóra, a Mi Hazánk Mozgalom elnökhelyettesének szeptember 25-i sajtótájékoztatója váltotta ki. Dúró a *Meseország mindenkié* könyvet

8 A könyv felelős szerkesztője Nagy Boldizsár, akit szerkesztőként hivatkoznak a könyv kereskedelmi forgalmazásában. Mind itt, mind a hivatkozásjegyzékben mint felelős szerkesztőre hivatkozunk rá mi is, mindazonáltal megjegyzendő, hogy a könyv megalkotásában több személy is részt vett.

9 Elérhető: <https://palyazatok.org/meseirol-jelentkezeset-varjak-a-meseorszag-mindenkie-projekthez/> [Letöltve: 2021-07-20].

10 A kötet alapötlete Kövesi Györgyié, a Labrisz Leszbikus Egyesület munkatársáé és az Emberi Jogi Nevelők Hálózatának (EJHA) tagjáé volt, a projekt vezetője Rédei Dorottya, a Labrisz ügyvivője, az olvasószerkesztő Borgos Anna, a pedagógiai szakértő pedig Lőrincz Noémi volt. A mesékhez Bölecz Lilla készített illusztrációkat.

a homoszexualitás propagálásának ítélte, mely szerinte „*támadás a magyar kultúra ellen*”, ezt követően egy iratmegsemmisítővel ledarálta a könyv néhány oldalát, szimbolizálva ezzel saját és mozgalmának politikai, kulturális és erkölcsi véleményét, miszerint a kiadvány káros a gyerekekre nézve, deviáns szexuális magatartásokat tüntet fel normálisként, ezzel érzékenyítve őket. Az elnökhelyettes egy interjújában azzal a javaslattal élt, hogy az ilyen kiadványok esetében a kiadónak fel kell tüntetnie egy ismertetést a kötet tartalmára vonatkozóan, informálva ezzel a „*gyanútlan*” vásárlókat. Ugyanezen interjújában kifejtette azon véleményét is, miszerint a kiadvánnyal a mozgalom a homoszexualitásra akarja ránevelni a gyerekeket. Mindazonáltal a kötetben található más, nem LMBT+ tartalommal keveset foglalkozott, a könyv egészét „a homoszexuális propaganda” kiadványának tekintette.¹¹ Hasonló véleményen volt később Gulyás Gergely miniszterelnökség vezető miniszter is, aki kifejtette, hogy azokban az óvodai intézményekben, ahol foglalkoznak a mesével, vizsgálni szükséges a kiskorúak veszélyeztetésének lehetőségét.

A darálás a könyv életútját tekintve két aspektusból volt lényeges: 1) a médiavisszhangokat és a közvéleményt jelentős mértékben formálta maga a darálás, a könyv „elpusztítása”, az esetet több médium több oldalról igyekezett körbejárni, értelmezni, diskurzust folytatni a cselekedet kapcsán felmerülő kérdésekben, 2) a sajtótájékoztatón történtek és mondottak hatására megsokszorozódott az igény a mesekönyv iránt, a második kiadást közel tízszer akkora példányszámban nyomtatták ki, mint az első.

A Kossuth Rádió 2020. október 4-én interjút készített Orbán Viktor miniszterelnökkel. Az aktuális nemzetközi, politikai kérdések és történések, valamint az akkoriban a vírussal kapcsolatos szabályozások mellett a műsorvezető a miniszterelnök véleményét kérte a mesekönyvvel kapcsolatban. Orbán a következőképpen foglalta össze a meglátását: „*Magyarország a homoszexualitás tekintetében egy toleráns, türelmes ország, de van egy vörös vonal, amit nem lehet átlépni, és én ebben összegzem a véleményemet: hagyják békén a gyerekeinket!*”¹² Mind a mesekönyvre, mind a miniszterelnök szavaira reagálva, október 6-án megjelentek azok a hírek, melyek bizonyos, így például a Pagony könyvesbolt üzleteire kitett plakátokról tudósítottak. A kihelyezett szövegek arról tájékoztatták a betévedt vásárlókat, hogy az üzletben a gyerekekre veszélyes tartalmú könyveket árusítanak (Kocsis G. 2020).

A témában, azaz hogy a mesék valóban hatással vannak-e bármilyen módon a gyerekekre, azok fejlődésére és/vagy viselkedésére, több, a területen jártas óvodapedagógust, pszichológust, meseterapeutát kérdeztek meg. Közülük Bagdy Emőke klinikai szakpszichológus véleménye (Molnár, 2020) gerjesztett a könyvdaráláshoz hasonlóan nagy médiavisszhangot. Bagdy szakvéleménye szerint a gyerekek 3–5 éves korban kapják meg azokat a kulcsingereket, melyek hozzásegítik őket ahhoz, hogy biológiai nemükkel tudjanak azonosulni. Az ilyenkor kapott nemi minták a későbbiekben jelentősen befolyásolják viselkedésüket és hozzáállásukat a nemükhöz. Az ilyen korban történő érzékenyítés emiatt rendkívül káros a gyerekek számára. A mesékben lévő üzeneteket a gyerekek még kritika nélkül fogadják, mivel nem fejlődött ki a kritikai érzékük, valamint nincs megfelelő viszonyítási alapjuk. Ebből következően azokat a mintákat, melyeket a gyermek a mesékben tapasztal, elfogadhatónak, normálisnak tételezi, miközben azok, jelen könyv esetében Bagdy szerint devianciák (Elek 2020).

¹¹ A sajtótájékoztató videóanyagát a Youtube videómegosztó portál két nappal ezután törölte, mivel „megsértette a[z] [...] Általános Szerződési Feltételeket. Lásd: Szalai, 2020b.

¹² Elérhető: <https://2015-2019.kormany.hu/hu/a-miniszterelnok/beszedekek-publikaciok-interjuk/orban-viktor-a-kossuth-radio-vasarnapi-ujsg-cimu-musoraban> [Letöltve: 2021-11-21]

Bagdy véleményére nem csak a média, de maga a pszichológiai szakma több képviselője is reagált. Utóbbiak egy állásfoglalást adtak ki, melyben az aláírók „elhatárolódnak” Bagdy Emőke, valamint minden olyan pszichológus véleményétől és nyilatkozatától, amelyek szakmaiatlan, a tudomány mai álláspontjától eltérő állításokat tartalmaznak. A petíció szövege szerint a mesék, s így a Meseország mindenkié kötetben olvasható történetek nincsenek rossz hatással a gyerekekre, főként nem olyan formában, ahogy Bagdy prezentálta. Ugyanakkor maguk is fontosnak tartják, hogy a témával, valamint az érzékenyítéssel körültekintően kell bánni, különös tekintettel kell lenni a szakmaiságra és a pontosságra. A petíció szövege mindemellett hangsúlyozza, hogy a könyv semmilyen formában nem lehet kötelező, így a szülők feladata eldönteni mikor és hogyan foglalkoznak a kérdéssel (Benke 2020). A petíciót több mint ezer pszichológus, pszichiáter és terapeuta írta alá. Bagdy ennek ellenére továbbra is fenntartotta a véleményét.

Bagdy Emőke megszólalása után a Meseország mindenkié körüli médiavisszhang elült, az orgánumok a hónap fennmaradt részében különböző aspektusokból igyekeztek körüljárni a könyv körüli eseményeket. A mesekönyv ezt követően egyre ritkábban jelent meg a magyar hírportálok cikkei közt. Januárban a kiadó videósorozatot indított, melyben ismert színészek olvasnak fel egy-egy mesét a könyvből.¹³ Az elemzés ezen részének megírásáig (2023 első fele) a Meseország mindenkié könyvvel kapcsolatos hírek a mesekönyv nemzetközi sikeréről számolnak be. Folyamatban van a könyv több nyelvre történő lefordítása (Ághassi 2022), valamint egy angol könyvkiadó, a *Harper Collins* vette meg a Labrisztól a mesekönyv jogait (Koller 2021).

Előítéletek

Annak ellenére, hogy elemzésünk fókuszában a mesekönyv, valamint az azzal kapcsolatos vélemények állnak, érdemesnek tartjuk szót ejteni a homoszexualitás megítélésével kapcsolatos recens kutatási eredményekről. Bár vizsgálatunk nem terjedhet ki arra, hogy a könyv milyen hatással volt – ha volt – a jelenlegi társadalmi elfogadás mértékére, az mindenképp számottevő relevanciával bír, hogy milyen társadalmi környezetben jelent meg és váltott ki visszhangot a kötet.

A kormány politikai narratívája az elmúlt 10 évben fokozatosan, majd 2017-től hangsúlyosan gender- és LGBT+-ellenes, mely ugyanakkor nem egyedülálló Magyarországon hasonló narratíva fedezhető fel a lengyel, a török és az orosz politikában is (Sükösd 2022, Kováts 2022). A kormánypárti, valamint szélsőjobboldali diskurzusban a gender és az LGBT+ egy káros, értelmetlen, a nyugati társadalmak megkérdőjelezhető értékeit közvetít, mely nem illeszthető a hazai keresztény-konzervatív értékek közé annak normasértő és szélsőséges keretei miatt, egyben felbomlasztja azokat a klasszikus, konzervatív családi értékeket, melyeket a magyar társadalom és a kormány preferál. Az LGBT+-jogok biztosítása az európai értékek egyik meghatározó eleme, ami egyben lehetőséget kínál a kormány és a szélsőjobboldali mozgalmak számára, hogy a társadalom felé egy explicit meghatározható ellenségképet alakítson ki. Ebben az esetben az ellenség tehát a „genderőrület”, az LGBT+ emberek, ezzel együtt pedig az EU, akik ránk akarják erőltetni ezeket az értékeket, ami a regnáló kormány által képviselt nemzeti értékekkel nem összeegyeztethető (Kováts 2022). Orbán Viktor felszólalásaiban ezen konzervatív értékeket hirdető narratíva az utóbbi években a csoportok közötti világos viszonyok bemutatásában, a „mi” és az „ők” közti kapcsolatok és konfliktusok felfestésében és tekintélyelvű politika eszközeinek felhasználásában érhető tetten. A másság- és ellenségteremtés retorikája ismert, de ezzel együtt nem egyedi retorika. A magyar társadalom mindenkori védelme áll a miniszterelnök kommunikációjának középpontjában; a társadalmat meg kell védeni az EU-tól, a háborútól, az LGBT+ propagandá-

¹³ A videók elérhetőek a Labrisz Leszbikus Egyesület Youtube oldalán.

tól, a „genderőrülettől”, nemzeti konzultációk és alkotmánymódosítások segítségével. Barát Erzsébet (2021) részletesen ír a félelem diskurzusaként kiépített politikáról, mely egyfajta krízisként értelmezi a támadásként felfogott mozgalmat, retorikájában a magyar emberek védelme áll a támadásokkal szemben. A kijelölt ellenséget – a „genderőrülteket” és az „LMBTQ+ propagandistákat” – a politikai hatalom jogi eszközökkel igyekszik kordában tartani, ezzel együtt hatalmát és tekintélyét erősíteni a többség számára. A fenti eszközök, a korábban felsorolt törvénymódosítások, a genderszakok bezáratása vagy a CEU ellehetetlenítése és az Isztambuli Egyezmény aláírásának visszautasítása is a genderről vallott szélsőséges véleményekre vezethető vissza. A kormány és a szélsőjobboldali retorika további eszközeként megfigyelhető a „tisza ész” retorikája, ami a normalitás ellenségeként festi fel mindazokat az ideológiákat, melyeket a nyugat, de legfőképp a genderlobbi képvisel, ezzel ők a társadalom „szimbolikus ragasztóját” akarnák felszárítani (Pető 2018). Tettének okaként a genderideológia „valódi céljait” nevezi meg, mely véleményük szerint valójában a meleglobbi része, ami félreneveli a fiatalokat, és teljes mértékben ellentmond a kiépített keresztény-fundamentalista politikának, ami a család és a nemzet szentségét hirdeti (Barát 2021).

Szemléletes ugyanakkor, hogy ehhez a retorikához hogyan kapcsolódik a társadalomban a homoszexualitás elfogadásának mértéke az elmúlt évekből. A 2022-es magyarországi értékutatás a társadalomban hasonló arányú elfogadottságról és elutasítottságról számol be azzal kapcsolatban, hogy hogyan viszonyulnának ahhoz, ha valamelyik családtagjuk meleg lenne (48 és 47%). Kiemelték, hogy az ellenzéki és a párt nélküli szavazók, a nők, a megyeszékhelyen és a fővárosban élők, a fiatalabb korosztályhoz tartozók és a magasabb iskolai végzettségűek mutatkoztak elfogadóbbnak a kérdésben. A szerzők meglátása szerint az elmúlt években nem változott számottevően a meleg megítélése a kormányzati diskurzus és a törvénymódosítások hatására sem (Bíró-Nagy–Szászi–Varga 2022), viszont ez egyszersmind azt is jelenti, hogy az elutasító többség álláspontja sem változott az elmúlt időszakban. Emellett a nemzetközi ESS felmérések azt mutatják, hogy hazánk Oroszországgal, Litvániával, Észak-Macedóniával és Szerbiával együtt az egyik legelutasítóbb a melegekkel és leszbikusokkal szemben (Takács–Swart 2021).

A fiatalabb korosztály általi elfogadás mértékét valamelyest árnyalja a Magyar Ifjúság Kutatás, mely egy 2020-as helyzetképet mutat be, kifejezetten a 15–29 évesek körében. A Bogardus-skála tanulmányai alapján a homoszexuálisokat a válaszadók 7%-a fogadná családja tagjai körébe (ennél elfogadóbbak a románok, a szlovákok, a zsidók, a romák és határon túli magyarok irányában voltak), legfeljebb lakótársnak a válaszadók 5%-a fogadná el a homoszexuálisokat (itt csak a zsidók és a határon túli magyarok kaptak kedvezőbb elbírálást), legfeljebb munkatársnak 19%-uk jelölte őket (ennél jobb értéket más csoport nem kapott). A válaszadók 12%-a nyilatkozta azt, hogy az országba se engedné be a homoszexuálisokat (míg a többi vizsgált társadalmi csoport esetében ez az érték 13 és 33% között volt), a listán szereplő csoportok közül őket túrik meg inkább az országban. Az európai értékek elfogadása esetében az tapasztalható, hogy a szociodemográfiai változók nem befolyásolják számottevően a szexuális másság elfogadását – a kérdőívben „a másság elfogadása” címkével látták el –, jelentősebben a diplomával rendelkező és nem rendelkező kitöltők értékelték különbözőképpen ezt a kérdést (előbbi 3,7, utóbbi 3,4-es átlaggal) (Fazekas–Hamarics 2022).

A 90-es évek elejétől több olyan kutatás is készült, melyek a homoszexualitással kapcsolatos nézeteket modellek segítségével igyekeztek leírni és vizsgálni, mely modellek valójában fenti nézetrendszeret igyekeztek megragadni. Ezek: magánügy [a négy fal közé való, nem az utcára], bűn [Isten/állam ellen elkövetett bűncselekmény, büntetni szükséges], deviancia [normasértés], betegség [biológiai betegség/beteges hajlam], emberi jog [támogató, mindenkinek joga van szeretni és érvényesülni a társadalomban bármilyen szexuális

orientációtól vagy nemi identitástól függetlenül, és olyan szexuális kapcsolatot létesíteni, amely kölcsönös beleegyezésen alapul]. Az öt megközelítést először a Haynal Imre Egészségtudományi Egyetem Orvosi Népegészségtani Intézete mérte 1991-ben (Tóth 1997), ahol a válaszok kezelésére három dimenziót használtak: intervenciók kontinuum (a válaszadó társadalmi problémának véli a homoszexualitás vagy magánügynek), érzelmi-kognitív viszony (elfogadás, tűrés, elutasítás), valamint a történeti-társadalmi megítélés (itt szerepelt a fenti öt dimenzió. A válaszadók több mint egyharmada (34,9%) normától való eltérésnek tekintette a homoszexualitást, ennél valamelyest kevesebben (31,9%) a magánügy dimenziójával értettek egyet. Ezt követte a betegségértelmezés (23,1%), az emberi jogi megközelítés (8,1%) és csupán 1,5% tekintette bűnnek. Egy 2010-es kutatás tapasztalatai szerint a magyar lakosság a homoszexualitást inkább magánügynek tekint, ezt követi a normától való eltéréssel való egyetértés. A skála harmadik helyére a betegségmegközelítés került, ezt követte a támogató attitűdöt feltételező emberi jogi megközelítés, a legkevésbé elfogadott megközelítés pedig az Isten és a társadalom elleni bűn volt (Takács 2011). A modellek fontossága napjainkban is jelentős, mind a politikai, mind a civil diskurzusban – így a kommentek között is – találkozhatunk olyan álláspontokkal, melyek a homoszexualitást betegségként vagy magánügyként kezelik.

Érdekes itt még röviden kitekintünk a családok érték-továbbadására, az előítéletek „eltanulására” és az ezzel kapcsolatos tudományos álláspontokra, mivel a kommentek jelentős részben pont ezeket kritizálják a mesekönyvvel kapcsolatban. Míg a családi környezetben az értékátadás hosszú távú folyamat, addig az óvodában és iskolában a szülő által nem várt és kevésbé kontrollálható rövid távú hatások érhetik a gyereket, és a szülőnek nem mindig van beleszólása a helyzetek intézményi kezelésébe (Borgulya-Rab 2011). A családban történő hosszú távú értékátadás esetében nem kell bonyolult dolgokra gondolni: ilyen például a hagyományos nemiszerep-közvetítések, a férfi-női, apa-anyja szerepkép átadása, amit szinte tudatlanul, az együttélés és viszonymeghatározások által adnak át a szülők (Spéder 2011). A mesekönyv az elutasító politikai, szakmai és közéleti szereplők felszólalásaiban egy olyan eszközként jelenik meg, mely kiveszi a nevelés eszközeit a szülők kezéből. Ide vonatkozóan érdemes még megemlíteni azokat a szociálpszichológiai eredményeket, melyek a szülők és gyerekek közti értékátadást kifejezetten az előítélet-átadás oldaláról közelítik meg, és az előítéletek szülők által történő hol szignifikáns, hol elhanyagolható mértékét mutatják ki (Degner–Dalege 2013). Az ilyen hatásokat árnyékolja az otthoni kommunikáció nyitottsága, a szülők szóhasználata és maga az is, ha az előítéleteket, a rasszizmust vagy bármely csoporttal szembeni ellenséges attitűdöt a szülő tabuként kezel, és kerülnek az otthoni kommunikáció során (Perry et al. 2020).

Wittmann Ildikó (2021) meglátása szerint a gyermekirodalom az utóbbi tíz évben jelentősen feszegette azokat a tabukat, melyeket a társadalom, a szülők igyekeznek távol tartani a gyerekektől. Ilyen tabuk az egy-szülőség, az árvaság, az alkoholizmus, a halál és maga a szexualitás is. Az ilyen tabutémák kereszttüzében a Meseország mindenkié egy extrém kilengés, hiszen olyan tabukkal szembesíti a kisgyerekeket, melyekre – a fentiekből kiindulva is – szükségszerű volt a heves társadalmi reakció. A tabukkal foglalkozó további szakirodalmak nem magával a tabuval, hanem a tabut legitimáló megszegéssel magyarázzák a hevesebb reakciókat, a dühöt és a kirekesztést. Ugyanis egy-egy témáról akkor derül ki, hogy tabu, mikor megszegték a rá vonatkozó tilalmakat, mikor beszélni kezdtek róla, mikor akaratlanul a mindennapok témájává vált (Wittmann 2021; Rajkó–A. Gergely 2016, 2018).

A hozzászólások relevanciája

Szakirodalmi áttekintésünket a hozzászólások elemzésével kapcsolatos eddigi eredményekkel és tézisekkel folytatjuk, mivel úgy látjuk, a hozzászólás mint a társadalomtudományos kutatások tárgya hazánkban még kevésbé elterjedt, így érdemesnek látjuk hangsúlyt fektetni a tárgy értelmezésére, elemzési lehetőségeire és korlátaira.

A hozzászólás olyan szöveges, képi vagy mozgóképes tartalom, melynek segítségével a felhasználó legitim módon kifejezheti véleményét, meglátásait, gondolatait az oldallal, a poszttal, a szerzővel vagy a hivatkozással kapcsolatban. A hozzászólás ily módon információval szolgál az oldalnak, szerkesztőnek, szerzőnek, valamint a többi felhasználónak az adott felhasználóról, annak attitűdjéről, látásmódjáról és véleményéről valamely fent említett kontextusban. A hozzászólás topikokból épül fel, mely – csatlakozva itt Markova és szerzőtársai (2013) dialógusokról és gondolatokról alkotott konstruktivista téziséhez – mindazon dolgok, személyek, gondolatok, melyek egy téma kifejtése során megjelennek egy szituációban, és fenntartják a diskurzust hosszabb vagy rövidebb ideig. A hozzászólás – más szöveges formákhoz hasonlóan – sem egy topikból épül fel, a felhasználó véleményét alátámasztja, példákat hoz, kritizál, történeteket mesél, ellenpéldákat ír le stb.

A hozzászólás tágabb értelemben beilleszkedik egy társadalmi-kulturális-politikai kontextusba, melyben közvetíti a társadalom tagjának véleményét, ezáltal az egyén akarva-akaratlanul a téma diskurzusának szereplője lesz, vállalva meglátásait a diskurzus többi résztvevője, valamint a passzív olvasók előtt. Minde mellett, véleményének illetően nyilvános vállalásával formálja, avagy formálni kívánja digitális közösségének, az oldal követőinek és olvasóinak a nézőpontját. A hozzászólás része az önformálásnak (*self-formation*) is, az egyén részvételével saját magában is erősíti a véleményét és az online platformokon kiáll emellett, még amennyiben nem is saját gondolatait önti szavakba, hanem megerősíti saját diskurzusának szószólóit. Ilyesformán tehát az online önkép kialakításának is legalább annyira szerves része, mint az online tevékenységek egyéb formái, például a lájkolás, poszt írása és megosztása, kép feltöltése stb. Továbbá, minden ilyen tevékenység felfogható egy kommunikációs aktusként, függetlenül attól, hogy van-e direkt vagy indirekt közönsége, olvasója, mivel ezek a tevékenységek üzenetet közvetítenek a felhasználótól, mely üzenettel valamilyen hatást kívánnak elérni (Frobenius–Harper 2015). Ez a hatás sokszor megfigyelhetően megragad az aktív véleményformálás és a témába való beleszólás szintjén, ugyanakkor az sem ritka, hogy a felhasználó kommentjével vitát, ellenségeskedést kíván kiváltani. A trollként ismert felhasználók azok, akik érzelmileg és egzisztenciálisan kihasználják a többi felhasználót azáltal, hogy gerjesztik egy témában az online hangulatot saját sarkalatos véleményük terjesztésével, mely sok esetben nem racionális érvelésen vagy a téma/jelenség értő értelmezésén alapul, hanem azzal a céllal készül, hogy a felhasználókat egymásnak ugrassza (Buckels et al. 2014).

A modern diskurzuselemzési paradigmák az attitűdkutatások esetében az előítéletek szituációfüggésére hívják fel a figyelmet azt hangsúlyozva, hogy ugyanaz az egyén azonos dologra vonatkozóan más szituációkban másképp fogalmazza meg véleményét (Vicsek 2006, Potter 1998). Éppen ezért, a szóbeli vagy írott attitűdfelmérések, melyeket survey-kutatásokban alkalmaznak, nem mutatják a valódi attitűdöket, mivel az attitűdök – az irányzat tézisei szerint – nem függetleníthetők a szituációtól, amire vonatkoznak (Potter 1998, Potter–Wetherell 2004). Jelen kutatásra vonatkoztatva: a mesekönyvvel, valamint a szexuális kisebbségi csoportokkal kapcsolatos vélemények és előítéletek olyan szituációkban ismerhetők meg leginkább, ahol az

egyén valamilyen viszonylagos kapcsolatot létesít az attitűd tárgyával – a cikkek tehát egyfajta *trigger*ként funkcionálnak, melyek előhívják a tárggyal kapcsolatos véleményeket.

A hazai online politikai véleménynyilvánítás vizsgálatának egyik jelentős kutatója, Bene Márton (2013) az online politikai kommunikációt és annak hatásait vizsgálva, az internet vitafórum-jellegét és a demokratikus vélemény szabadsághoz való hozzájárulását vizsgálta. Meglátása szerint az internet azért sem működhet vitafórumként, mivel az online térben az emberek nem a másságot, hanem a hasonlóságot keresik, az anonimitásból származó szabadság felelőtlenységhez vezet, ami aláássa a kölcsönös megértést. „*Sokak tapasztalata tehát, hogy a társalgás minősége ellehetetleníti a demokratikus potenciál érvényesülését*” (Bene 2013:43). Bene hozzáteszi, hogy nem mindenki látja ilyen borúsan a helyzetet, meglátása szerint nem az online politikai kommunikációk fogják megmenteni a nyugati demokráciát. Bene a kutatásában az egyénre, az egyéni társalgásra helyezte a hangsúlyt, eszköze azonban nem a kommentek elemzése, hanem kérdőíves adatfelvétel volt, mely lehetőséget adott a szokások és a motivációk mérésére. Az aktív online hozzászólók véleményvezéreként igyekeznek részt venni a politikai társalgásban, a hozzászólásokat egyfajta eszközként látták abban, hogy véleményüket alátámasszák, érveket és ellenérveket gyűjtsenek. A kutatás további érdekes adaléka a hozzászólók azon csoportja, akik véleményükkel egyedül vannak az offline környezetükben, ezért online keresik a véleményükben osztozók társaságát (Bene 2013).

A mesekönyvvel kapcsolatos hírek, mint *triggerek* tehát széleskörű nyilvánosságot tudtak megszólítani, s bár ezen nyilvánosság demográfiai és szociológiai sajátosságaival kevésbé vagyunk tisztában, a téma iránt érdeklődők véleménye segíthet jobban megismerni azokat a mélyebb gondolatokat, melyek a korábbi survey-mérésekből tapasztalt elfogadó vagy elutasító attitűdöt feltételezik. A *triggerek* bizonyos összefüggésben hívják elő a véleményeket, így nem tisztán a támogató/elutasító attitűdök azonosíthatók be. Az internet-használók attitűdjét differenciálja a témában megszólaló politikai, szakmai és közéleti emberek véleménye, a felhasználó saját nevelési stratégiája, a tágabb társadalmi reflexiók, valamint saját elfogadása vagy homofóbiája, amit megjelenít a kommentben. Ezeket igyekeztünk mi is figyelembe venni a topikok értelmezése során.

KORPUSZ ÉS MÓDSZER

A hozzászólásokat tartalmazó szövegtörzset a *SentiOne*¹⁴ nevű *social listening* platform segítségével hoztuk létre.¹⁵ A keresőszó a „Meseország mindenkié” volt. A választott források weboldalak, azon belül kifejezetten hírportálok,¹⁶ a blogokat és a regionális vagy tematikus portálokat (így például a könyves webáruházakat) kivettük a korpuszból. Az automatizált keresés során nem állítottunk be egyéb, portálokra irányuló paramétereket, mivel az volt a célunk, hogy a lehető legtöbb elérhető hozzászólás kerüljön be a korpuszba.

A keresést a 2020.09.21. (a könyv megjelenésének másnapja, ekkor kezdtek cikkezni a témában) és a 2020.10.31. (hipotetikus időpont, a médiabotrányok ezen időpontig javarészt elültek) időszakra vonatkozóan végeztük. Az ömlesztett korpuszt átolvastuk és értelmeztük, majd kivettünk minden olyan hozzászólást, mely nem tartalmazott véleményt a mesekönyvvel kapcsolatban. Az így létrejött korpusz 2431 hozzászólást tartalmaz.¹⁷

A tisztítás második fázisában – mivel a hozzászólások legtöbbszörben tapasztaltunk nyelvtani hibákat, elírásokat, valamint nem is minden hozzászólás tartalmazott érdemi információt a számunkra – szükség mutatkozott a megmaradt szövegek javítására és redukálására (elírások, ékezetek, nyelvtani hibák javítása, speciális karakterek és linkek kivétele stb.), melyek nehezítenék az elemzést.

A tisztítás harmadik fázisában, immáron Python kódolás segítségével készítettük fel az adatbázist az elemzésre (*prepossessing*). A tisztítás ezen fázisában a szavak szótövesítésére került sor (lemmatizálás), kikerültek a korpuszból a jelentés nélküli szavak és kifejezések, így a névelők, igekötők, határozószavak (stopszavazás), valamint a speciális karakterek és írásjelek. Végezetül a korpuszban található összes, immáron tisztított token egy listába került, mely lista minden egyes eleme a korpuszban megtalálható egyéni kommenteket jelöli. Ezen a listán végeztünk topikanalízist, mely a kommentek közt azonosítható leggyakoribb, egymástól megkülönböztethető topikokat mutatja meg. A hozzászólásokon nem végeztünk további – így például a hosszra vonatkozó – szűrést, mivel úgy gondoljuk, minden megjelenő vélemény (így a két-három szavas komment is) releváns lehet a számunkra. Az így létrejött korpuszon végeztük a topikelemzést a Gensim csomag segítségével. Ennek az LDA modellnek az alapja olyan topikok generálása, melyek függetlenek egymástól; a modell nem képes a topikok közötti kapcsolatok reprezentálására (lásd: Muchene–Safari 2021, Alghamdi–Alfalqi 2015).

A topikanalízis működési elve nagyban hasonlít a klaszterelemzéséhez. A módszernek a célja a szövegek

¹⁴ Lásd: sentione.com.

¹⁵ A *SentiOne* egy intelligens szövegértelmezésre és tartalomelemzésre alkalmas online platform, mely a megadott paraméterek mentén megszerzi és rendszerezi az online nyilvános adatokat. Az igénybevétel során, a megadott kulcsszavak és források beállítását követően a program *sentiment* elemzést és emócióelemzést végez a létrejött adatbázison, valamint további analízist készít forrástól és kulcsszótól függően. A *SentiOne* bizonyos keresések és szövegek esetében rendkívül hasznos, kiváltképp az érzelmi kontextusok felmérésében, ugyanakkor jelen elemzésben nem a hozzászólások érzelmi töltetét kívánjuk elemezni. Ezért a programot csak az adatok kinyerésére használtuk, a korpuszon történő további elemzést Python (Verzió: 3.9) kóddal végeztük.

¹⁶ Az eredeti tervek szerint az elemzéshez Facebook hozzászólásokat használtunk volna fel, viszont az adatokhoz való hozzáférést a Facebook szűkítette, ezért a *SentiOne* nem tudta megjeleníteni a hat hónapnál régebbi hozzászólásokat. Az elemzés kezdéig ez a problémát nem sikerült orvosolni.

¹⁷ A korpuszból kikerült hozzászólásokat a következőképp csoportosíthatjuk: 1) nem tartalmaztak szöveges információt (pl.: emótionok, gifek, képek stb.), 2) csak egy másik felhasználót jelöltek meg benne, 3) ugyanazon hozzászólás egynél többször szerepelt a szövegtörzsben ugyanazon felhasználónévvel, 4) nem a mesekönyvre vagy a kisebbségre reagált, hanem egy másik hírre, jelenségre, 5) nem a mesekönyvre vagy a kisebbségre reagált, hanem a cikk szerzőjére, szereplőjére, 6) a hozzászólás egy másik felhasználó véleményére vagy személyére reagált.

belső, gyakran látens tartalmának feltárása. A topikanalízis arra a hipotézisre épül, hogy minden dokumentum véges számú topikból épül fel, mely topikok az őket felépítő szavak gyakoriságeloszlásának függvényei (Németh–Katona–Kmetty 2020, Katona–Sík–Németh 2021). Három topikmodellt néztünk meg (Függelék F1. táblázat), a meghatározható topikok esetében több lehetséges topikszámra is lefuttattuk a modellt.¹⁸ Az értelmezés során figyelembe vettük a koherenciahányadost és a *saliency* értékeket – informativitási értéket is, amely a kifejezés gyakoriságának és a topik megkülönböztetési képességének szorzataként definiálhatunk, és azt mutatja meg, hogy egy-egy szó mennyire jellemzi az adott topikot egy másik szóhoz képest¹⁹ (Katona–Kmetty–Németh 2020:75, Chuang–Manning–Heer 2012).

Az elemzés első fázisában a Gensim csomag segítségével meghatároztuk a legdominánsabb topikokat, majd az egyes kommentek értő olvasása, valamint a kontribúciós százalék (*Percent Contribution*) figyelembevételével vizsgáltuk meg, hogy milyen mértékben fedik a topikok elemzésünk tárgyát (Knapp–Bartha–Barna 2021). A módszert több topikszám esetén is végigcsináltuk, ezzel növelve annak az esélyét, hogy a legrelevánsabb topikokat tudjuk bemutatni (Máté et al. 2021).

EREDMÉNYEK

A hozzászólások elemzésekor nem hagyhatjuk figyelmen kívül a híreket és a portálokat, melyekre/melyeken a hozzászólások íródtak. A Függelék F2. táblázat mutatja a hírportálok, a cikkek és a hozzászólások számának összesítését. Feltűnő aránytalanság fedezhető fel, ami annak köszönhető, hogy a korpuszba került hírportálok nem közöltek arányosan cikket minden, a mesekönyvvel kapcsolatos hírről, valamint több cikkhez elenyésző vagy nulla hozzászólás érkezett. Látható, hogy a *HVG* közölte a legtöbb cikket és értekezést a témában,²⁰ a portál korpuszba került cikkeit olvasva ennek magyarázatát abban látjuk, hogy minden érdemi információt megosztottak a könyvvel kapcsolatban, valamint hangsúlyt fektettek a szakmai és politikai kérdések megvitatására értekező cikkek keretében. Őket követi sorrendben a *kuruc.info* és a *Mandiner*. A hozzászólások számát látva szintén ezeken az oldalakon találtunk nagyobb aktivitást a cikkek alatt, a *HVG* magasan kiemelkedik a hozzászólók tekintetében, arányait tekintve pedig ugyancsak a fent említett két portálon figyelhetünk meg nagyobb aktivitást. Továbbá, a nem kormánypárti, jellemzően baloldali liberális besorolású hírportálok, így a *HVG*, a *444.hu* és a *Magyar Narancs* foglalkozott leginkább a mesekönyvvel, míg a kormányközeli *Pesti Srácokról* és *Vadhajtásokról* kevés cikk, és arányaiban kevesebb hozzászólás is került a korpuszba a tisztítást követően.

Tartalmi szempontból további szót érdemel, hogy a *Pesti Srácok*on és a *kuruc.info*-n megjelenő cikkek a híradáson kívül erős véleménynyilvánításnak is tekinthetők, mivel szóhasználatukban a könyvvel és a szexuális kisebbségi csoportokkal szemben dehonesztáló és pejoratív kifejezésekkel éltek.

18 Ugyanakkor, mint azt korábban jeleztük, az itt kapott eredmények a lexikai szinten értelmezhető hozzászólások modelljei, a nehezebben értelmezhető, mögöttes tartalmak, a humor vagy az ironia által közvetített információk ebből az elemzésből szükségszerűen kivesznek, azok interpretálásához további módszerek bevonására van szükség.

19 5–15 topikszám közt mozogtunk, de azt tapasztaltuk, hogy mindhárom modell esetében többszöri lefuttatást követően jelentősen csökkentek a koherenciaértékek és az informativitási értékek, valamint bizonyos topikok feltűnő és erőteljes dominanciát mutattak (egyes topikok felölelték a kommentek közel 90%-át, míg más topikokhoz nem sorolt a modell egy kommentet sem).

20 Ezen számbeli aránytalanságot kutatási kérdéseink fényében nem tartjuk problémásnak, mert bár a portálok fontos tényezői lehetnek az egyes mintázatok megjelenésének, mi mégis azon voltunk, hogy a lehető legtöbb hozzászólás – s így feltűnő és gyakori vélemény – bekerüljön a korpuszba hírportáltól függetlenül. Azaz: nem az egyes hírportálok követőiről szeretnénk valamit megállapítani, hanem a létező véleményeket megismerni.

Ha a dátum szerinti eloszlást nézzük (Függelék F1. ábra), a hozzászólások legnagyobb számban október 8-án érkeztek, mely napnak meghatározó híre volt a mesekönyv betiltása Csepelen, valamint Gulyás Gergely sajtónyilatkozata a kiskorúak veszélyeztetéséről (összesen 12 cikk). Az ezen a napon megjelent, a témával foglalkozó hírek összesen 510 hozzászólást generáltak (melynek több mint 80%-a a HVG-ről származik). Október 9-ei a következő magas hozzászólásszám (N=304), melynek generátora Dúró Dóra második darálása, ezt követi az október 6-ai hírfolyam, melyben a cikkek a könyvesboltok kiplakátolásáról számolnak be (mindkettő dátumhoz 9–9 cikk tartozik). Utóbbi napról 293 hozzászólás került a korpuszba.

Az 1. táblázat mutatja a topikok elnevezését, a 8 legjellemzőbb kulcsszót (az informativitási érték alapján), valamint a topikok korpuszban történő eloszlásának kerekített értékét.

1. táblázat. LDA gensim topikok értelmezése és arányuk a korpuszban

	Topik	Szavak	%	N
1	A könyv hatása a gyerekekre, „veszélyeztetettségük” kérdése	lmbtq, gyerekek, normális, propaganda, jog, pedofil, kormány, homoszexuális	36%	870
2	A könyv tartalmi kritikái és a szülő felelőssége	szülő, könyv, vesz, tesz, buzi, olvas, meleg, szerző	43%	1035
3	A homoszexualitás megítélése	kisebbség, betegség, sajnos, heteroszexuális, férfi, kedves, elad, ország	3%	78
4	Az „egészséges társadalmi normarendszer” kívánalmái	család, szexuális, aberrált, törvény, világ, pszichológus, társadalom, undorító	8%	191
5	Óvodai felhasználás	óvoda, iskola, kiadó, gyerekeknek, fontos, kicsi, erőszakos, ajánlja	5%	114
6	A homoszexualitás „eredete”, reflexiók a felszólalásokra	egészséges, jelent, homoszexualitás, érzékenyítés, emberek, betilt, Dúró_Dóra politikai	6%	143

A továbbiakban egyesével tekintjük át a topikjainkat és a hozzászólások tartalma alapján bemutatjuk azok legfontosabb sajátosságait. Az egyes topikokhoz felsorolunk tíz, a topikra leginkább jellemző hozzászólást, annak kontribúciós értékével és forrásával. Bizonyos esetekben, amikor a hozzászólás extrém hossza szétfelelteti a táblázat és a szöveg kereteit, rövidítéssel élünk, ezt minden ilyen esetben [...] jelöljük. A bemutatott kommenteken csupán annyi javítást végeztünk, hogy értelmezhető, valamint a modell számára vizsgálható legyen, ezeket közöljük az egyes topikoknál.

A könyv hatása a gyerekekre, „veszélyeztetettségük” kérdése

A gyerekekre gyakorolt vélt vagy valós hatások kérdése, a gyerekek „veszélyeztetettsége”, szexualitásukra, szocializációjukra és nemiségükre gyakorolt támadásként való hivatkozás, valamint az ezekből az elgondolásokból kiinduló cselekvésre ösztönzés a korpusz közel egyharmadában meghatározó témaként jelenik meg. A topikhoz besorolt hozzászólásokban megfigyelhető, hogy a felhasználók mind fontosnak tartották a gyerekek egészséges fejlődését és védelmét, ugyanakkor eltérő annak az elgondolása, hogy mi is hat egyáltalán károsan a gyerekek szexuális és nemi fejlődésére.

A negatív oldalon megjelennek azok az álláspontok, melyek a könyvet szexuális oktatóanyagként tekintik, aminek segítségével a gyerekek könnyen elsajátíthatják a heteroszexuálistól eltérő szexuális irányultságokat. Szerintük a mesekönyv felvilágosító és propagandaeszköznek tekinthető, melynek segítségével a szerzők „elterjeszhetik”, normálisnak tüntethetik fel az LMBT+ „ideológiát”. A könyv tehát az abnormalitást normalitásként mutatja be, ami abból a szempontból is kritizálható, hogy a gyermek később ezeket a fogalmakat,

valamint a szexuális viselkedés normatívan előírt, elvárt módjait nem ismeri fel, nem tudja majd megkülönböztetni egymástól. A gyerekek, főként a célcsoportként meghatározott óvodás- és kisiskoláskorúak a vélemények jelentős részében ártatlan, sérülékeny korosztályként jelennek meg, akiknek képességei, érzelmi skálája és felfogása még jelentősen eltér a felnőttekétől, így ezek a témák – főként azok erőszakos terjesztése a körükben – káros, egyben büntetendő.

Mint az fentiekből sejthető, a könyvet kritizáló és a gyermekek veszélyeztetését hangoztató kommentek erős elutasítással közelednek a könyvet kibocsájtó szervezethez és a szexuális kisebbségi csoportokhoz. A homoszexualitáshoz való hozzáállással kapcsolatosan a topikhoz tartozó kommentek közt 15 esetben azonosítottuk a magánügy-értelmezést („ez az egyén magánügye”, „a hálószobába való”, „nem az utcára való”, „buzuljanak maguk között” stb.), 48 esetben (5%) pedig a betegségfelfogást, mely esetben a biológiai betegség valamint az aberráció jellemzően együtt jelentkezett, egymást, ezáltal a kommentelő érvelését is erősítve.

A topikban összesen 64 esetben (7%) jelenik meg a pedofília kifejezés, ennek közel kétharmadában az LMBT+ propagandával összefüggésben. Ezen kommentek közül közel minden ötödik sürgeti a hatósági, törvényi vagy jogi szintű szabályozást, mellyel ellehetetlenítenék a mesekönyvet kibocsájtó szervezetekhez hasonló csoportok bejutását az oktatási intézményekbe. A pedofiliát olyan bűnként értelmezik amire „nincs bocsánat”, összekapcsolása az LMBT+ mozgalom hozzászólásokban megjelenő céljaival (propaganda, néváltás, genderideológia terjesztése a fiatalok körében stb.) a bűn megközelítését emeli be a kommentelők diskurzusába, akik a törvényi szintű büntetést sürgetik.

A pozitív oldalon a felhasználók a könyv veszélytelenségét hangsúlyozták. Érvelésükben megjelenik az az álláspont, miszerint a mesekönyv semmilyen formában nem tekinthető szexuális felvilágosításnak, pláne nem propagandának, és csak annyira van rossz hatással a gyerekekre, mint bármely másik mesekönyv. Meglátásuk szerint a mesekönyv tanító és elfogadásra nevelő funkciója nem keverendő össze a propagandával, mivel a legtöbb tanmese és gyermekmese, így a klasszikus népmesék, mind tanító jellegűek, csakúgy, mint a Me-seország mindenkié történetei. További véleményük, hogy a propaganda szó ebben az esetben nem alkalmazható, hiszen – a negatív véleményeket cáfolandó – a heteroszexuálistól eltérő szexuális irányultság nem tanulható; az ő meglátásukban a szexualitás genetikai vagy legalábbis születés előtt beálló biológiai sajátosság.

A teljes korpuszban 62 találat van a gender keresőszóra, ennek több mint fele, 38 ebben a topikban szerepel. Ezen kommentek közül mindegyikét a korábban a politikai retorikában megismert elvek és nézetek hatják át. A kommentelők a gendert egyfajta mételyként, fegyverként értelmezik, mely sok esetben hasonló – vagy a szóhasználatból ítélve megegyező – működésű és célú ideológia, mint az „LMBTQ+ propaganda”. A mesekönyv a genderlobbi része a számukra, ami megmutat a hagyományostól eltérő nemi szerepköröket és viselkedésmódokat, melyek a gyerekekben kérdéseket vetnek fel, esetleg megpróbálhatják másolni ezeket a „normálistól” eltérő mintákat. Az érvelés alapján a mesekönyvön keresztül a felhasználók összemosás, sok esetben félreértik a fogalmakat, a kiadvánnyal „a jövő generációit akarják megfertőzni”, „terjeszteni az aberráltságukat”.

A gyermekek védelmét és veszélyeztetését megjelenítő hozzászólások szinte minden, a könyvvel kapcsolatos cikk esetében feltűnnek kisebb-nagyobb arányban. A feltűnően negatív hozzászólások a darálásról szóló cikkek mellett a Mi Hazánk megmozdulásai, Gulyás Gergely sajtónyilatkozata, valamint az óvodai betiltások alatt is jelentős számban fellelhetők. A portálok közt nincs számottevő különbség, mind a pozitív, mind a negatív vélemények megfigyelhetők a vizsgált portálok mindegyikén.

2. táblázat. Topik 1. A könyv hatása a gyerekekre, „veszélyeztettségük” kérdése

	Hozzászólás	Kontr. é.	Forrás
1.	„gyerekükön keresztül csak a jövőt formálhatják, ha a jelent is” (Gyurkó Szilvia, gyermekjogi szakértő) Hintalovon Alapítvány egy Soros-közeli szervezet, Gyurkó Szilvia pedig egy 'jogvédő' libernyák. Együttműködő partnereik között a honlapjukon a Soros-féle Háttér Társaság. (Az, hogy az EMMI is ott a listán, hiba de semlegesíti.) A gyerekek "jogai" egy trójai faló ezeknek a szervezeteknek [...]"	0,7316	Index
2.	Szégyen rátok nézve ,hogy ti ezt a mocskos gyermekrontó mesekönyvet propagáljátok! A tehetségtelen ratyi Fluor is csak azért vakkantott egyet, hogy újra beszéljenek róla! Közfelháborodást váltott ki a libsik eme újabb mocskos próbálkozása a gyerekek megrontására! A nép már átlát a liberálkomcsik hazugságain. Ezt jelzi a tegnapi fölányes győzelem az időközi választásokon! Remélem 2022-ben sikerül kisöpönnünk a szemetet....	0,7251	Balra Magyar
3.	Szomorú, hogy sokan gyűlöletre nevelik a gyerekeket. Ezek a gyerekek nagyobb korukban a saját szüleiket se fogják szeretni. Ha gondozásra szorulnak, egy fillért sem adnak nekik vagy berakják az idősoththonba oszt jó napot! Mikor meghalnak, megválnak a személyes tárgyuktól, mert semmi emlék köti őket. A fotókat se nézegetik meg... Sorolnám...	0,7175	444.hu
4.	„majd a szervezők bejelentették, hogy a gyermekek lelkének megmérgezése a liberális világgéppel az online szférába szorul” A szervezők kijelentették, hogy a gyermekek lelkének a megmérgezése a céljuk amit az online szférában folytatnak tovább. Gőzerővel, büntetlenül.	0,6688	kuruc.info
5.	Ez akkor lenne igaz, ha a gyerek maga, akinek mesélsz, meghatározó pszichoszociális fejlődési stádiumában lenne. Ez így megzavarja. Ahogy megzavarja a horrorfilm. Ahogy megzavarja, hogy apa nincs, pedig volt, csak elment. Ahogy megzavarhatja millió egy dolog.	0,653	HVG
6.	„hagyják békén a gyerekeket!” AKKOR A FIDESZ IS HAGYJA BÉKÉN ŐKET!!! Ne látogassák meg őket az ovikban! Ne játsszák el a jóembert azzal, hogy Télapó-csomagokat osztogassanak nekik!	0,6479	444.hu
7.	Érdekes, én úgy hallottam, hogy ma érnek korábban a gyerekek. Valóban az otthon eltöltött 6–7 év meghatározó a gyermek számára. Szerintem minden felvilágosult szülő tudja, hogy mi a helyes út a gyereknevelésben. Az semmiképpen sem követendő példa számukra, hogy könyveket semmisítünk meg. Mitől is félünk pontosan? Hogy esetleg a gyerek neadjisten elfogadó lesz nagykorában? Ha sikeres gyereket neveltünk, valószínűleg fog találkozni a jelenséggel. Nyilván, ha otthon marad a malacok mellett, akkor kevésbé lesz szüksége erre a képességre, de milyen jól megoldja a természet, hogy azok a szülők valószínűleg is fognak ilyen meséket olvasni neki.[...]	0,6464	Azonnali
8.	A temetőben szétrohadnak a halottak miközben a kukacok jót lakmároznak belőlük. És vannak Imbétékúsvok akik még ezt a sötét oldalát is mívelik az Imbtq-nak. De azért biztos, hogy okvetlenül erről kell mesélnünk ill. magyarázó képeskönyvecskéket kellene adnunk az óvodás gyerekeinknek! Hogy szakadt volna az anyjukba a feje az ilyen mocskos ferdehajlamú, megrontó, nekrofil csirának meg buzeránsnak! Ugye elég pízí-s meg eladó voltam. Csak mert szeretném egyik ilyen nyomorultnak sem megbántani a cizellált lelkét.	0,6337	Pesti Srácok
9.	A libsik szerint időben kell a gyerek lelkébe beleszarni, hogy kedvükre formálható legyen. Az lmptq beteg ideológiát csecsemőkortól kell a gyerekekre táplálni, hogy hatásos legyen.	0,6164	HVG
10.	Mire hívja fel a figyelmet? pornográf könyv, nincsenek benne közöszlő egynemű párok, bármennyire ennek az elhitése a cél. Arra hívja fel a figyelmet, amivel a gyerek akár az utcán is találkozhat, mondjuk hogy két nő megcsókolja egymást vagy kézen fogva sétálnak?	0,6095	444.hu

A könyv tartalmi kritikái és a szülők felelőssége

Az ide sorolt hozzászólásokban a könyv tartalmi szempontjait kritizálják a felhasználók, és sürgetik a könyv betiltását, terjesztésének korlátozását, a könyvet árusító helyek szankcionálását. Az ilyen tartalmú hozzászólások megfigyelhetők a Pagony könyvesbolt körüli botrány kirobbanásáról hírt adó cikkek, valamint az óvodai és alsó tagozatos felhasználást részletező cikkek alatt. További észrevétel a könyv előnyösebb korhatárbesorolása és az ennek megfelelő könyvesbolti elhelyezés, mely a szülőket is informálja a könyv tartalmával kapcsolatban. Az ide vonatkozó kritikák kiemelik a borító hiányosságait és álcázott „ártatlanságát”, valamint a mesék minőségének és tartalmának kritikáját, ami ugyancsak a szülők és a gyerekek „megtévesztésére” szolgál, ugyanis szerintük bújtatott propagandát tartalmaz az érzékenyítést célozva.

A kérdéssel szorosan összekapcsolódva megjelennek a szülők felelősségét és döntéshozó képességét kiemelő vélemények. Bár ezek esetében is olvasható az a kritika, miszerint a mesekönyv nem óvodai felhasználásra való, a szülők kiemelkedő jogát hangsúlyozzák azzal összefüggésben, hogy mit olvasnak fel gyermekeiknek. Kritizálják mindazokat, akik bele akarnak szólni ebbe a jogba, legyen szó politikusról, celebról, szakpszichológusról vagy pedagógusról. A megfogalmazások alapján feltételezhető, hogy a kommentelők jelentős részben maguk is szülők, ebben az esetben a korábban részletezett mintaátadások kizárólagos igénye érhető tetten; a könyv és az óvodai felolvasás kiveszi a nevelést és a családon belüli mintaátadás lehetőségét a szülő kezéből, olyan elveket és nézeteket átadva a gyerekeknek, amihez a szülő nem vagy nem feltétlen ilyen formában járult hozzá.

A hozzászólók közt eltérés van abban, hogy mit is tartanak normálisnak. Annak ellenére, hogy a szülő döntése meghatározó, a véleményezőik gyakorta fogalmaznak meg olyan álláspontokat, melyek a szülők viselkedésének normalitását kérdőjelezzik meg, ha megvásárolják a könyvet és felolvasnak belőle a gyermekeiknek. A sértő hangnemen túl azonban megfigyelhetők azok a nézetek, melyek a szülők előzetes informálódását javasolják; azaz előbb olvassa el a mesekönyvet, s csak ezt követően döntsön arról, hogy gyermekének is felolvas-e belőle.

Fentieket figyelembe véve a hozzászólók kiemelik: senki nem tart pisztolyt a szülő fejéhez, a könyv megvásárlása nem kötelező, ugyanakkor azzal többük egyetért, hogy a szülőnek joga van tudni arról, hogy az óvodában, iskolában beszélnek-e ilyen és hasonló témáról, és ezzel kapcsolatban szükséges a szülő beleegyezése, akár mesekönyvről, akár foglalkozásról van szó. Az ezzel kapcsolatos vélemények megfigyelhetők Gulyás sajtótájékoztatójáról és a csepeli betiltásról szóló hírek alatt, a szülő felelősségét hangsúlyozók jellemzően egyetértettek a miniszterelnökséget vezető miniszter és a polgármester szavaival, döntésével, még akkor is, ha nem feltétlen ítélték el a könyvet magát.

A szülők felelősségét és döntéshozó képességét leíró hozzászólások, még amennyiben kritikusan is állnak a könyvhöz, annak tartalmához, nem pártolják a politikai akciókat, mivel úgy látják, az erőszakos és médiavisszhangot generáló politikai véleménynyilvánítások hasonlóan károsak. Figyelembe véve a szülők álláspontja szerinti érzékenységet, a téma komplexitását, kérdéskörét, valamint a gendert, megfigyelhető a korábban részletezett álláspont arról, hogy ezek a témák erősen tabunak számítanak a magyar társadalomban a fiatalok előtt, amitől óvni szükséges a gyerekeket.

3. táblázat. Topik 2: A könyv tartalmi kritikái és a szülők felelőssége

	Hozzászólás	Kontr. é.	Forrás
1.	SZERK: Idiótáknak akkor az elején: A mondandóm a BORÍTÓT kifogásolja. Még egyszer: BORÍTÓ Szóval: az a fő probléma, hogy „buzipropagandát” tol az a mesekönyv (szerk: a tartalmával a gondom ÉRTED?!). Ha az, hogy erre semmi figyelmeztetés nincs (szerk: A borító baszki, ÉRTED?!.) A szülő DÖNTSE EL, hogy mi az amit a csemetéjének meg akar mutatni mondjuk 2-3-4 évesen. Ez az Ő joga, senki másé. Majd ha a gyerek nagyobb lesz lát vagy hall valamit, majd akkor el lehet magyarázni, hogy vannak akik egy pályán játszanak és ezzel amúgy gond nincs. Mondom még egyszer nekem az a bajom velem, hogy a tartalomra semmi utalás nincs a borító alapján (szerk. MEGINT itt írom bmeg, hogy a BORÍTÓ!). [...]	0,8701	444.hu
2.	Nem az a fő probléma, hogy „buzipropagandát” tol az a mesekönyv. Ha az, hogy erre semmi figyelmeztetés nincs. A szülő DÖNTSE EL, hogy mi az amit a csemetéjének meg akar mutatni mondjuk 2-3-4 évesen. Ez az Ő joga, senki másé. Majd ha a gyerek nagyobb lesz lát vagy hall valamit, majd akkor el lehet magyarázni, hogy vannak akik egy pályán játszanak és ezzel amúgy gond nincs. Mondom még egyszer nekem az a bajom velem, hogy a tartalomra semmi utalás nincs a borító alapján. [...]	0,8299	444.hu
3.	Még mindig azon a véleményen vagyok, amit leírtam. Igen, a szülő olvasson bele, nézze meg a leírását a neten. Tök mindegy, mi van a borítóján. Velem is előfordult, de mi kaptuk a mesekönyvet, semleges borító, de szörnyű mesék voltak benne. Egyszerűen nem olvastam fel a gyerekeimnek. [...]	0,7591	444.hu
4.	Ezt ismerem, a kakis könyv volt az (rosszul írtam, a kulázásról IS volt benne kép, meg másról IS). Sőt, MOST hoztál kiváló példát. Ezen a borítón egyértelmű miről szó. Erre is azt kellene ráírni, ami benne, úgy illusztrálni és nincs gond. Én ennyit mondtam, Te alátámasztottad. Kösz! Egyébként miért merik ráírni/rajzolni miről? Akkor kinél is probléma? [...]	0,7521	444.hu
5.	Gratulálok, te se értetted meg miről írtam, pedig elég egyértelműen leírtam. Ti mind azt szajkózzátok, hogy szerintem ez a könyv kell/ jó, stb Akkor lassabban írom, pedig KÉTSZER is leírtam. A BORÍTÓJA A TARTALOMNAK MEGFELELŐ Tetszik érteni? Ennyi baszki. MIÉRT nem merik úgy megcsinálni azt a borítót, hogy egyértelmű legyen a tartalma? Ott van a Kakis könyv, ott aztán kapásból tudod mire számíts.	0,7387	444.hu
6.	A téma akkor érint, ha azt kötelezővé teszik. Amíg szabadon választható, addig nem. Tudod, a woke/antifa jelentette szélsőséges baloldali mozgalmak és a mihazánkos tuskónácizmus között egy elég széles mezsgye, amire bátran rá lehet lépni: úgy hívják, hogy demokrácia. Szólásszabadság. Vallási és világnézeti szabadság. Egyszer ki kéne próbálnod. [...]	0,7376	Azonnali
7.	Olyan kezdeményezést kellett volna, hogy árusíthassák a könyvet a Pagony Könyvesboltban és más árusítóhelyeken, de ahogy a vevő kifizette, a könyvet azonnal le kelljen darálni. (Mint Banksy híres elárverezett festményét). Járjon rosszul a vevő, ne a Pagony Könyvesbolt és a más árusítóhelyek.	0,6983	HVG
8.	Arról írtál, hogy közöljék előre, van-e benne „buzipropaganda”, hogy szülőként eldönthesd előre, akarod-e ezt a gyerekednek. Eleve fordítva ülsz a lovon, mivel ebben nincsen semmi olyasmi, hogy „buzipropaganda”, te mégis úgy beszélsz róla, mint valami potenciális ártalom a gyerekednek, holott teljesen hétköznapi dolog van benne, amitől amúgy sem zárhatod el a gyerekedet.	0,6858	444.hu
9.	Normális ez a seggfej!? - Ezt a könyvet olvasta, vagy csak hallott róla valamit? - Szerinte egy Óvodás gyerek olvasni? - És mi akkor, ha a szülő veszi meg a könyvet? (Pláne, ha utána szelektálva olvas fel belőle gyermekének...) - Mi az, hogy egy önkormányzó csak úgy betilt könyveket!? - És egyáltalán: tényleg azt hiszi, hogy ezzel meg fogja óvni a csepeli gyerekeket? Gratulálok: ESKÜSZÖM, ENNYI ESZE CSAK EGY FIDESZESNEK LEHET...	0,6849	444.hu
10.	Mondjuk én nem olvasnék ilyet a 3 gyerkőcömnek mert szétröhögném az esti meséjüket ahogy itt beleolvastam, de ha valaki megveszi és megteszi hát az meg az ő dolga. Az a sok mostani meleg se attól meleg mert ilyet olvastak neki a szülei 1986-ban.	0,684	HVG

A homoszexualitás megítélése a mesekönyv tükrében

Bár az LGBT+ emberekkel szembeni vélemények a hozzászólások jelentősebb részében megfigyelhetők, explicit előítéletekkel ebben a 78 kommentben nagy számban lehet találkozni. Fontos, hogy a megítélések főként a mesekönyv tükrében értelmezhetők, azaz a homoszexuális hajlammal kapcsolatos megítélések szoros összefonódnak a mesekönyv terjesztésével.

A topikban közel minden ötödik hozzászólás tartalmazza a betegség-megközelítést, ezeknek fele biológiai betegségként értelmezi a homoszexualitást, közülük kettő a reparatív (helyreállító) terápiák be-, illetve visszavezetésének lehetőségét veti fel. A szexuális kisebbségi csoportok „felemelkedésében” saját normarendszerünk hiányosságait és az érdekvédő szervezetek külföldi, nagyszámú támogatását látják, melynek következtében egyre több és egyre effektívebb módszerekkel tudják érvényesíteni az akaratukat. Mozgalmuk célja – az ide vonatkozó nézőpontok szerint – a nemiséggel és szexualitással kapcsolatos eddigi elvek és normák felbomlasztása, a hagyományos szülői képek elidegenítése, melynek a mesekönyvből is kiolvasható egyértelmű célja az, hogy a gyerekek normálisnak tekintsenek egy egyértelműen abnormális eszme- és viszonyrendszert.

A kommentek közt 5 esetben fedeztük fel a bűn-értelmezést, ebből kettő vallási bűnként hivatkozik a homoszexualitásra, a fennmaradó három pedig bűncselekményként, aminek elvárható következménye lenne a büntetés, s ha ez törvényi úton nem megoldható, a felhasználó saját kezébe venné a büntetést: „*bágyadtra verném*”, „*eltakarítanám ezt a mocskot*”.

A bűn- és a betegség-értelmezés a kommentek alapján azt feltételezi, hogy a gyermekektől való távoltartás indokolt és megkérdőjelezhetetlen, hiszen olyan mintákat látnak, tapasztalnak és tanul(hat)nak el, melyek károsak, nem csak saját maguk, de a szűkebb és tágabb környezetük számára is.

4. táblázat. Topik 3: A homoszexuálisok megítélésével kapcsolatos vélemények a mesekönyv tükrében

	Hozzászólás	Kontr. é.	Forrás
1.	„Melyik kibaszott faszom kurvaországban lehet még megengedni...” hogy TERMÉSZET ELLENES MÉTELYT SZABADON TERJESSZENEK ??? Ha a homoszexuálisokon múlna, kipusztulna az emberiség, mert természetellenes a „szerelmük”. Sütő László (DK-s orvos!!!): „az orvostudomány minden kromoszóma rendellenességet betegségnek tart, lehet kivétel a i kromoszómáé. A szexualitás a fajfenntartó ösztönön alapul, ergo férfi és nő között természetes. Utódzásra képtelen párkapcsolat normális országban lehet családmódel !!!”	0,5208	Azonnali
2.	Azért csinálnak ilyen mesekönyveket, megválaszolom én ezt röviden, tömören, mert minden erővel arra összpontosít a gonosz erő, hogy emberiséget teljesen megrontsa, és kipusztítsa, valamint minden eszközt bevet, hogy a fehér embert megtizedelje, kultúráját, erkölcsét és életmódját megsemmisítse! Súlyos bűncselekmény az emberiség ellen....	0,5149	kuruc.info
3.	Nem, több is. Pl. a múlt századelő irodalmában, Lewis Sinclair regényeiben: nem jut eszembe a nevük. Zola Nana-ja sem csak kurtizán. Ami nekem furcsa, hogy a FÉRFI szerzők nőalakjai hitelesebbek, mint a NŐI szerzőkéi. Talán amiatt, hogy az egyenjogúság érdekében a nők kompenzálni igyekeztek az amazonokkal: hogy ők is képesek lovagolni, harcolni stb. Pedig a nők és a férfiak kiegészítői egymásnak és ez irtó klassz. Amúgy „fiús” lány voltam: örültem neki, mert tapasztalatom szerint ez a „csúnya lány” szinonimája a gyakorlatban.[...]	0,5039	Kanadai Magyar Hírlap
4.	Igen. Kell a férfimódel egy fiúnak, és sajnos a pedóbuszik ezt kihasználják, pótapaként fellépve egy tinédzser fiúnak, megrontva, kvázi a pótapaságért cserébe az ánusukat követelve.	0,475	kuruc.info
5.	„Érdemes elgondolkodni, hogy megvalósul-e a kiskorú veszélyeztetésének tényállása” volt senki, hogy rákérdezzem: „Kedves Gulyás úr, hogy a retkes, hamuba sült tökömbe gondolja ezt a tényállást bizonyítani?”	0,4521	HVG
6.	Ennek a mesekönyvnek ugyan nincs köze a homoszexuális propagandához, de egy pillanatra elképzelttem a „homoszexuális propagandát”. Szép színes, magazin minőségű brossúra, benne csupa mosolygó homoszexuális, diszkrétén ízléses erotikus fotókkal illusztrálva, és olyan kis kedvcsináló ajánlókkal, hogy „mi itt mind homoszexualizálunk, jöjjön Ön is, és csinálja velünk”. [...]	0,4502	HVG
7.	Igen és Bagdy Emőke legalább keresztény oldalon áll, ő a normalitáspárti orvoslás képviselője, ő gyógyítaná a homoszexuálisokat, régen, aki ilyen betegségben szenvedett zártintézetbe került, ahol gyógyszerrel és más kezelésekkal kigyógyították. Ma meg kérkednek vele.	0,4422	HVG
8.	A szexuális irányultság nem közügy!!! A szenvedélybetegek jellemzője, hogy önigazolásként másokat is igyekeznek „megrontani”, hogy lám ez is olyan, mint én... meg az is... Ahogy a széklet-vizelet inkontinenciában szenvedők sem követelik, hogy büntetlenül a közös fürdő vizébe eresztessék váladékaikat, úgy az aberráltaknak is kuss legyen...!!!	0,4294	kuruc.info
9.	Ha valamit, éppen hogy a cigánnyal szembeni bizalmatlanságot és óvatosságot kell belenevelni a gyerekekbe. Bár vagyok meggyőződve, hogy pont az a cél hogy a naivá tett gyerekeket majd jól zsebre vágják a cigányok. Mint a nagykamasz lány aki lekérte az utolsó vonatot, és úgy gondolta jó ötlet egy cigánynál éjszakázni, mert az olyan aranyosan, kedvesen ajánlotta, és ő előítéletes. Végül is szerencséje volt, csak a lukát dugta szét a cigó. Sokkal rosszabb is történhetett volna. Na ilyenekből kéne sok prevenció előadást tartani kiskamaszoknak (gyerekeknek).	0,4236	kuruc.info
10.	A támadók védelmében semmiféle mentséget nem lehet felhozni. A buszik a heteroszexuális normarendszert tartják abnormálisnak, de mivel az életük vakvágányra siklott, ezért bosszúból mindent elkövetnek, hogy ahol csak lehet minden fórumon a normalitást gyalázzák és azt hirdessék, hogy ezt az állapotukat büszkeséggel kell elviselni. Ebben nincsenek egyedül, mert hatalmas, már iparszerű, globális, pénzben kimondhatatlanul sok támogatók állnak mellettük. Ha pénzben támogatnák őket, akkor csendben maradnának és vissza bújnának a sötét odújukba, ahol régen is meglapultak.	0,4052	kuruc.info

Az „egészséges társadalmi normarendszer” kívánalmái

Az elsőre talán bonyolultnak tűnő címke alá azokat a véleményeket soroltuk, melyek a társadalmi normarendszerre, értékekre és szabályokra, az azoknak való megfelelésekre, és a szexuális kisebbségi csoportok ezekbe való beilleszkedésére vonatkoznak. A kommentekben megjelenik a média szerepe („*állandóan ezen kell rugózni*”, a „*csapból is ez folyik*”, „*ha nem olvasnék róluk minden nap*”), ami sok esetben felértékeli a kérdés valódi létjogosultságát, azáltal, hogy a témát „ébre tartja”, hiszen a sajtó „érdeke”, hogy olvasottságot szerezzen. Megjelenik a társadalom érzékenyítésének témája, ugyanakkor felvetődnek azok a kérdések is, melyek megkérdőjelezzik azokat a nevelési módszereket, melyek során a gyereket előítéletességre, utálkozásra nevelik a szülők.

Az elutasító hozzászólások szerint a mesekönyv nem illeszkedik és nem is fog soha beilleszkedni ebbe a normarendszerbe, mivel hazánk több ezer éves történelme során felépítette, majd pedig megvédte értékeit, melyek mind a genderőrülettel, mind az EU-val, mind pedig a menekültekkel szemben erősek tudtak maradni. Ezen hozzászólók úgy látják, az olyan cselekedetek, mint a bűjtatott pedofília, a kiskorúak nemátalakító műtéteinek „szorgalmazása” olyan normasértések, melyeket eddig túrtünk, de változtatásra van szükség. A kommentekben feltűnnek azok az értékkülönbségek, melyeket a politikai bal- és jobboldal hirdet, a különböző, pejoratív kifejezések és rövidítések (libsi, libsilobby, libernyák, libsibuzik stb.), valamint a feltételezett – akár erőszakos – büntetések előtérbe helyezése a fennálló rend és normák védelmét igyekeznek elérni. Míg az előbbi oldalon – a kommentek alapján – a család, a férfi-női szerelem, valamint a gyermekek mindentől való védelme áll, addig a másik oldalon a szabadság, az elfogadásra nevelés és a kettős mérce eltörlése, a cenzúra fellazítása olvasható ki.

A társadalom érzékenyítése, valamint a deviáns szexuális magatartások hirdetése a kommentek egy részében megmutatkozó vélemények szerint nem, illetve nem csak a mesekönyv segítségével történik, hiszen a liberális média minden lehetőséget megragad a gyerekek és fiatalok befolyásolására az iskolán, a közösségi médián, valamint a filmekben és zenéken keresztül. A gyerekek megóvását ebből következően nem korlátozhatjuk a mesekönyvtől való távortartásra, „észnél kell lennünk”, hiszen számtalan helyen „leselkedik” a gyermekekre a bűjtatott pedofília, az LMBTQ+-lobbi, melynek célja nem csak a gyerekek, de a társadalom „átprogramozása”, mely a hanyatló nyugaton már elkezdődött. A kommentek közt összesen 8 esetben idézik vagy parafrázálják Orbán Viktor szavait („*El a kezekkel a gyerekektől!*”, „*el az aberrált kezeitekkel a gyerekeinktől!*”); a kifejtésekből az olvasható ki, hogy a retorikai üzenetet elég erősnek és agresszívnek ítélik ahhoz, hogy félelmet és szégyent váltsanak ki a kisebbségből. Attól, hogy a miniszterelnöktől idéznek, szavait és személyét a témában tekintélyként kezelik, álláspontját a normativitás alátámasztásaként, erősítéseként értelmezik, ezzel egyszersmind a kisebbséggel szembeni előítéleteket erősítik.

A pozitívabb – vagy legalábbis a mesekönyvet nem ártó terméknek feltételező – kommentelők a már eleve gyenge normarendszert említik és megkérdőjelezzik annak érvényességét. A társadalom konzervatív értékeinek az idejétmúltságát és a mesekönyvhöz hasonló veszélyességét emelik ki, mikor valláskritikával élnek („*milyen traumát okoz a gyerekeknek, ha kiszögelt bácsival találkoznak úton útfélen*”, „*a Biblia is tele van horrorisztikus mesékkel*”), a fennálló jóléti állammal kapcsolatban fogalmaznak meg észrevételeket (egészségügyi ellátás gyengesége, a halmozottan hátrányos helyzetű csoportokkal szembeni előítéletek normarendszerbe való beivódása, szegénység), vagy a kormány retorikáját kifogásolják (bűnbakképzés, hagyományos családmodell felértékelődése, a heteronormatív társadalomkép ideája).

A topikban szereplő kommentek tehát jellemzően devianciaként, normasértésként értelmezik a kisebbséget, valamint magát a mesekönyvet is, érzékenyítő szándékaról a kommentelők egyértelműen azt fogalmazták meg (12 kommentben jelenik meg explicit a téma), hogy nincs szükségük érzékenyítésre, „nem kell érzékenyítő tréning a gyerekeknek”, „ez innentől kezdve aberráció, nincs mit érzékenyíteni rajta”, a devianciákat különben sem mutogatjuk a gyerekeknek, hogy aztán eltanulják.

5. táblázat. Topik 4: Az egészséges társadalmi normarendszer kívánalmai

	Hozzászólás	Kontr.é.	Forrás
1.	A mesék szerzőit még tavaly ősszel, pályázati úton választották ki. Az akkori felhívás szerint olyan, óvodásoknak és kisiskolásoknak szánt mesekönyv elkészítése a cél, amelyre az egyesület véleménye szerint nagy szükség Magyarországon. A világ sokszínűségét ünneplő és a kisebbségi léttel járó nehézségeket, alternatív mesei utakat bemutató kötet most készült el. A MESEGÚJTEMÉNYBE KILENC JÓL ISMERT SZERZŐ ÉS NYOLC ÚJ ALKOTÓ MESÉJE KERÜLT, MELYEKBE TÖBBEK KÖZÖTT MELEG, LESZBIKUS, TRANSZÚ, ROMA, ÖRÖKBE ADOTT, HALLÁSSÉRÜLT ÉS IDŐS HŐSÖK SZEREPELNEK. A koncepció szerint a tizenhét kortárs szerző friss meseátiratai azokat is meg szeretnék tanítani, akik nehezebben találják a helyüket a világban.	0,6023	HVG
2.	„A világ sokszínűségét ünneplő és a kisebbségi léttel járó nehézségeket, alternatív mesei utakat bemutató kötet most készült el” Mi normálisak elvontunk nélküle.	0,5554	kuruc.info
3.	Az egyre jobban előregedő társadalomra a gyereknevelési kedv felturbóztatása és nem a fiatalok elüldözése a megoldás. A buzizás egyiket sem segíti. A jólétben élő nők szeretnek szülni, ez tény, elkényelmesedés, enélkül is teljes az életük, vesznek egy kutyát amit bármikor tovább lehet adni. De ezen sem segít a buzizás, menővé kéne tenni az anyaságot, nem csak a szupermodell celeb vagyok életérzést. Ez az állam dolga lenne. Erre látsz példát Nyugaton?	0,5171	HVG
4.	A három évesek tolongtak volna a képernyő előtt, hogy láthassák a cukros polgármester bácsit, aki mégis befosott az utolsó pillanatban. No meg Krisztát akinek már nagyok a gyerekei, így ő is a más számlájára tolja a travit, leszbit, homárt... hálából majd kap egy szerepet valamelyik alföldi darabban.	0,4993	HVG
5.	Nem tiltott, nem támogatott, túrt a „másság”, ezért a vele kapcsolatos agitprop típusú PR formái sem okésak. A mese is lehet bújtatott agitprop. És ha nem is tilos, de azért mégsem szabados ez.	0,4981	Hírklukk
6.	Az aberráltság értelmi fogyatékossgal jár, ez már az ókorban is megfigyelhető volt Nérónál, és Caligulanál, stb. A liberális ellenzék mostani földön fetregései és zárt ajtónak rohanásainál is megfigyelhető az aberrált értelmi fogyatékossg és értelmi csökkenés.	0,4938	Pesti Srácok
7.	Függetlenül attól, hogy az ember támogatja vagy ellenzi például a homoszexualitást, vajon komolyan ez a legnagyobb probléma a mai Magyarországon, hogy állandóan ezen kell rugózni? Egyetértve a gondolatoddal, aki ugyanezt kérdezi a jelenlegi helyzetben az EU-val kapcsolatosan. Lásd Von Der Leyen kinyilatkozása. Tényleg ez a legnagyobb probléma most az EU-ban?	0,4909	HVG
8.	Tisztelt Gyámhatóság! Ideje lenne kivizsgálni ezt a családot! Aki gyűlöletre, kirekesztésre neveli a gyerekeit, az nem jó se a gyerekeknek, se a társadalomnak. Ilyen Edda félek se kellene sehol se a világon.	0,4851	HVG
9.	Ez egy olyan témakör, amit a társadalom nagyrészt elítél! Most mesekönyvbe bújtatva dobják a gyerekek elé. Igen, mérhetően nő a támogatottsága a Fidesznek, ha egyedülként elítéli ezeket a dolgokat! Egyértelműen statisztikai cégek jelentése alapján dolgoznak, tehát, ha a Századvég azt mérné, hogy ez a dolog a népesség nagyobb részének kóser, akkor másnap a fideszesek szoknyában mennének be a parlamentbe!	0,4748	HVG
10.	Semmi gond azzal amiket felsoroltál, de hányinger már ez az állandó napi nyomulás ebben a témában! Éljenek viruljanak, csak hagyjuk már egymást és a a szexualitásukkal való állandó foglalkozást! Unalmas is és gusztustalan is.	0,4719	HVG

Óvodai felhasználás

A könyv óvodai és iskolai felhasználásával kapcsolatban az érvek jellemzően megegyeznek az első topikban hangoztatott érvekkel, azaz a gyermekek egészséges fejlődésének védelmével és a szexualitás nem oktatási intézményben való terjesztésével. A kommentelők néhány esetben saját óvodai és iskolai tapasztalatukat mesélik el, ezzel erősítve érvelésüket, mely a klasszikus, ismert mesékben rejlő értékekre, azok hagyományos úton történő átadására vonatkozik, ebben pedig nincs helye a szexuális érzékenyítésnek. Ugyanakkor itt is észrevehető, hogy megoszlanak a vélemények abból a szempontból, hogy mit tekinthetünk hagyományos értékátadásnak, mi az, ami az óvodás korú gyerekeknek való – itt a hagyományos érték közvetítő történetek erős kritikája is megfigyelhető, így például a bibliai történetek, a Grimm mesék és a Magyar népmesék egyes epizódjai. Az ide kapcsolódó kommentek az eddig ismert történetek hasonló „veszélyességét” írják le, tanítási célzatuk sokszor megkérdőjelezhető, emiatt kevésbé gondolják, hogy a Meseország mindenkié veszélyesebb lenne, mint Benedek Elek vagy Lázár Ervin meséi – ezek pedig sokszor nagyon is jelen vannak az óvodák polcain.

A szülők felelőssége mellett fentiek függvényében megjelenik az óvónők, pedagógusok és alsó tagozatos tanárok felelőssége is, valamint a szülő joga, hogy betekintést nyerjen azokba a könyvekbe, kiadványokba és oktatófüzetekbe, melyekből tanítanak, illetve felolvasnak a gyerekeknek. Az óvónőknek ebből a szempontból halmozott felelősséggel és figyelemmel kell lennie, és tájékoztatni a szülőt, ha valami abnormálisat, valami deviánst érzékel a gyerekek körül.

A kommentek közel fele (N=53) olyan cikk alól származik, melyben az óvodai betiltásról, valamint Gulyás Gergely nyilatkozatáról számolnak be. A felhasználók pártolják az erős és agresszív fellépést a mesekönyvvel szemben, bizonyos esetekben más, hasonló könyvek felülvizsgálatát is kezdeményeznék. A fennmaradó kommentek forrása szempontjából nincs további számottevő különbség sem hírportál, sem hír szempontjából.

6. táblázat. Topik 5: Óvodai felhasználás

	Hozzászólás	Kontr. é.	Forrás
1.	A mindenit... pont a legsebezhetőbb, manipulálhatóbb, legérzékenyebb és ebből eredendően, legsérülékenyebb korosztályt nézik ki ezek maguknak. Ott támadnak, ahol leggyengébb a védelem. Meg hogy Meseország mindenkié... én amikor gyerek voltam, a szüleim Minden napra egy mese című, 100 darab mesét tartalmazó gyűjteményből olvastak föl... jó tündér, gonosz boszorka, herceg, ők voltak a főszereplők, ilyen aberrált, psziho véglények, mint ezek... pfuj....	0,5482	kuruc.info
2.	Mocskos állatok tönkre tennék a gyermeki lelket. Saját történet: Idén nyáron gyerektáborban azt mondja az egyik kb hét éves kislány a barátjának, hogy ő fiú. Mondtam neki, hogy hát ő egy gyönyörű kislány és nem lehet és ne is akarjon fiú lenni. Válasz: neki azt mondta a tanító néni mindenki eldöntheti mi akar lenni... azt mondtam neki ne higgye el ez butaság és a kislányok hercegnők lehetnek a kisfiúk pedig hercegek, aki mást mond az buta. kislányomtól is visszahallottam ugyanezt a dolgot, hogy a lányok is lehetnek fiúk és fordítva. Ez a dolog már bent van a nappaliban emberek, ébresztő és mindenki jöjjön el vasárnap családotul tüntetni a hányadékok ellen, persze kulturáltan!	0,5556	kuruc.info
3.	Az ilyen könyveknek legyen külön polca a boltokban... vagy legyen külön boltja az ilyen könyveknek. A figyelem felhívás, tájékoztatás elvárható...	0,5185	444.hu
4.	2009-ben vagy 10-ben történt, amikor a lányom ovis volt bejött az akkori oktatási minisztériumból egy ajánlás vagy mi az oviba miszerint a gyerekeknek eztán dugjanak a kezükbe a nemükkel ellentétes játékokat. Mert akkor jó lesz. Szülői értekezleten mondták el és mutatták be a papírt. Na, azt a felháborodást ami ott volt... aztán kiderült hogy országos volt. Nem kell ez. Ennyi.	0,5049	HVG
5.	Nem vagyok egyik vallás vagy egyház ellen sem. A hit is alapvető emberi jog. De ha már harc a gyerekek védelmében: „Church of England failed to protect children from sexual abuse, report find” BBC news. És ez csak a jéghegy csúcsa!	0,5007	HVG
6.	Mióta unokaöcsémnek az óvodában felolvastak a Kerekérdő meséiből, haszontalan ingyenélő „bárányfelhő-bodorító” akar lenni. Remélem az ilyen közösségellenes elhajlásokra is lecsapnak az illetékesek.	0,4884	HVG
7.	Ki mondta, hogy a Biblia bizonyos történetei az óvodásoknak valók? A filmekben is karika, hogy 18 éven felülieknek, el lehet dönteni, mi az amit a Bibliából el lehet mondani belőle és mi az amit nem! Hozzáteszem a Bibliában az evangéliumok a lényeg és arról bátran beszélhetünk a gyerekeknek is!	0,4847	
8.	Na nem egészen. Minden óvodába, ált. iskola alsós tagozatához el akarják juttatni ezt a mesekönyvet. Azt írják, hogy alsó tagozatos és óvodapedagógusoknak készítettek foglalkozási terveket és az a céljuk, hogy bekerüljön a közoktatásba. Úgyhogy ez nem egyszerűen egy mesekönyv. A hátrányos helyzetű gyerekeknek pedig ingyen adják.	0,466	HVG
9.	A gyerekek nem kísérleti nyulak, velük nem kísérletezünk. Ételből, italból azt adjuk nekik, ami kiállta a idő próbáját, melyekről tudjuk, hogy hasznukra válik, és óvjuk azoktól az ételektől, italoktól amelyek kárukra válhatnak, pld. alkohol, fűszeres ételek stb. Ez szerintem érvényes a lelki táplálékra is, mint pld. a mesék is.	0,4623	Mandiner
10.	A kiadó oldalán már reklámozták a megjelenés napján, hogy egy civil szervezet foglalkoztató füzeteket is készített hozzá, workshop tematikákkal, alsó tagozatos osztályok számára. Letölthető a kiadó oldalán, ajánlom tanulmányozásra. ;)	0,4469	HVG

A homoszexualitás „eredete”, reflexiók a felszólalásokra

Az utolsó topik több témát, nézőpontot és véleményt is érint, nehéz koherens, egyértelmű címkével ellátni.²¹ A kontribúciós százalékok figyelembevételével a legdominánsabban jelen lévő témák közt a homoszexualitás eredete, annak társadalmi propagálása, valamint a felszólaló politikusokra és közéleti szereplőkre adott reflexiók figyelhetők meg.

A homoszexualitás eredetéről, kialakulásáról szóló hozzászólások (N=17) a valódi okát és létjogosultságát keresik annak a diskurzusnak, amelyek a gyerekekre gyakorolt vélt vagy valós hatásokról szólnak. A biológiai – azaz veleszületett – eredettel egyetértő kommentelők a mesekönyv veszélytelenségét hirdetik, míg a környezeti hatást meghatározó elemként leíró felhasználók jellemzően elutasítón is fogalmaznak a könyvvel és egyben a kisebbséggel kapcsolatban. Ugyanakkor az is megfigyelhető, hogy a homoszexualitás okainál – függetlenül attól, hogy a jelenséget veleszületett betegségként vagy eltanult viselkedésmódként értelmezik – a problémát a teljes LMBTQ+ kisebbség propagandájának tekintik, amivel azt a látszatot keltik, hogy összemoszák, homogénnek tekintik a szexuális kisebbségi csoportokat. A veleszületett betegség vagy hajlam álláspontját képviselők kétharmada elfogadóan közelít a kisebbség felé, szóhasználatukból kitűnik a jelenség „természetességére” való utalás, hiszen az állatvilágban is megfigyelhető a homoszexualitás. A természetesség diskurzusához kapcsolódik az a meglátás is, miszerint ebben az esetben a propaganda szó nem megfelelő, hisz jelentése nem egyeztethető össze a kisebbség helyzetével és céljával. A kommentelők ezen része a kisebbség civil munkájában az elfogadásra való „nevelést” látja, a propaganda azt feltételezné, hogy a csoportok arra akarnák rávenni a gyerekeket, hogy meleggé váljanak.

A politikai reflexiók közel harminc hozzászólásban megfigyelhetők, ezek közül háromból olvasható ki a politikai szereplők azonnali, jogi beavatkozása a jelenlegi helyzetbe, a kisebbség korlátozása, eltiltása a gyerekektől. Az aktuális kormányt tétlennek és gyengének ítélik, mivel nem tud felmutatni semmi olyan érdemi aktust, mellyel büntetné az LMBTQ+ propagandát és megakadályozná annak bejutását az oktatási intézményekbe. Legtöbb, 13 esetben egyenesen Dúró Dórához „szóltak”, ebből 6-an pártolták cselekedetét és egyeztek véleményével a propagandával kapcsolatban. A többi szereplő elvéve, egy-két hozzászólásban jelenik meg név szerint.

A fennmaradó hozzászólások vegyesen tartalmaznak több, kevésbé koherens témát, melyeket nehéz egy egységes topik alá beemelni. Ezekben szóba kerül a nyugati LMBTQ+ ideológia terjeszkedése, a bibliai történetek „gyerekbarátsága”, valamint a gyerekek érzékenyítésének további morális kérdései.

²¹ A vizsgált mutatók, valamint a topikhoz rendelt kommentek alapján azt tapasztaltuk, hogy az utolsó topik „trash”, avagy „junk” topik (Chuang et al. 2013, Boyd-Graner et al. 2014), mivel több, egymástól különálló, tematikailag kevésbé koherens kommentet tartalmaz. Ennek oka meglátásunk szerint, hogy a kommentek standardizálatlanok és strukturálatlanok, bennük több, eltérő téma megjelenik, a kommentek láthatóan egyébként sem oszlanak meg tökéletesen a témák között. Több topikszám lefuttatása mellett is tapasztaltunk hasonlókat, mindazonáltal a mintázatok minél szélesebbkörű megismerése érdekében veszteségnek éreznénk a topik figyelmen kívül hagyását. Jelen esetben a kommentek értő olvasása mellett igyekeztünk kiemelni a leggyakoribb témákat és mintázatokat a topikon belül a vélemények jobb értelmezése érdekében.

7. táblázat. Topik 6: A homoszexualitás eredete, reflexiók a felszólalásokra

	Hozzászólás	Kontr. é.	Forrás
1.	Miért lenne abnormális. Az abnormális azt jelenti, hogy nem természetes, de a homoszexualitás a természet része, vele születik az ember, nem az egyén döntése. A homofóbia pl. viszont döntés eredménye, senki sem születik annak, ezért ez már jogosan abnormálisnak nevezve.	0,5634	Azonnali
2.	Nyilván lehet utálni a homofóbokat, meg a nyilasokat, meg a lipsiket, de azért az egész ügy mögött a modern társadalmak alapvetője frusztrációja húzódik meg. --- és ha az emberek frusztráltak a saját sorsuk illetve annak kilátástalansága miatt, akkor valaki(ke)t utálniuk kell.	0,5393	444.hu
3.	Szilágyi Vilmos: „Szexuális képességeken természetesen csak az erotikus képességeket értjük, ha a nemek viszonyával kapcsolatos és a fajfenntartási-családtervezési képességeket is. Mindegyik esetben viselkedési képességekről van szó, amelyek a központi idegrendszer pszichikus mechanizmusainak irányítása alatt állnak, s jórészt tudattalanul működnek. Ezeket Freud nyomán sokáig velünk születettnek, azaz ösztönösnek tartották, AZ UTÓBBI ÉVTIZEDBEN VISZONT TISZTÁZÓDOTT, HOGY TANULT ÉS BEIDEGZŐDÖTT (sztereotip) MECHANIZMUSOK, hasonlóan a beszédképességhez.” [...]	0,5112	HVG
4.	Az elfogadásra való buzdítás sosem propaganda. A propaganda a népszerűsítés, az előnyök egyoldalú bemutatása. Ha a gyerekek azt mondod, hogy vannak homoszexuálisok, fogyatékkal élők, akik első pillantásra másoknak tűnnek, de valójában ugyanolyan emberek, az sosem lesz propaganda. A szélsőjobb szándékosan magyarázza ezt félre.	0,5018	Azonnali
5.	A fidesz megint átlépett egy vörös vonalat a kormánynak az lenne a dolga, hogy védjék a kisebbségeket, így a homoszexuálisok jogait is, nem pedig „türelmet” gyakoroljon irányukba egy mesét „homoszexuális propagandának” nevezni és a felolvasásáért a büntetőjoggal fenyegetőzni mindennek az alja. A legkisebb kölkömnek homoszexuális tanító bácsija volt elsőben imádta, imádta őt az egész osztály, kiváló tanító volt a kirándulásokra mindig eljött az élettársa is: kézen fogva sétálgattak senki az égvilágon nem lepődött meg ezen, nem tett megjegyzést, a gyerekek különösen nem történt mindez valahol nyugat-európában tizenvalahány évvel ezelőtt... fel kellene zárkózni Európához, nem?	0,4958	HVG
6.	A genetika jelentéktelen szerepű, de nagyon nem kizárólagos. Annyira nem, hogy az állatvilágból gyakran hoznak ilyen, olyan példát, de az esetek zömében kiderül: a felhozott példák erősen torzítottak. Igen, ha sok hím birkát összezárnak, akkor van párzási viselkedés. De ez sokban különbözik a börtön-homoszexualitástól. A lánykutyussal találkozó kutyák olykor a gazdi lábszárára ejakulálnak. Azért jelenteném ki nagy biztonsággal, hogy a kutyák fetisizták. Az elefántok olykor, erős stressz nyomás hatására nekimennek a vizilovaknak.[...]	0,4915	Kanadai Magyar Hírlap
7.	Aztán miért is? Az emberölés, népirtás, rabszolgatartás, kínzás az neked befér az értékrendedbe? A homoszexualitás, ami a biológia tény, a természet, (tehát a vallásos emberek szerint) isten műve, az pedig nem? Fura egy értékrendű ember lehetsz.	0,4823	HVG
8.	Idegen kultúra, más fajok, rasszok iránti alázatos viselkedés, valamint a kihalásra ösztönző LMBTQ életformát normaként való eladásának erőszakos propagálása egy eleve intenzíven fogyatékos népességű, gyenge nemzettudattal rendelkező társadalom nem cselekvőképes jogú gyerekei részére, kimeríti a genocidium támogatását. Ha mindezt ezt egy konkrétan meghatározható ellenségesen viselkedő faj és kultúra teszi rajtunk, akkor az rasszista indíttatású, közvetett népirtás gyakorlása.[...]	0,4794	kuruc.info
9.	Bravó! Gyors, és hatékony döntés, polgármester úr! /Már a hajléktalan szálló ügyben hozott döntése is a csepeli többség egyetértésével született, tehát számíthat a támogatásunkra! / Izgatottan várom a főpolgármester -40 tanácsadójának- F-book bejegyzéseit és a „mese könyv” kiadója elleni feljelentéseket.	0,4656	Pesti Srácok
10.	De az. A homoszexualitás nem tanult viselkedés, hanem biológiai tény, a természet, vagy ha úgy tetszik isten műve/alkotása. A madaraknál emlős állatoknál és az emberekénél úgy a teljes populáció 5-7%-ában jelen.	0,4543	HVG

Következtetések

Vizsgálatunkban a Meseország mindenkié könyvvel kapcsolatos hozzászólásokban megjelenő véleményeket igyekeztünk megvizsgálni topikelemzés segítségével. Az elemzés során 6 topikot sikerült azonosítanunk, melyek hozzájárulnak a mesekönyvvel, valamint az LMBTQ+ kisebbséggel (és a genderrel) kapcsolatos vélemények megismeréséhez. Az eredményekből az olvasható ki, hogy az elutasító felhasználók kritikával élnek a mesekönyv és az azt kibocsájtó szerzők, valamint az LMBTQ+ kisebbség mozgalmi érdekeivel szemben. A könyvet jellemzően egyfajta érzékenyítő támadásnak tekintik, óvodai és iskolai felhasználásával pedig szerintük kiveszik a nevelés eszközeit a szülők kezéből, ami felháborodást vált ki belőlük, mivel legitimálja azokat a témákat, csoportokat, és magát a szexuális felvilágosítást, melyet a szülők saját értékpreferenciáik alapján tabunak tartanak – főképp túl fiatal korban. Ezen támadás miatt sürgetik a megfelelő intézményi, politikai szervek reakcióját, valamint a kisebbség, és leginkább a könyv kiadójának és szerkesztőinek büntetését. Ugyancsak beazonosíthatók voltak azok a sztereotípiák, melyek a bűnfelfogás mellett betegségnek, aberrációnak tekintik a homoszexualitást. A könyv támogatói a mesék segítő, elfogadásra nevelő célját emelik ki, amit nem lehet elég korán kezdeni, hiszen már gyermekkorban megfigyelhetők azok a nemi és szexuális viselkedésformák, melyek később meghatározóak lesznek. Ők a könyvben nem látnak veszélyforrást, ugyanakkor kiemelik, a szülők felelőssége és joga eldönteni, miből olvasnak fel a gyermekeiknek.

A *Meseország mindenkié* körül kirobbant botrány visszhangjai láthatóan erősen rezonálnak a kapott topikokkal. A gyermekek egészséges fejlődésének előtérbe helyezése, valamint az LMBT+ propagandaként és genderideológiaként fémjelzett tevékenység nagyban átjárta a vélemények egészét, főleg az elutasító vagy kifejezetten homofób (durva, dehonesztáló szavakat tartalmazó, a kisebbséget elutasító csoportközi kommunikációt feltételező) kommentekben. A gyermekek védelme az úgynevezett propagandától az utóbbi években rendkívül hangsúlyosan megjelenik a politikai és társadalmi diskurzusban, ugyanakkor nem hagyható figyelmen kívül a tény, hogy a szexuális kisebbségi csoportok és a gender hosszú ideje meghatározó ellenségképe a regnáló kormánynak és a szélsőjobboldali pártoknak, így a mesekönyv egyfajta könnyen jött eszközként jelenik meg, mely a kormánydiskurzusban a vizsgált időszakot követően is meghatározó tárgy maradt, és a kifejezetten elutasító felhasználók láthatóan magukévá is tették ezt a diskurzust. A kötet megjelenését követő alkotmánymódosításokkal, a mesekönyvvel kapcsolatos reflexiókkal, az olyan triviálisnak ható kijelentésekkel, hogy „*az apa férfi, az anya nő*”, a kormány a nyugatról beáramló genderőrületnek szerette volna elejét venni, ezzel meggátolva, hogy Magyarország felüljön a gender-, LMBTQ-lobbi vonatára (Kováts 2022). A hozzászólásokban megjelenő vélemények egy része azt tükrözi, hogy a kormánydiskurzus fenti gondolatai és irányvonala, valamint a társadalmat mindeddig meghatározó sztereotípiák, így a beteges hajlam, az Isten elleni bűn vagy a magánügyként való kezelés visszatükröződnek a hozzászólásokban – ennek szemléltetéséhez elegendő csak átfutni egy Pride-dal kapcsolatos hír alatti kommentláncot. A genderrel való összemosás, a fogalmak és célok nem megfelelő értelmezése egy mesekönyv esetében, valamint ebben a fiatalokat károsító, aberrált mintázatok terjesztését látni és láttatni; mindez azt is jelenti, hogy a világosan körülhatárolt, explicit és közeli ellenség jelen van a környezetünkben, félni és tenni kell ellene, hiszen a családod és gyermekeinket veszélyezteti. A kommentekben tapasztalt vélemények azt a benyomást keltik, hogy a mesekönyv nem kirobbantója lett egy vitának, hanem egy évek óta tartó diskurzus közepén alapot jelentett a kérdés és a jelenség elmélyülésének, és a szélsőséges, a keresztény-fundamentalista álláspontok szükség-szerű felerősödésének.

Végezetül mindenképp szót érdemelnek a kutatás, valamint a módszer korlátai. Az alacsony elemszám miatt jogos lehet a kutatás felületességére való hivatkozás, amit tovább növel az a tény is, hogy a források nem teszik lehetővé az eredmények általánosíthatóságát. A mintába az internethasználók csupán azon szűk rétege kerülhetett, akik a téma iránt érzékenyek és nyilvánosan vállalták véleményüket, mely tovább csökkentheti kutatásunk általánosíthatóságát a magyar társadalom egészére. Ennek ellenére azon az állásponton vagyunk, hogy a megismert vélemények a társadalomban megjelenő markáns mintázatokat jelenítenek meg, melyek megfigyelhetően jelen vannak a közbeszédben, még ha eltérő hangsúllyal és dominanciával számolunk is. Ebből kifolyólag a kutatás nem egy átfogó, reprezentatív képet ad a vizsgált jelenségről, csupán adalékkal szolgál a hasonló véleménykutatásokhoz. További lényeges tárgy lehet a témában például a már említett homofób és pedofilelles törvényre adott reakciók mintázatainak vizsgálata, összehasonlításuk az itt bemutatott véleményekkel, főképp, ami a gyerekek védelmét és a kormány felelősségét illeti.

Ugyancsak megemlíthetjük, hogy a hozzászólások vizsgálata hazánkban még kevésbé elterjedt, ugyanakkor a későbbiekben mindenképp előnyös lehet a módszer beemelése a hazai szociológiai kutatásokba, hiszen szemléletes képet nyújthat a különböző társadalmi folyamatok és változások egyéni szintű megismeréséhez, lecsapódásához. A továbbiakban ígéretes lehet további kvalitatív módszerekkel – így például kritikai tartalomelemzéssel vagy diszkurzív pszichológiai elemzéssel – kibővíteni az ilyen vizsgálatokat, melynek segítségével a hozzászólások reflektáltságát és intenzitását is megismerhetjük. Mindezen korlátok és hiányok ellenére úgy gondoljuk, a tanulmány hozzá tud adni a kisebbséggel szembeni előítéletek, valamint a társadalmi diskurzus jobb megértéséhez, és egyfajta adalékkal szolgálhat a témában. A szerzők feltett szándéka a kommentekkel mint a társadalomtudományos kutatások tárgyának elemzési lehetőségeivel foglalkozni, kitérve jelen kutatás további lehetőségeire, valamint a nemzetközi tapasztalatok integrálására.

HIVATKOZÁSOK

- Alghamdi, R. – Alfalqi, K. (2015) A survey of topic modeling in text mining. *J. Adv. Comput. Sci. Appl.(IJACSA)*, 6(1), 147–153. <https://doi.org/10.14569/IJACSA.2015.060121>
- Ayoub, P. M. – Garretson, J. (2017) Getting the Message Out: Media Context and Global Changes in Attitudes Toward Homosexuality. *Comparative Political Studies*, 50(8), 1055–1085. <https://doi.org/10.1177/0010414016666836>
- Ághassi A. (2022) Tíz nyelvre fordították le azt a mesekönyvet, amit Dúró Dóra ledarált. Telex 2022. május 24. Elérhető: <https://telex.hu/kult/2022/05/24/meseország-mindenkie-idegen-nyelvek> [Letöltve: 2023-05-05]
- Babarczy E. (2017) Őcsény a Facebookon: a viták tartalomelemzése. *Médiakutató*, XIX(1), 67–75.
- Baranya R. (2022) Új javaslatokkal védené a kormány a gyerekeket az LMBTQ-propagandától – Répássy Róbert a Mandinernek. *Mandiner*, június 28. Elérhető: https://mandiner.hu/cikk/20220628_repassy_robert_szuloi_jogok_aldozatsegites_ugyelhuzodas_bortonbiznisz_varhato_torvenymodositasok_gyermekvedelmi_torveny_LMBTQ [Letöltve: 2022-06-28].
- Barát E. (2022) Paradoxes of the Right-Wing Sexual/Gender Politics in Hungary: Right Wing Populism. In Möser, C. – Ramme, J. – Takács, J. (szerk.) *Paradoxical Right-Wing Sexual Politics in Europe*. Palgrave Macmillan, 173–199. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-81341-3>
- Bene M. (2013) Véleményvezérek az Interneten: az állampolgárok közti online politikai kommunikáció és hatásai. In A. Gergely A. (szerk.) *Struktúrafordulók: Üdvözlő kötet Róbert Péter 60. születésnapjára*. Budapest: MTA TK Politikatudományi Intézet. 28–75.
- Benke Á. (2020) Már ezernél is több pszichológus állt ki a Meseország mellett és határolódott el Bagdy Emőkéétől. 24.hu 2020. október 11. Elérhető: <https://24.hu/belfold/2020/10/11/pszichologusok-meseország-mindenkie-bagdy-emoke/> [Letöltve: 2023-05-05]
- Bíró-Nagy A. – Szászi Á. – Varga A. (2022) *Magyarország értéktérképe 2022*. Budapest: Friedrich-Ebert-Stiftung – Policy Solutions,
- Borgulya I. V. Á. – Rab E. (2011) Az értékrendek kialakulása és a kultúraközi kommunikáció: mely értékekre neveljük a gyerekeket a családban? *Iskolakultúra*, (4–5), 30–45.
- Botzheim Gy. – Lőrincz N. – Sztanka M. (szerk. 2020) *Meseország mindenkié. Foglalkozástervek pedagógusoknak*. Elérhető: <https://drive.google.com/file/d/1cpwc7Fg7KDGlcuV00D2YvxGvFfdgbNEI/view> [Letöltve: 2023-05-05]
- Boyd-Graber, J. – Mimno, D. – Newman, D. (2014) Care and Feeding of Topic Models: Problems, Diagnostics, and Improvements. In Boyd-Graber, J. – Mimno, D. – Newman, D. (szerk.) *Handbook of Mixed Membership Models and Their Applications*. Chapman and Hall/CRC. 259–588. <https://doi.org/10.1201/b17520-21>
- Buckels, E. E. – Trapnell, P. D. – Paulhus, D. L. (2014) Trolls just want to have fun. *Personality and Individual Differences*, 67, 97–102. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2014.01.016>.
- Chuang, J. – Manning, C. D. – Heer, J. (2012) Termite: Visualization techniques for assessing textual topic models. *Proceedings of the international working conference on advanced visual interfaces*. 74-77. <https://doi.org/10.1145/2254556.2254572>
- Chuang, J. – Gupta, S. – Manning, C. – Heer, J. (2013) Topic model diagnostics: Assessing domain relevance via topical alignment. *International conference on machine learning*. PMLR 612–620.
- Degner, J. – Dalege, J. (2013) The apple does not fall far from the tree, or does it? A meta-analysis of parent–child similarity in intergroup attitudes. *Psychological Bulletin*, 139(6), 1270–1304. <https://doi.org/10.1037/a0031436>
- Elek N. (2020) Veszélyt jelentenek a kicsikre a gendermesék. *Magyar Nemzet*, 10.08. Elérhető: https://magyarnemzet.hu/belfold/2020/10/veszelyt-jelentenek-a-kicsikre-a-gendermesek?fbclid=IwAR2vKwKqSacomTTCGSFhAJSHTwvtzc1jOnaWBR-wfAVEhVOzAu_okRR-0d6c&utm_source=mandiner&utm_medium=link&utm_campaign=mandiner_202108 [Letöltve: 2021-08-09].
- Fazekas A. – Hamarics E. (2022) Értékvilág – Prioritás, nyitottság, befogadás, érzékenység. In: Nagy Á. (szerk.) *A lábjegyzeten is túl. Magyar Ifjúság Kutatás, 2020*. Szociális Demokráciáért Intézet – Excenter Kutatóközont. 189–218.
- Frobenius, M. – Harper, R. (2015) Tying in comment sections: The production of meaning sense on Facebook. *Semiotica*, (204), 121–143. <https://doi.org/10.1515/sem-2014-0081>
- Gregor A. – Rédei D. (2015) Heteronormatív ifjúság? A magyarországi 15–29 éves fiatalok véleménye az azonos nemű párok együttéléséről. *Socio.hu Társadalomtudományi Szemle*, 5(1). 122–143. <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2015.1.122>
- Humprecht, E. – Hellmueller, L. – Lischka, J. A. (2020) Hostile Emotions in News Comments: A Cross-National Analysis of Facebook Discussions. *SAGE Journals*, 6(1), 1–12. <https://doi.org/10.1177/2056305120912481>
- Katona E. – Kmetty Z. – Németh R. (2021) A korrupció hazai online médiareprezentációjának vizsgálata természetes nyelvfeldolgozással. *Médiakutató*, (2), 69–88.

- Katona E. – Sík D. – Németh R. (2021) Depressziós fórumok témáinak automatizált szövegelemzése a depresszió biopszichoszociális modelljének tükrében. *Egészségfejlesztés*, 62(4), 76–79. <https://doi.org/10.24365/ef.v62i4.6960>
- Knapp Á. – Bartha D. – Barna I. (2021) Trianon és a holokauszt emlékezetpolitikai jellegzetességeinek elemzése természetes-nyelv-feldolgozás használatával. *Szociológiai Szemle*, 31(4), 28–62. <https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.2021.4.2>
- Kocsis G. J. (2020) Plakátokkal uszít a szélsőjobbos ifjúsági szervezet a könyvesboltok ellen. *Humen Online*, október 6. Elérhető: <https://humenonline.hu/plakatokkal-uszit-a-szelsojobbos-ifjusagi-szervezet-a-konyvesboltok-ellen/> [Letöltve: 2023-05-05].
- Köller K. (2021) Visszanyalt a kormány fagyija: a Meseország mindenkié jogait megvette a világ egyik legnagyobb könyvkiadója. *Alfahír*, augusztus 05. Elérhető: https://alfahir.hu/2021/08/05/meseorszag_mindenkie_nagy_m_boldizsar_duro_dora_kiadok_jogok_felvasarlasa_europai [Letöltve: 2021-08-09].
- Kováts E. (2022): *Genderörületek Németországban és Magyarországon*. Budapest: Napvilág.
- Markova, I. – Linell, P. – Grossen, M. – Orvig, A. S. (2013) Dialógus és a gondolatok áramlása. In Bodor P. (szerk.) *Szavak, képek, jelentés. Kvalitatív kutatási olvasókönyv*. Budapest: L'Harmattan, 182–227.
- Máté F. – Katona E. – Knap Á. – Csoló, M. (2021) Az Információs Társadalomban megjelenő tanulmányok topikelemzése. *Információs Társadalom*, XXI(1), 10–47. <https://dx.doi.org/10.22503/infmars.XXI.2021.1.1>
- Molnár R. (2020) Bagdy Emőke szerint ő csak tudományos alapokon bírálta a Meseország mindenkié című könyvet. Telex, október 12. Elérhető: <https://telex.hu/belfold/2020/10/12/bagdy-emoke-szerint-o-csak-tudomanyos-alapokon-biralta-a-meseorszag-mindenkie-cimu-konyvet> [Letöltve: 2023-05-05].
- Muchene, L. – Safari, W. (2021) Two-stage topic modelling of scientific publications: A case study of University of Nairobi, Kenya. *PloS One*, 16(1), <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0243208>.
- M. Nádasi M. (2016) A megváltozott családok hatása a gyermekekre. *Gyermeknevelés*, 4(2), 35–47. <https://doi.org/10.31074/gyntf.2016.2.35.47>
- Nagy B. (szerk.) (2020) *Meseország mindenkié*. Budapest: Labrisz Leszbikus Egyesület.
- Németh R. – Katona E. R. – Kmetty Z. (2020) Az automatizált szövegelemzés perspektívája a társadalomtudományokban. *Szociológiai Szemle*, 30(1), 44–62. <https://doi.org/10.51624/szocszemle.2020.1.3>
- Perry, S. – Skinner-Dorkenoo, A. L. – Abaied, J. – Osnaya, A. – Waters, S. (2020) Initial evidence that parent-child conversations about race reduce racial biases among White US children. <https://doi.org/10.31234/osf.io/3xdg8>
- Pető A. (2018) Attack on Freedom of Education in Hungary. The case of gender studies. Engendering LSE Blog. SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3898856> [Letöltve: 2023-05-07].
- Poteat, V. P. – Mereish, E. H. (2012) Ideology, prejudice, and attitudes toward sexual minority social policies and organizations. *Political Psychology*, 33(2), 211–224. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9221.2012.00871.x>
- Potter, J. (1998) Discursive social psychology: From attitudes to evaluations. *European Review of Social Psychology*, 9, 233–266. <https://doi.org/10.1080/14792779843000090>
- Potter, J. – Wetherell, M. (2004) *Discourse and Social Psychology. Beyond Attitudes and Behaviour*. London: Sage.
- Presinszky J. (2020) Gulyás: Felmerülhet kiskorú veszélyeztetése az óvodákban, ahol bevezetik a Meseország mindenkié című könyvet. Telex, 10. 08. Elérhető: <https://telex.hu/belfold/2020/10/08/meseorszag-mindenkie-ovoda-gulyas-gergely-kiskorua-veszelyeztetese> [Letöltve: 2021–08–09].
- Rajkó A. – A. Gergely A. (2016) Kommunikációs tabu, nevelési tradíció közléstudományi és vallásantropológiai kutatások tükrében. *Socio.hu Társadalomtudományi Szemle*, 3, 137–148.
- Rajkó A. – A. Gergely A. (2018) Hagyomány-kitettség vagy tabutörés. *Metszetek*, 7(4), 229–
<https://doi.org/254.10.18392/metsz/2018/4/13>
- Spéder Zs. (2011) Ellentmondó elvárások között... Családi férfiszerepek, apaszerepek a mai Magyarországon. In: Nagy I. – Pongrácz T. (szerk.) *Szerepváltozások*. Budapest: TÁRKI. 207–228.
- Sükösd M. (2022) Orbán áldozatai. A félelemkeltés és ellenséggépzés szónoklatai a populista propagandaállamban Magyarországon. *Médiakutató*, XXIII(3–4), 59–77.
- Szalai Sz. (2020) Törölte a Youtube Dúró Dóra könyvdaralós videóját. Index, 10. 01. Elérhető: https://index.hu/belfold/2020/10/01/torolte_a_youtube_duro_dora_konyvdaralos_videojat/ [Letöltve: 2023-05-07].
- Századvég (2020) A magyarok többsége szerint nem való az óvodákba és az általános iskolákba az LGBTQ-érzékenyítés. *Századvég*, október 15. Elérhető: <https://szazadveg.hu/hu/2020/10/15/a-magyarok-tobbsege-szerint-nem-valo-az-ovodakba-es-az-altalanos-iskolakba-az-lmbtq-erzekenyites~n304> [Letöltve: 2023-05-05].

Takács J. (2011) Homofóbia Magyarországon és Európában. In: Takács J. (szerk.) *Homofóbia Magyarországon*. Budapest: L'Harmattan. 15–34.

Takács J. – Swart G. A. (2021) Több változó, több elutasítás? *Socio.hu Társadalomtudományi Szemle*, 2. 3–29.
<https://doi.org/10.18030/socio.hu.2021.2.3>

Tóth L. (szerk. 1997) *A homoszexualitásról*. T-Twins Kiadó.

Vicssek L. (2006) *Fókuszcsoport. Elméleti megfontolások és gyakorlati alkalmazás*. Budapest: Osiris.

Wittmann I. (2021) Szex, tabu, rock'n'roll – vagyis mi számít tabunak a hazai gyerekkönyvekben? In Pusztai V. – Turcsányi E. (szerk.) *Tabu a gyermekirodalomban*. Budapest: Magyar Gyermekirodalmi Intézet.

FÜGGELÉK

F1. táblázat. Felhasznált topikmodellek

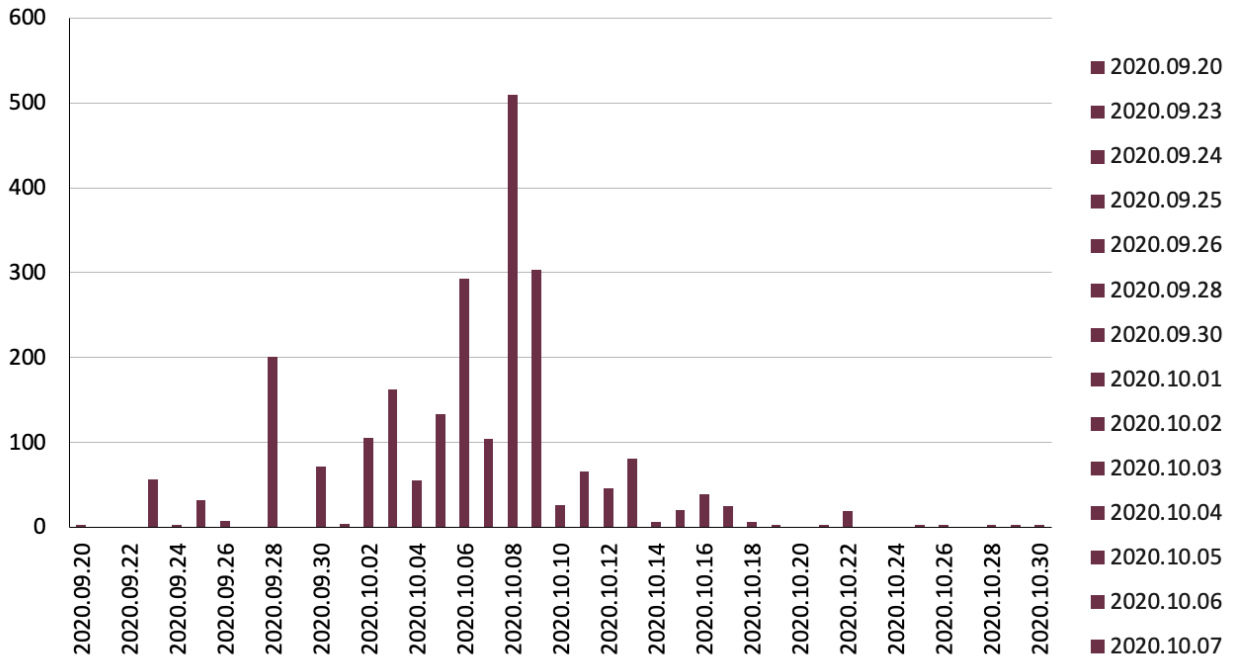
Modell	Paraméterek	Koherencia-hányados
LDA Model Gensim	num_topics = 5 iteration = 10 alpha = 'auto'	0,35
LDA Multicore	num_topics = 5 iteration = 10	0,59
LDA Optimal model	num_topics = optimal iteration = 10 alpha values = [0.01, 1, 0.3] beta values = [0.01, 1, 0.3]	0,39

F2. táblázat. A különböző hírportálokról bekerült cikkek és azok alá érkezett hozzászólások száma

Hírportál	Cikkek száma (link)	Hozzászólások száma
Kanadai Magyar Hírlap	2	15
Kimondott Igazságok	3	11
Mandiner	29	63
Minden Szó	5	13
Új Szó	3	18
444.hu	4	50
888.hu	1	1
Azonnali	3	36
Balra Magyar	2	5
Borsodhír	1	1
Index	2	51
Hírklikk	7	19
HVG	32	1584
Pesti Srácok	15	151
Kuruc.info	29	351
Magyar Narancs	7	28
Propeller	5	10
Szabadnem	1	1
Vadhajtások	4	24
Összesen	155	2432

F1. ábra. A hozzászólások dátum szerinti eloszlása

(Az ábrán összesen 5 cikk 37 hozzászólása nem szerepel, mivel nem ismerjük a cikk publikációjának dátumát vagy a feltüntetés hiánya miatt vagy mivel a hozzászólás fórumbeszélgetésből (Index) származik.)

Forrás: Saját szerkesztés

SZALAI JÚLIA

„...HOGY HOGYAN LEHET A SZEMÉLYEST BEEMELNI VALAHOGY A FOGALMIBA”

SZERKESZTETTE: KOVÁCS ÉVA¹ ÉS VAJDA RÓZA²

<https://doi.org/10.18030/socio.hu.2023.1.83>

Szalai Júlia elszegényedett polgári családba született Budapesten. Édesapja Szalai Sándor, a hazai szociológia egyik legfőbb szervezőalakja volt. Szalai Júlia a Móróc Zsigmond Gimnáziumban érettségizett 1966-ban, majd a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem tervmatematika szakán tanult tovább, itt szerzett diplomát 1971-ben. Még egyetemi évei alatt Ferge Zsuzsa kutatásában kezdett el az MTA Szociológiai Kutatóintézetnél dolgozni, később ő vette át Fergétől a Társadalomtörténeti és Szociálpolitikai Osztály vezetését. 2008-tól tudományos tanácsadó, 2013 óta professzor emerita volt az intézetnél. Emellett 1978-tól fogva tanított az ELTE-n, 1991 óta a Közép-európai Egyetemen, hosszú évekig volt a glasgow-i Strathclyde Egyetem és a Glasgow-i Egyetem vendégtanára, és részt vett a Wesley János Lelkészképző Főiskola szociális munkás képzésének kialakításában. Tagja volt az MTA Szociológiai Tudományos Bizottságának, 2019-ben az MTA levelező tagjává választották.

Kutatásainak központjába első pillanattól kezdve a szegénység került, szakdolgozatát az 1971-ben éppen megalakult Szociológia Tanszéken, az angliai szociálpolitika kialakulásáról írta. A szegénység, kirekesztettség iránti elkötelezett érdeklődéséből fakadóan foglalkoztatták a társadalmi struktúra, a munkaerőpiac, az etnicitás kérdései, a redisztribúciós viszonyok, valamint a hazai polgárosodás története. 1986-ban a szociológia tudomány kandidátusa lett, *Az állami „túlelosztás” funkcióváltozásai. A jóléti redisztribúció feletti társadalmi küzdelmek a rendszerváltás utáni Magyarországon* című értekezésével pedig 2007-ben elnyerte az MTA doktori fokozatát. A KDK 20. Század Hangja Archívumában többek között megtalálhatók Laki Mihállal közösen végzett, két hullámból (1998, 2009) álló nagyvállalkozó-kutatásának dokumentumai,³ a segélyezés magyarországi gyakorlatait áttekintő vizsgálat (2000–2001) és az oktatásbeli etnikai különbségeket vizsgáló nemzetközi EDUMIGROM kutatás (2008–2011) interjúanyaga,⁴ valamint a Kóczé Angéla Szalai Júlia szakmai irányítása mellett vezetett politikatörténeti kutatásából származó nyilvános videóinterjúk roma közéleti személységekkel.⁵

Szalai Júlia különböző tudományos társaságokban vállalt aktív, sokszor vezető szerepet: Társadalomtudományi Társaság, Max Weber Alapítvány, Aktív Társadalom Alapítvány, az ENSZ Szociális Fejlesztési Kutatóintézete (UNRISD). Emellett rengeteg hazai és külföldi szakmai folyóirat szerkesztőbizottságában foglalt

1 Társadalomtudományi Kutatóközpont, Szociológiai Intézet, Vienna Wiesenthal Institute for Holocaust Studies.

2 Társadalomtudományi Kutatóközpont, Kutatási Dokumentációs Központ.

3 <https://voices.tk.mta.hu/handle/123456789/23>.

4 <https://voices.tk.mta.hu/handle/123456789/7902>.

5 <https://voices.tk.mta.hu/handle/123456789/1191>.

helyet: *Holmi, Esély, Szociológiai Szemle, Critical Social Policy, Signs, Social Policy, The European Journal of Women's Studies, Social Science and Medicine, East Central Europe/l'Europe du Centre-Est*. Számos hazai és nemzetközi kutatás szervezésében, megvalósításában vett részt, esetenként a kutatás vezetőjeként (például EDUMIGROM). Több mint kétszáz tudományos közlemény szerzője vagy szerkesztője, publikációit magyar és angol nyelven adta közre.

Az interjú Gárdos Judit készítette 2012-ben a 20. Század Hangja Archívum és Kutatóműhely szakmatörténeti gyűjteménye számára.

1948. január 30-án születtem Budapesten. Az édesapám, Szalai Sándor⁶ szociológus, pszichoanalitikus, meg még egy kicsit orvos is, egy igazi pesti, nagypolgári család sarja. A nagyapám, Szalai Emil⁷ vezető szerzői jogász, jogvédő volt egészen addig, amíg Auschwitzban el nem pusztították. A magyar írók egy részének, Hunyadi Sándornak, Molnár Ferencnek például ő volt a szerzői képviselője. És Puccininek. Másodfoglalkozásként színdarabokat írt meg fordított. Az édesapám édesanyja, tehát a nagyanyám⁸ pedig a nagy Glasner pék család egy ágá[na]k a leszármazottja volt]. Nagyon művelt, szalont vivő, a férje ügyvédi auráját karbantartó, nagypolgári asszony. Úgy pusztult el '45 elején, hogy fölmentek az óvóhelyről valamiért, valamit levinni, és becsapódott egy bombaszilánk. Ott, azon nyomban, az apám orra előtt ölte meg. Szóval ő a háború végének egy szerencsétlen áldozata. Ezen már sokat lehetett gondolkodni, hogy mindenhogy sújtotta a háború az embereket. Nem csak az Auschwitzba hurcolás, hanem sok minden más is volt ezen a nagyszülői ágon, ami azért közvetlenül az ő zsidó sorsukkal és annak drámaival volt kapcsolatos. A papám egyébként '83 májusában halt meg egy rettentő gyorsan pusztító hasnyálmirigyrákban. Fél év alatt elvitte. Kiszámolható, hogy nem volt még hetvenegy éves. Ebben, hogy ő elég korán [meghalt], azt hiszem, hogy nem kis szerepe volt az ő sorsának.

Az édesanyámat úgy hívták, hogy Lukács Katalin. Ma már ő sem él. Kispolgári zsidó család egyetlen lánygyermeké [volt]. A nagymamámat itt sem ismertem, ő '46-ban halt meg agyhártyagyulladásban, amit köszönhetett a gettónak és sok minden másnak. A nagyapámat viszont ismertem. Ő egész magas [beosztású] banktisztviselő lett, azt hiszem, a Hitel- és Kereskedelmi Banknál, de ez még a háború előtti időkben volt. És aztán a felszabadulás után – mert ezt nálunk azért így hívták – ugyancsak tisztviselői állásokat töltött be és betegségben halt meg 1957-ben. Nagyon-nagyon szelíd és klassz ember volt, halk szavú, teljesen más, mint az apám rokoni ága, akik mind nagyon befolyásra törekvő és mintát adó emberek [voltak]. Az édesanyám ága csendesebb, visszahúzódebb, de ugyancsak borzasztó művelt és nagyon fontos értékeket hordozó és továbbadó család volt.

Anyám Budapesten született 1923-ban. De aztán, éppen a nagyapámnak a különböző banki tisztviselői ide-oda helyezései miatt, Pozsonyban éltek. Úgy nőtt fel, hogy azon nyomban tudott négy nyelvet. Pozsony

6 Szalai Sándor (1812–1883) szociológus, filozófus, egyetemi tanár, az MTA tagja. 1945 után a Magyar Szociáldemokrata Párt külügyi titkárságának, valamint a Külügyi Akadémiának vezetője. 1950–1956-ig ült, szabadulása után az ELTE-n és más egyetemeken tanított, emellett a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem könyvtárának tudományos főmunkatársa, az ENSZ Kutatási és Oktatási Intézetének kutatási igazgatóhelyettese, az MTA Tudományos Szervezési Csoportjának, majd Intézetének tudományos tanácsadója volt. 1978-tól haláláig a Magyar Szociológiai Társaság elnöke és a *World Academy of Art and Science* tagja. Lásd még: Dr. Gál Éva (2013) *Lejártás és bomlasztás - Tudósok, tanárok a titkosrendőrség látókörében*. Budapest: Corvina.

7 Szalai Emil (1874–1944) ügyvéd, jogi író, műfordító.

8 Glasner Piroska (1888–1945).

akkor, ugye, egy nagyon multikulti hely volt. És hát a szlovákiai zsidóüldözés, mint tudjuk, jóval előbb kezdődött, mint nálunk, úgyhogy átszöktek. Tehát az egész család átjött. És onnantól kezdve Budapesten bujkáltak és éltek. Tehát anyám átkerült tizenhat éves korában, '39-ben Budapestre. Kislány volt, gimnáziumban tanult, még semmi se volt befejezve, de a háború azt elég rendesen elintézte, hogy ezt így ne is lehessen tisztességesen végigélni. A háború után már eleve volt négy nyelv a kezében – valami egész hallatlan nyelvérzéke volt, ragadt rá egyszerűen minden nyelv, több nyelven megtanult – és a Külügyi Intézetbe került. Ott került össze apámmal. Tanult és egyúttal a Rajk tisztviselőjeként dolgozott a Rajk titkárságán, amíg a Rajkot el nem vitték. Aztán a Boldizsár Iván főnöksége alatt. Ez meg addig tartott, amíg apámat le nem csukták 1950 júniusában. Akkor anyámat kipenderítették a Külügyminisztériumból. De mindenholnan [máshonnan] is. Jelentkezett takarítónőnek is. Mert hát el kellett tartania két gyereket.

Két és fél éves voltam, amikor betört az ÁVO hozzánk, és elvitte a szemünk láttára a fél könyvtárunkat megeltüntette az apámat. Azon kívül rombolást hajtottak végre, de közölték, hogy az egyik fő ávos tisztnek nagyon megfelelő ez a lakás, ahova [akkor] költöztek a szüleim, akik [éppen] a második gyereküket, a húgomat várták. Közölték, hogy ha a szülés lebonyolódott, és a gyerekágyból fölkel anyám, akkor majd ők támogatják anyámat, hogy keressen egy másik lakást, mert innen ki kell költözni. Apám elvitele pontosan tizenegy nappal előzte meg a húgom születését. Hát, mondhatom, könnyű kis szülés volt. Ez 1950 június végén volt, és szeptemberben már ott laktunk, ahol [később] anyám meghalt, és most már csak a nevelőapám él, a Trombitás utcában. Ott a háború után voltak üres lakások szép számban, és egy ilyen üres lakást valahogy megtalált az anyám, nem az ÁVO segédletével. Mindent egyszerre vettek el tőle: a férjét, lakást, munkát, mindent az égegyadta világon.

Eléggé kemény évek következtek. Hát, mindenkinek kemények voltak azok az évek. Elég nagy szegénységben éltünk. Nem mondanám, hogy nagyon sokkal az akkori magyar átlag alatt, de azért valamivel. Mint mondom, anyámnak isteni nyelvérzéke volt. Baráti szálakon keresztül a Mezőgazdasági Dokumentációs Központból kapott fordítás[i munkákat]. Na, de mit értett szegény a mezőgazdasághoz? Annyit, mint nem tudom én, egy tízéves gyerek, vagy még annyit se. Soha a közelébe nem került ezeknek a dolgoknak, de beletanult, és ezt fordította. És aztán műszaki szövegeket is. Hát persze megtanult nagyon hamar oroszul, mert főleg oroszról kellett fordítani. Ez egy szabadúszó életforma volt, amihez aztán ott voltunk mi mint két icipici gyerek. Volt idő, amikor nem tudtunk befűteni. Szóval az nagyon-nagyon nehéz időszak volt. De közben egyrészt a lecsukottak családjai között volt egy szolidaritás, másrészt meg különböző egyéb baráti szálakon [kaptunk segítséget]. Ennek nagyon-nagyon nagy jelentősége volt lelkileg is, és hát abban is, hogy ezt az életet menedzselni lehessen. Ez azért is volt nagyon fura világ, mert miközben tényleg olyan szegények voltunk, hogy nekem egy darab cipőm volt éveken keresztül, egy fűzős, barna cipő, és ha ma csak eszembe jut, összerándul a gyomrom, annyira utáltam, ennek ellenére volt nálunk úgynevezett háztartási alkalmazott, mert az azokban az időkben elképzelhetetlen volt egy polgári életformájú háztartásban, [hogy ne legyen]. Lehetett szegény [a háztartás], de volt háztartási alkalmazott.

Egy ilyen postamunka örületben volt anyám éppen, '52 decemberében, nem voltam még egészen ötéves. Rettenetesen hajtott, le kellett adni a munkát, de közben a húgom és én, mind a ketten lázas betegek voltunk, meg voltunk fázva. Akkor ott volt nálunk a Teri néni, aki egy kiugrott apáca volt. És: „Hagyja, Katika! Majd én!” Inhaláltatni kellett minket, ugye, ezt mondta a gyerekorvos. „Majd én megcsinálom!” És akkor anyám, hát ott ült a postamunkája közepén, mondta, hogy „Jaj, Terike, hát az nagyon-nagyon jó lenne!” És akkor Terike, aki tényleg tudta, hogy hogy kell inhaláltatni, olyan tűzforró vizet csinált, mint annak a rendje, ez rendben is lett

volna. De ez úgy zajlott, hogy beültetett minket az én ágyamba. A húgomnak még, azt hiszem, kiságya volt, és az én díványomon történt a dolog. Letakart minket egy takaróval, ahogy kell, hogy belélegezzük alatta a forró vizet. Csakhogy Terike nem az edényt fogta, hanem a tálca szélét kívülről, hogy ő viszont ne fázzon meg, ha kibújik a takaró alól. És nagyon eleven húgom van máig is, hát, nem bírta a meleget. Megrántotta kétszer a fejét, és úgy, ahogy volt, a forró víz, az ránk ömlött. Elég rondán leforrázódtunk. [...] Kijöttem a kórházból, és eltelt nagyjából két nap. És ez az, amiért az egészet mesélem. Akkor egyszer csak megjelent az egész testen, de mindenben, arcon, kézen, lábon, háton, mindenütt, egy nagyon ronda ekcéma. És ez az ekcéma – behasadt sebek és iszonyú fájdalom – vándorolt. A lábamon és a karomon volt a legrosszabb. Huszonnyolc éves koromig, amíg megszülettem a Péter fiamat, addig nem múlt el. Na, ennek az volt a jelentősége, hogy ez az ekcéma teljesen befolyásolta azokat a szilleket, amiket megtanultam, meg amiket nem. És azokat a módokat is mindmáig, ahogy jegyzetelek. Mert nem írásban jegyzetelek, hanem fejben. Tehát ugyanolyan vázlat van a fejemben, mint másnak írásban. Évtizedeken át gyakorlatilag nem tudtam írni. Az egyetemet úgy csináltam végig, hogy memorizáltam, mert nem nagyon ment az írás.

Természettudósna készültem. Az történt, hogy negyedik gimnáziumban [részlet vettem egy] országos verseny[en] biológiából, és benne voltam az első tízben, tehát felvettek volna biológiára minden további nélkül. Akkor elmentem, mert éppen nagyon ronda volt [az ekcémám], a Nebenführer nevű kiváló bőrgyógyászhoz. Ő tudta, hogy érettségizem, és mi a helyzet. És föltette a kérdést, hogy hova megyek egyetemre. Mondtam büszkén, hogy vegyészetre, a TTK-ra, és utána biokémikus szeretnék lenni. És akkor megkérdezte, hogy mit gondolkodok arról, hogy hogy fogom elvégezni az egyetemi kísérleteket ezzel a kézzel. A képem az volt, hogy én természettudománnyal akarok foglalkozni, azért közben baromi jól ment a történelem, meg izgatott is, meg a matek, irodalom, szóval többfelé ágazott az érdeklődésem. Még a zsidókérdés is rettenetesen izgatott. Azt gondoltam, hogy elmegyek héber-történelem szakra. És akkor bementem az ELTE-re és megkérdeztem, hogy hogy lesz az ember héber szakos. És akkor mondták, hogy hát, az itt nem nagyon megy, inkább a Rabbiképzőben, oda viszont, ugye, engem [nőként] nem vesznek föl. Akkor az történt, hogy voltak ezek a kötelező programok, hogy kiszálltak az iskolába valakik, toboroztak különböző szakokra, és meg kellett hallgatni az előadást. Na, egy ilyen kötelezőn kellett részt venni, a Közgázról⁹ kijött egy muki és beszélt a Közgáz különböző szakjairól és egy viszonylag új szakról, amit úgy hívtak, hogy tervmatematika szak. Ezt meghallgattam, és egyáltalán nem bánom, hogy erre köteleztek engem, mert különben talán sosem tudom meg, hogy ez van. Nagyon jól hangzott, mert egy olyan szak, ami kombinálja a matematikát meg a történelmet. Na, hát ez az, ami nekem nagyon tetszene, ha már nem lehet biokémikus belőlem! És akkor ide felvételiztem, felvettek, és el is végeztem. Innen vezetett aztán elég egyenesen az én utam a szociológiába. Imádom azt, amit szociológia címen csinálni kell, egész életemben imádtam ezt a szakmát. Kicsit se bánom, hogy nem lettem biokémikus.

[...]

Mi laktunk tehát a Trombitás utcában, ahol az ÁVO-nak köszönhetően végül anyám lakást talált. A körzeti iskola a Lorántffy Utcai Általános Iskola volt, kézenfekvő volt, hogy oda írat be engem anyám. Nem jártunk egy hete iskolába, amikor kijött egy Bors Irma nevezetű hölgy, aki egy közvetlen Kodály-tanítvány volt, és azt mondta, hogy ő most fölméri a gyerekeket, mert szerveznek egy zenei általánost. Még hozzá Budapest első zenei általános iskoláját. És akkor meghallgatott Bors Irma néni, megtapsoltatott minket meg mindenfélét

⁹ Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem, ma Budapesti Corvinus Egyetem.

csinált, és kialakult, hogy kiket vesznek föl ebbe az osztályba. Volt két gyerek, aki olyan kiugróan hamisan énekelt és olyan semmiféle jó teljesítményt nem látszott nyújtani, hogy azokat meg azért vették föl, mert, ugye, a Kodály-módszer arról szól, hogy nincs botfűlű, meg nincs rossz ritmusérzékű gyerek. Hanem ha megfelelően oktatják, akkor ebből valami klassz sül ki. Na! Hát én voltam az egyik és a másik pedig a Plattyh Saci nevű későbbi barátnőm, aki Magyarország vezető énektanára negyven éve.

Szóval a zene egy alap dolog lett az életemben. És énekeltem hosszú, hosszú, hosszú éveken keresztül, immár kedvből és nem tudom én, miből. Így kerültem az első budapesti zenei általános iskola főlvezető osztályába. Anyám ettől nagyon boldog volt, mert ha ő nem meszelődik el az életpályáján többször is, akkor belőle valószínűleg operaénekes lett volna. Gyönyörű hangja volt, isteni zenei érzéke és egész rendkívüli zenei műveltsége. Nem úgy apám, aki még javában ült Rákosi elvtárs börtönében. De már akkor azért kommunikáltak a rabok a külvilággal. És ő azt akarta, hogy egy nyelveket tanító, [másfajta képzést nyújtó] iskolába menjek. Szóval e körül végig konfliktus volt a szüleim között.

Na most ez a két osztály elég elit osztály volt. Egyértelműen nem így válogatták ki, de hát adva volt, ugye, hogy a Rózsadomb alján van [az iskola], és akkor oda káderyerekek meg volt káderek, tehát háború előttről még ott maradt emberek gyerekei kerülnek be. De szélesebb merítése volt, mert nem volt még más zenei általános. Voltak az osztálytársaim között szerényebb körülmények közül származó gyerekek. De azért az osztálytársaimnak, illetőleg ennek a két osztálynak a többsége zsidó és nem zsidó, középpolgári és nagypolgári, volt nagypolgári gyerekek voltak. Ez csak még jobban kidomborodott, amikor gimnáziumba kerültünk. Mert az történt, hogy mikor elértük a nyolc[adik] osztályt, akkor fölmerült, hogy a Móricz Zsigmond Gimnáziumban, ami ugyanannak a Lorántffy utcai tömbnek a része volt (nem ott volt, ahol ma van), szerveznek egy zenei osztályt. Nem [maradt fenn] sokáig, tán két-három évfolyam jött még utánunk, és aztán megszűnt, de én zenei tagozatú osztályban érettségiztem. Az aztán végképp egy elit és nagyon figyelt – nem a BM által, hanem társadalmilag figyelt – társaság volt, akármit csináltunk. Tehát, ha kamarakórusunk lett, akkor az Ki mit tud?-ot nyert és külföldre ment. Mindig jöttek vendégek. Sosztakovics speciel elég gyakran látogatta az iskolát. Hát az, hogy a Kodályné temetésén mi énekelünk, az teljesen egyértelmű volt, nem is jött más szóba. Mármint az idősb Kodálynéén. És aztán később a Kodály temetésén. Szóval ez egy ilyen részben kísérleti, részben meg nagyon elit tagozat volt. Nagyon sokszínű szellemileg, minden előfordult. Szélsőséges filozofizmus, szélsőséges antiszemitizmus, az mind előfordult ebben az osztályban. Mint egy kohó, ami kiérlel dolgokat.

Ebben az egész történetben elég fontos szerepe volt egy lánynak. Ezzel a lánnyal jártam a leghosszabban együtt életemben iskolába. Általánosba, ebbe a bizonyos válogatott tagozatos osztályba, a Móricz Gimnáziumba, és egyetemre is együtt jártunk utána tervmatematika szakra. Ez a lány nem más, mint Farkas Éva, Farkas Éva pedig nem más, mint a Farkas Mihály unokája és a Farkas Vladimir¹⁰ lánya. Na, szóval Farkas Éva néhány nap alatt az én legjobb barátnőm lett, és anyám nagyságára jellemző – ezt máig is úgy gondolom, hogy ez egy rettenetesen nagy dolog volt –, hogy mikor én azt mondtam, hogy „*Mamika, hoznék haza ebédre egy kislányt*” (mondtam, hogy egy cipőm volt, szóval nem volt olyan sok fölös ebéd), és hazavittem Farkas Évát, miközben Farkas Vladimir kínoztta az apámat meg a társait a börtönben [egy szava sem volt ellene]. Azt hiszem, ezt az egész történetet húszéves koromban tudtam meg. Soha egy arcizomrándulás [nem volt] anyám részéről, amivel kifogást tett volna. Az én nevelődésem szempontjából nagyon fontos volt ez a viszonyulás.

---

¹⁰ Farkas Mihály kommunista politikus, honvédelmi miniszter, a Rákosi-korszak meghatározó személyisége, a teljhatalmú „négyesfogat” és a szűkebb ún. „trojka” tagja volt. Fia, Farkas Vladimir ÁVH-s kihallgatótiszt volt.

A szüleim egyáltalán nem szóltak bele abba, hogy mit csináljak, de nagyon jól lehetett beszélgetni velük [az elképzeléseimről]. Az természetes volt, hogy egyetemre megyek. Miután meghallgattuk az előadást a kiszállt Közgáz-képviselőtől, hazamentem és megkérdeztem az apámat, aki akkor már éppen valamennyire mozoghatott a magyar szellemi életben, hogy „Apu, mi ez? Te tudsz erről valamit, erről a tervmatematika szakról?” Már rég elváltak a szüleink, szóval a következő találkozásunkkor történt ez. És mondta, hogy „tudod, mit? Veszem a kagylót és megkérdezem, hogy mi ez.” És föl hívta a család baráti körébe tartozó két matematikust, a Turánét,¹¹ meg valaki mást még. Akik elmondták, hogy ez egy jó hírű dolog. Egy-két hét alatt eldől, hogy ide fogok felvételizni. Nade én életemben nem olvastam politikai gazdaságtant. Úgyhogy igen intenzíven belevetettem magam Marx olvasásába. És ennek köszönhetem, hogy mire az egyetemre mentem, elolvastam *A tőkét*. Aztán derült ki, hogy azt nem szokás. Közgázon nem szokás elolvasni nálunk *A tőkét*. Nagyon-nagyon sikeres felvételi lett, lettettem, így aztán 1966 őszétől közgazdasági egyetemi hallgató lettem, tervmatematika szakos.

Nekem nagyon hamar válságot okozott, hogy mi van ezzel a politikai gazdaságtannal. Merthogy főleg a szocializmus politikai gazdaságtana [volt terítéken]. Egy szó sem volt igaz [belőle], ahogy az ember értette. Azt mondta [a tanár], hogy hát ez nem arról szól. Nem Marx, semmi köze ahhoz, amit én Marxtól olvasok, az egész Marx oeuvre-höz vagy Engelshez, és semmi köze a magyar valósághoz. Úgyhogy első év végére, amikor már tanultam a kapitalizmus politikai gazdaságtanát meg a szocializmus politikai gazdaságtanát meg dialektikus materializmust meg mit tudom én, még mit, addigra rájöttem, hogy én ezt így nem fogom bírni, ezt a hazugságtömeget, ezzel én nem tudok mit kezdeni. És akkor ismét az apámhoz fordultam. Még azt kell közbeszúrni, hogy mi kötöttünk egy *gentlemen's agreementet*, mikor felvételiztem, hogy ő soha, sehol nem fog beavatkozni az én dolgaimba. Ha nem vesznek föl, nem vesznek föl, ha fölvesznek, fölvesznek, de tilos neki közbenjárni az én érdekeimben. Ezt tekintjük alapnormának, hogy függetlenek vagyunk egymástól. Aztán ebből nagyon sok komplikáció származott, de megtartottuk egész életünkre, nem volt könnyű. [Arra kértem az apámat, segítsen] ebben a dilemmában, hogy a fele tanulmányaimat egyszerűen nem tudom elviselni. Valami valóságot szeretnék látni, tehát a valósággal akarok foglalkozni – akkor még nem mondtam ilyen szavakat, hogy szociológia, de – valami ilyesmi kellene. „*Mondd, te hogy kezdenél ehhez hozzá?*”, mondtam az apámnak. Azt mondta, hogy úgy, hogy odamegyek a telefonhoz és föl hívok két embert. Az egyik a Mód Aladárné¹² és a másik az ő beosztottja, a Ferge Zsuzsa,¹³ és megkérdezem, hogy van-e olyan kutatás, amelyikbe elmehetsz kérdezőbiztosnak. Így is tett. Föl hívta Mód Aladárnét, aki mondta, hogy számos felvétel van, de hát a Zsuzsa foglalkozik most éppen egy ifjúsági felvétellel, vele érdemes erről beszélni. Akkor bementem ehhez a mondott személyhez, akit Ferge Zsuzsának hívnak. És Ferge Zsuzsa, hát, valami elképesztő volt! Szóval csak azt tudom mondani, hogy soha én úgy tanítani, ahogy a Zsuzsa tanított, nem fogok tudni, azt hiszem, pedig elég jó tanár vagyok állítólag. De az valami hihetetlen volt! Kis pisis, tizenkilenc-húsz éves kérdezőbiztosok, teljes partnerségben a koncepció kitalálásában is, nemcsak az élmények megbeszélésével. Szóval egy hónap alatt azt mondtam, hogy hát igen, ilyen helyen kell nekem tanulni! Hozzá tartozott, hogy [Max] Weber

11 T. Sós Vera (Turán Pálné) (1930–) Széchenyi-díjas matematikus, egyetemi tanár, az MTA rendes tagja.

12 Mód Aladárné (1909–2022) a közgazdaságtudomány kandidátusa, statisztikus. 1945 előtt az Egyesült Izzó tisztviselője. 1949–1969 között a KSH Mezőgazdasági, majd nyugdíjazásáig a Közgazdasági Főosztály vezetője. 1967–1990 között az MTA Statisztikai Bizottságának tagja.

13 Ferge Zsuzsa (1931–) Széchenyi-díjas magyar szociológus, az ELTE Társadalomtudományi Kar egyetemi tanára, az MTA rendes tagja. Ferge Zsuzsával szintén készült szakmatörténeti interjú a 20. Század Hangja Archívuma számára: <https://20szazadhangja.tk.hu/szakmatortenet/ferge-zsuzsa>.

lett a kezünkbe adva, meg [Thorstein] Veblen lett a kezünkbe adva, meg minden, amit olvasni kellett ahhoz, hogy értsük, hogy miért kérdezzük, és miért azt kérdezzük egy kérdőívben. Ez így zajlott és baromi jó volt. Valami olyan alapképzést kaptunk, amelyet soha senki nem ad ma már egyetemen. Visszanézve ez egy rendkívül szerencsés képzés volt, hogy beszereztem egy jó alkalmazott tervmatematikus diplomát, ami azzal járt, hogy azért már tudtam, hogy mi az, hogy statisztika, meg hogy hogyan kell számokkal bánni. És szereztem egyfajta szociológiai műveltséget már.

Szóval ezzel kezdődött '67 nyarán a kérdezőbiztoság. Zsuzsa akkor dolgozott a rétegződéskönyvén és a kandidátusi vizsgáján. Páran, akik ott összeverődtek körülötte, egyfajta műhelyt alkottunk, és ezt mind végigbeszéltük és végiggondoltuk. Közben a Közgázon csináltak egy reformot, a mi évfolyamunkkal. Addig nagyon kötött volt, hogy mit kell 4–5 év alatt megtanulni. És akkor vezették be a szakszemináriumi rendszert, ami kb. a mai MA-nak felel meg. Nem volt kimondva, hogy külső szakember nem lehet szakszemináriumi vezető, de kemény harcba került, hogy Zsuzsát megszerezhessük, tehát hivatalosan ő legyen a vezetőnk. Akkor még nem volt szociológusi oktatás, amint én elvégeztem az egyetemet, azután lett. Én rögtön belepottyantam abba, hogy tanítok. Akkor csinálta Huszár [Tibor],¹⁴ '71-ben, a Szociológia Tanszéket, annak az előkészítése zajlott úgy '70-től körülbelül. Abban már nyakig benne voltam mint, nem tudom én, következő generációs tanársegéd. Szóval ez ilyen alakuló világ volt akkor. Adódott a Zsuzsával való együtt dolgozásból meg az én érdeklődésemből, hogy a szegénységtémát választottam szakdolgozati témának. És nem kisebb falatot, mint az angol szociálpolitika kialakulását és az egész szegénygondozás rendszerét I. Erzsébettől az 1834-es szegénnytörvényig. Hát, ez ugye olyan tipikus diáktéma, szóval hogy az ember azt gondolja, hogy az egész világot egyben [fel tudja dolgozni]. De hát rettentő sokat tanultam [belőle], és hát jó lett. Később sokat éltem abból, amit akkor fölhalmoztam.

Elég korán érő csajszi voltam. Vagy egyenlőtlenül érő. Csomó felnőtt dolgot csináltam már nagyon-nagyon korán, ugyanakkor meg bizonyos elvarratlan gyerekszálak szintén megmaradtak elég sokáig az életemben. Ez a koránérés azzal is járt, meg divat is volt a mi köreinkben, hogy igen korán lettek fiúink. Nem csak flörtölés meg rendes kis diákszerelem, hanem ezekből eléggé nagy számban lettek aztán hosszú kapcsolatok és házasságok és válások. Na, lényeg az, hogy szerelemben keveredtem tizenöt éves koromban egy fiúval, aki akkor még éppen értettséigzett. Én voltam elsős, ő volt negyedikes. Simon Pálnak hívták. Nagyon nagy szerelem lett közöttünk. Ő felvételizett abban az évben, és az volt a gondolata, hogy ha nem veszik föl Magyarországon azonnal orvosi egyetemre, akkor úgy elhúzza a csíkot, mint annak a rendje. Na, és nem vették föl, úgyhogy tartotta a szavát és jelentkezett a Szovjetunióba egyetemre, méghozzá biofizika szakra, Harkovba. Akkor írtunk '64-et. Amikor hazajött, 1970-ben összeházasodtunk. Hát, nem volt egy nagyon hosszú életű házasság, mert nagyon rövid idő alatt kiderült, hogy elfejlődünk egymástól tulajdonképpen. Anyám, amikor elváltunk, akkor úgy gondolta, hogy én haza fogok menni. De én meg úgy gondoltam, hogy no, ennek azért már vége, én már nem megyek haza az én kis szobámba, hanem elköltöztem albérletbe.

Nekem nagyon kiterjedt baráti köröm volt az egyetemen már, különösen a saját csoporttársaim közül egynéhánnyal, de legfőképp a párhuzamos elméleti szakos közgazdászokkal [jártam össze], egy pár, ma is barátomnak tekinthető emberrel. [Volt egy] nagyon kedves, hosszú fiú, akit Vági Gábornak¹⁵ hívtak. Egyre

14 Huszár Tibor (1930–2019.) Széchenyi-díjas magyar szociológus, egyetemi tanár, az MTA rendes tagja. 1983 és 1992 között az Eötvös Loránd Tudományegyetem Szociológiai Intézete alapító igazgatója. 1990-ben rövid ideig országgyűlési képviselő. Az ELTE Társadalomtudományi Kar egykori tanára.

15 Vági Gábor (1947–1990) szociológus, szociográfus, a Holmi folyóirat szerkesztője.

többet voltunk együtt és egyre jobban éreztük magunkat együtt, és néhány hónapon belül kiderült, hogy az, amit én korábban szerelemnek gondoltam, az smafu, mert az igazi nagy szerelem az ez, és ez tényleg így is volt. Így maradt öreg éveimig. Gábor annak rendje és módja szerint megkérte a kezemet. Mértéktelenül sokat segítettek a szüleim, már anyagilag is, mert hát azért az nem volt kismiska. Így lett nekünk a nagybátyám kapcsolatai révén egy – akkor úgy hívták, hogy – OTP-értékesítésű tanácsi lakásunk Nagytétényben. Ez egy másfél szobás, rendes lakótelepi lakás volt, de hát, mint majom a farkának, természetesen úgy örültünk. Nagyon hamar teherbe estem és vártam aztán a kislányomat, aki meg is született 1972 októberében. Ez volt az Eszter. Mindenki nagy csodának tekintette, hogy még éppen csak elvégeztem az egyetemet, és ilyen hamar akarunk gyereket. Mi pedig úgy gondoltuk, hogy ez része az életnek, és nagyon jó. Itt el kell mondanom, hogy engem az, hogy szültem kétszer, viszonylag a karrierem elején, az csak inspirált és segített, és soha, semmi-
ben nem érzem úgy, hogy akár egy hajszállal vagy két sorral kevesebbet írtam, mint írtam volna egyébként.

[Miatán én is, és nagyon röviddel azután Panni húgomék is elköltöztek hazulról], nem telt bele pár hónap, és akkor föltűnt az égen a későbbi nevelőapám, aki anyám egy kollégája volt, Lissauer Zoltán, a Kosuth Rádió nagyon tehetséges és jó nevű szerkesztője. Ők ketten adták ki az egész Marx-Engelst. Mi persze boldogan férjhez adtuk az anyukámat, és hát egész addig, amíg anyám tavaly meghalt, ők együtt éltek. A nevelőapámmal bekerült a képbe egy óbudai csodagarzon, egy gyönyörűséges garzonlakás, amiről ő rögtön közölte, hogy ez a gyerekeké. Ő a Mamival fog élni a Trombitás utcában, hát mi a francnak kell neki az óbudai lakás? Egy ilyenfajta ember. Az baromi nagy érték volt, egy ilyen lakás akkor. Ma se semmi, de akkor különösen. Azt mondta, hogy a család problémája az, hogy a Juliék Nagytétényben laknak, a Panniék meg Varga József úton. Hát akkor oldjuk meg az óbudai lakásból ezt. Úgyhogy eladták az óbudai lakást, és akkor egy újabb fordulóban még egy nagy segítséget kaptunk a szülőktől. Mi eladtuk a nagytétényi lakást, és abból meg ebből a segítségből a Síp utcába költöztünk, ami aztán a család életében egy egész különleges szerepet betöltő lakásunk lett. Ez a zsinagóga mögött van két lépéssel, nagyon klassz, három szoba-kisszobás lakás. Amikor odaköltöztünk, akkor már terhes voltam a második gyerekemmel. Ez Péter fiam, aki '75 szeptemberében született, tehát pont három év van a kettejük között. Ott éltünk szépen négyesben, teltek múltak az évek, és jól teltek és múltak, de jöttek problémák is. Tehát megromlott, élhetlenné vált a házasságunk. A dolog lényege az volt, hogy Gábor ezt a nagy megterhelést, hogy két gyerek van, nem nagyon jól tudta vinni.

[...]

'83-ban, amikor az apám meghalt, azután nem sokkal eldőlt, hogy mi külön fogunk élni. Mind a kettőnknek lett partnere. [...] Hát akkor itt voltam a két gyerekkel, akik még iskolába jártak. Péter éppen ment gimnáziumba, Eszter meg harmadikos gimnazista volt. Erősen meg kellett gondolni az életet a következő időkre. Előttem elég világos volt, hogy mi az én életem. Tehát, hogy ők nem szenvedhetnek hátrányt sem abban, hogy mit tanulnak és mennyi ideig az egyetemen, sem abban, hogy lesz-e lakásuk. Ezzel teltek az éveim, hogy ezeket a feltételeket összedolgozzam meg összekeressem.

[...]

[A szakdolgozatom védésekor] két opponensem volt. Az egyik a szakszeminárium-vezetőm, Ferge Zsuzsa, a másik pedig Losonczi Ágnes.¹⁶ Őt Zsuzsa ajánlotta, nyilván. Erről az egész időszakról még egy kicsit kell be-

16 Losonczi Ágnes (1928–) Széchenyi-díjas szociológus, társadalomkutató. Losonczi Ágnessel szintén készült szakmatörténeti interjú a 20. Század Hangja Archívuma számára: <https://20szazadhangja.tk.hu/losonczi-agnes>. Az itt említett kutatás dokumentációja szintén megtalálható az archívumunkban, vö: <https://voices.tk.mta.hu/handle/123456789/1238>.

szélnem. Ez, ugye, a máig élő szociológia újakezdése volt. Hát, tudjuk, hogy a [Szociológiai Kutató]intézet formálisan '63 óta létezik, de abban az értelemben, hogy már volt egy generáció, aki sok mindent csinált meg terepen dolgozott meg volt mit átadnia, abban az értelemben mi a privilegizált első fiatal társaság voltunk, akik ezt beszívhattuk magunkba. Tehát, hogy már volt vizsgálat Heves megyében, és arról lehetett mesélni egy csomó mindent, és a szegénység kapcsán lehetett hosszú órákat beszélgetni. Nem fogalmi és tantárgyi keretek között, de órákat beszélgetni a legkülönbözőbb emberekkel. Hogy idejöttek a Zsuzsa meg a Szelényi Iván meg részben a Hegedüs András,¹⁷ aztán a Heller Ágiék¹⁸ kapcsolatai révén külföldi tudósok, és azok itt mozogtak Magyarországon. Ki jöjjön, és ki fordítson nekik arról, hogy mi a tyúk a ketreben ott a tihanyi kertben? Ezekbe be voltunk vonva. Ez most egy konkrét dolog, amit épp említettem. Volt 1969-ben egy balatonfüredi konferencia,¹⁹ és akkor Michael Miller²⁰ meg Ray Paul²¹ meg én nem tudom, ki mindenki, csupa nagy és fontos ember idejött. Izgatta őket, hogy hogy lesz Magyarországon szociológia. Volt tanácskozás, kirándulások, a társaság baráti is volt meg szakmai is. A Zsuzsa szakszeminaristái, azaz Rupp Kálmán, Csanádi Gábor és jómagam nyilvánvalóan ott voltunk, mi kísértük ezeket az embereket mint kis fiatal sameszok a különböző kirándulásokra. Sose felejttem el, hogy én éppen a Herbert Gansszel²² és a feleségével sétáltam Tihanyban, és ez a csirke dolog ott történt. Hogy hát szaladgáltak a csirkék a kertben, és egyszer csak a Gans felesége, Louise,²³ egy nagyon tüneményes nő és radikális jogász, aki szegényjog-védő volt azokban az években, összecapta a kezét, hogy ő még életében nem látott élő csirkét. Szóval nagyon sokszínű lett hirtelen az egész világ. Ilyen meleg légkörben zajlott az, hogy az ember napról napra több embert ismert meg, és több ember lett fontos.

'71-ben diplomáztam. Onnantól kezdve egyre inkább kimagaslott, hogy kik azok, akikről itt elkezdek tanulni. A főember, az mindenképpen a Zsuzsa. De a Losonczy Ági is, és hát a Kemény István,²⁴ akivel, ugye, közben az ember összeismerkedett. A Zsuzsa-féle ifjúságkutatás után az egyik további első kutatás Keménynek a cigányvizsgálata után csinált szegényvizsgálata volt, amihez két dolog kapcsolódott. Az egyik, hogy az ember ment szegénytelepekre és interjúzott. Én a Kerepesi lakótelep mögött, a Százados úti szegénytelepen interjúztam, [ami] nagy hatással volt egész további életemre. Ez úgy zajlott, hogy megcsináltuk az interjúkat, és heti vagy tíz napi sűrűséggel ültünk a Kemény lábainál, a szó szoros értelmében, és beszélgettünk és

17 Hegedüs András (1922–1999) magyar szociológus, politikus, 1955–1956-ban Magyarország miniszterelnöke. A Szociológiai Intézet megalapítója. Vö: Szabari V. (2020) Az 1960-as években intézményesülő magyar szociológia társadalmi és politikai környezete. *Korall-Társadalomtörténeti folyóirat*, 80, 79–100.

18 Heller Ágnes (1929–2019) Széchenyi-díjas magyar filozófus, esztéta, egyetemi tanár, az MTA rendes tagja. A Budapesti Iskola egyik jelentős személyisége volt. 1986-tól 25 éven át tanított New Yorkban a *New School for Social Research* egyetemen.

19 *Iparosodás, urbanizáció és életmód* nemzetközi szociológiai konferencia, Balatonfüred 1969. szeptember 9–12.

20 S. M. „Mike” Miller (1922–2021) nagy hatású amerikai közgazdász, szociológus, a *Rutgers University*, a *Brooklyn College*, a *Syracuse University*, az *NYU*, a *Boston University* és a *Boston College* tanára. Martin Luther King közeli tanácsadója, számos beszédének írója is volt, az egyik első olyan kutató, aki azon fáradozott, hogy a tudományt hasznossá tegye a haladó szellemiségű aktivista csoportok számára. Könyvei, cikkei elsősorban a társadalmi egyenlőtlenségről és a szegénységről szólnak. Lásd még: https://www.dissentmagazine.org/online_articles/s-m-mike-miller-a-pioneering-scholar-activist-1922-2021.

21 Ray J. Paul (1947–2022) matematikus, a *London School of Economics*, majd a Brunel Egyetem tanára.

22 Herbert J. Gans (1927–) németországi születésű amerikai városszociológus, sokáig a Columbia Egyetem tanára.

23 Louise Gruner amerikai ügyvéd, jogvédő.

24 Kemény István (1925–2008) Széchenyi-díjas szociológus. 1970 és 1973 között az MTA Szociológiai Kutatóintézet munkatársa volt. 1973-ban publikációs tilalom alá helyezték. 1977-ben Párizsba emigrált, 1978-tól 1981-ig a *Maison des Sciences de l'Homme*, 1983 és 1990 között az *École des Hautes Études en Sciences Sociales* munkatársa, a *Magyar Füzetek* szerkesztője volt. 1990-ben hazatért. 1992-től a Magyar Szociológiai Társaság elnöke, 1993-tól alelnöke volt. 1990 és 1992 között az MTA Szociológiai Intézetének tudományos tanácsadója, egy éven át az intézet igazgatója volt. Archívumunk őrzi az 1970-es ún. cigánykutatás kutatási dokumentációját: <https://voices.tk.mta.hu/handle/123456789/1237>.

emésztettük ezeket az interjúkat. Hihetetlen, hogy a Pista mit tudott kihozni egy interjúból az egész szemléletmódjával. Hát micsoda hatással volt, nemcsak énrám, hanem mindenkire! Ez aztán eléggé egyértelműen folytatódott a SZETA-munkában.²⁵ Ez egy ilyen folyamatos történet, ami aztán politikai történet is lett a későbbiekben. Közben elvégeztük az egyetemet, vagy éppen végzés előtt álltunk, és mindhármunk számára kérdés volt – mármint a Rupp, a Csanádi és az én számomra is –, hogy hova kerülünk. Zsuzsa azt [szerette volna], hogy én kerüljek oda mellé. A másik két fiú nem került be a Szociológiai Intézetbe. Ez egy elég nehéz helyzet volt. De nem nagyon sokkal később a Kálmán már a Keménnyel dolgozott, és a Csanádi Gabi pedig, amint elindult a Szociológiai Tanszék – épp a végzésünkön indult el –, akkor ott helyezkedett el. Tehát hátrányba nem kerültek ilyen értelemben, de azért ennek a kis csoportnak, akik mi voltunk, az átalakulása vagy a kapcsolatoknak az átalakulása nem volt annyira nagyon könnyű, és eléggé megterhelte ez, hogy én voltam az egyetlen hármunkból, akit mégis fölvettek a csúcsonként tekintett Szociológiai Intézetbe. Én már ott dolgoztam sok mindenben, többek között a '64-es nemzetközi időmérleg-felvétel utóelemzésein, ami, ugye, az apám vezénylete alatt zajlott, de a Zsuzsa volt a magyar kutatás vezetője. Zsuzsa ezer szállal kötődött családiról is az apámhoz, mert a *Pester Lloyd*-nál, ahol viszont az apám újságíróskodott a '30-as években, ott a Zsuzsa apja volt a főnöke. Tehát ez ilyen keresztbe-kasul családiról látszott, és talán volt is valami szerepe abban, hogy a Zsuzsa engem választott. Tehát én ott elkezdtem dolgozni, még diákként, az intézetben, még nem fejeztem be az egyetemet, és hát aztán adódott, hogy odakerülök állásba, és ott vagyok, ugye, a mai napig állásban. Úgyhogy ez egy ilyen szakmai történet.

Abban az időben, amikor én ezt elkezdtem, nekem elég fontos volt az, hogy tervmatematikusként lettem szociológus. Elég komoly vonzódásom volt a survey-khez, statisztikai dolgokhoz, és a Zsuzsa mellett ezt baromi jól lehetett tanulni. Ahogy ő a számokkal bánik és számokban tud látni világokat, belelátni vagy meglátni belőlük világokat, az tényleg fenomenális. Úgyhogy én rettentő sokat tanultam ebben az irányban mellette. Az első dolog, amit akkor elkezdtünk ilyen nagyobb felvételként az ő osztályán, egy iskolaszociológiai vizsgálat volt. Abban csináltunk egy sorozatot, egy szakmunkásképző-kutatást '74-ben.²⁶ A teamben, akik ezt csinálták, együtt dolgozott Várhegyi György,²⁷ Tánczos Gábor,²⁸ Gázsó Ferenc,²⁹ és bár mindenkinek megvolt a maga külön részkutatása, Zsuzsa volt az egésznek a kimondatlan vezetője. Az osztály részéről a Háber Judit³⁰ és fiatalokként a Gábor Laci³¹ meg én [voltunk benne]. Ez egy első pici, próbálkozó dolog volt, hogy noha javarészt kérdőívvel és survey-technikával készült a felvétel, azért ebben mégis csináljunk esettanulmányt, meg mégis csináljunk valamilyen kvali dolgokat. Zsuzsának akkor nem ez volt a fő irányvonala. De a világban általában is, itt meg aztán különösen, kevésbé volt szakadás a kvali és a kvanti között, mint amennyire ma van. Tehát ez nem látszott törésnek ilyen értelemben. Azért az, hogy mi igazán fontos, miből tudunk meg többet, mi a megbízható forrása az információnak, alapvetően survey jellegű dolog volt.

25 Szegényeket Támogató Alap

26 Pedagógusok és tanulók a szakmunkásképzésben I. Pedagógusok a szakmunkásképzésről, az MTA Szociológiai Kutatóintézet és a Fővárosi Pedagógiai Intézet vizsgálata.

27 Várhegyi György (1922–1998) nevelésszociológus, oktatáskutató, az Alapítványi és Magániskolák Egyesületének elnöke.

28 Tánczos Gábor (1928–1979) tanár, olvasásszociológia kutató, az Országos Pedagógiai Intézet munkatársa, az 1956-os forradalom előtt a Petőfi Kör titkára, Nagy Imre híve.

29 Gázsó Ferenc (1932–2018) szociológus, az ELTE Szociológia Tanszékének tanára, az MTA Politikatudományi Intézetének osztályvezetője, 1998-tól a Századvég Politikai Iskola megbízott igazgatója.

30 Háber Judit (1935–1988) oktatásszociológus, 1968-tól az MTA Szociológiai Intézet munkatársa.

31 Gábor László (1947–1997) közgazdász, szociológus, az MTA Szociológiai Kutatóintézetének munkatársa, később osztályvezető tudományos főmunkatársa.

Na most én eközben csináltam életem első kis külön felvételét. Ez pedig a Vöröskeresztben dolgozó – ma már úgy mondanánk, hogy – szociális munkásokról, de akkor nem így mondtuk, hanem segítőkről szólt. Itt is volt kérdőív, de itt azért már több interjú volt. Ez volt az első teljesen egyedül megcsinált valamim, amiből később nagy politikai botrány lett, de akkor jó kis dolognak látszott. Mellette pedig fordítottam és részt vettem a tanszék gründolásában. Mármint a Szociológiai Tanszék gründolásában. Ehhez tananyagokat fordítottunk, magyarítottunk meg előadásokat tartottunk. Kemény révén elkezdődött egy szeminárium felépítése, ahol viszont elsősorban – mai szóval élve – kvali technikákat tanultunk és sajátítottunk el. Mindezek nem voltak konfliktusmentes viszonyok, mert ezek az emberek féltékenyek voltak egymásra és a saját tanítványaikra. Tehát az, hogy én a Keménnyel dolgozom, ez mondjuk a Zsuzsa számára ismert tény volt, de nagyon nehezen elfogadható dolog.

[...]

Teltek-múltak az évek, és akkor ebbe az egészbe belejött még valami. Nem is olyan sok év telt el. '73-at írtunk, amikor is, ugye, megint bekeményedtek a politikai viszonyok, és megszületett a híres agitprop határozat a Lukács Iskola filozófusai ellen. Három közvetlen kollégánkat érintette és a többiekhez is volt közünk. Háber Judit, aki a Vajda Mihály³² felesége, Márkus Maris,³³ aki a Márkus György³⁴ felesége, és Heller Ági,³⁵ aki a Fehér Ferenc³⁶ felesége volt. Mi, ifjak, nem dolgoztunk velük együtt, de nagyon tiszteltük őket és az egyetemen nagy harcot folytattunk azért, hogy ők odajöjjenek előadni. Ezek a '68 körüli idők azért már egy balhésabb időszak volt, amikor is az, hogy a Közgazdasági Egyetemen, mondjuk, a rektor vagy a dékán nem szereti az új baloldal gondolatait, nem volt már teljesen legitim, és nem feltétlenül azt jelentette, hogy ezt a diákság elfogadja. Úgyhogy ott mi eléggé nyakig benne voltunk, mind a Gábor, mind én, ezekben az egyetemi csatákban, hogy ők oda jöhessenek előadóknak. Miközben boldogok voltunk, hogy a Kornaitól³⁷ meg a Liskától³⁸ tanulunk. Szóval nagy mozgás volt, kapcsolatok születtek ezzel a körrel vagy ennek a körnek egy részével. És akkor jött a '73-as agitprop határozat, ami úgy penderítette ki ezeket az embereket a hivatalos életből, mint annak a rendje. Többen – Losonczy Ági, Szelényi Iván és többen fiatalok, akik velük jóban voltunk, de ebből mondjak kettőt: Vági Gábor és Szalai Juli – azért úgy érezték, hogy nem lehet teljesen hallgatni. Az Ágiék írtak másokkal együtt egy petíciót az Aczélnek, a Gábor és én pedig írtunk egy levelet az Akadémia akkori főtitkárának, a Köpeczi Bélának,³⁹ hogy értetlenül állunk az események előtt, merthogy mi a marxizmust ezektől az emberektől tanultuk, és most el vagyunk bizonytalanodva, hogy akkor mi is a marxizmus. Ebből a

32 Vajda Mihály (1935–) Széchenyi-díjas filozófus, egyetemi tanár, az MTA rendes tagja. 1996 és 2000 között a Kossuth Lajos Tudományegyetem Filozófiai Intézete, 2005 és 2009 között az MTA Filozófiai Kutatóintézet igazgatója.

33 Márkus Mária (1936–2017) lengyel születésű szociológus, filozófus, a Budapesti Iskola tagja, az MTA Szociológiai Kutatóintézetének egyik alapítója.

34 Márkus György (1934–2016) filozófus, a Budapesti Iskola tagja, az ausztráliai Sydney Egyetem Filozófia Tanszékének professzor emeritusa, 1990 után az MTA külső tagja.

35 Heller Ágnes (1929–2019) Széchenyi-díjas filozófus, esztéta, egyetemi tanár, az MTA rendes tagja. 1986-tól 25 éven át tanított New Yorkban a *New School for Social Research* egyetemen.

36 Fehér Ferenc (1933–1994) filozófus, esztéta, műkritikus, az irodalomtudományok kandidátusa, a Budapesti Iskola tagja. Fehér is tanított a New Schoolon, de nem tudom, pontosan meddig (nem a haláláig)

37 Kornai János (1928–2021) közgazdász, egyetemi tanár, az MTA rendes tagja, a Collegium Budapest egyik alapítója, a Harvard Egyetem és a Budapesti Corvinus Egyetem professor emeritusa.

38 Liska Tibor (1925–1994) közgazdász, egyetemi tanár, az MTA rendes tagja.

39 Köpeczi Béla (1921–2010) művelődés- és irodalomtörténész, művelődéspolitikus, az irodalomtudomány kandidátusa (1959) és doktora (1965), az MTA rendes tagja, 1972-től 1975-ig főtitkára, 1982 és 1988 között Magyarország művelődési minisztere.

levélből elég nagy botrány lett, annak ellenére, hogy hivatalos utat jártunk. De azért nem egészen, mert nem Kulcsár Kálmánnak⁴⁰ adtuk be a levelet, aki a mi igazgatónk volt akkor, másrészt pedig, mert hogy egyáltalán mit avatkozunk mi ezekbe a dolgokba, ez nem elfogadható. Nagy botrányt csinált belőle külön az apám, aki úgy érezte, hogy én nem tartom be a mi egykori *gentlemen's agreementünket*, mert egy ilyen lépéssel [ár-tok] az ő igen érzékeny – mert '56 miatt még külön érzékeny – politikai helyzetének. Hiába mondtam, hogy „Apuka, hát te akadémikus vagy, én meg egy kis kutató”. De azért mai fejjel értem, hogy miről beszélt. Úgy-hogy családilag ebből botrány lett, [ami] abból a szempontból is befolyásolta a következő időszakokat, hogy ugyan a Köpeczi kijelentette, hogy ő nem rúgja ki ezért a Gábort és engem, de azért furcsa módon mégis az következett be, hogy lejárt a fiatal kutatói két évünk, amivel mind a kettőnk ott foglalkoztattak, és valahogy a Gáborét nem hosszabbították meg. Én kértem, hogy a Gáborét hosszabbítsák meg, és inkább az enyémet ne, de az valahogy mégsem így történt. Úgyhogy Gábor akkor elment a Könnyűipari Kutatóintézetbe dolgozni. Azért persze dolgozott tovább együtt a Szelényivel meg a Keménnyel, de ez egy nehéz ügy volt. Különösen nekem volt nehéz elfogadni, hogy velünk különböző dolgok történjenek, és én maradhassak az elit Szociológiai Intézetben továbbra is. De hát maradtam az elit Szociológiai Intézetben, és Kulcsárnak elég kemény fellépései lettek velem szemben. Ő nagyon meggyűlölt emiatt a dolog miatt, igazán.

[...]

Politikailag [még] annyi lett [velem], hogy ebből a vöröskeresztes kis kutatásból '78-ban balhé tört ki. Ugyanis Kenedi⁴¹ megcsinálta a *Profil* című szamizdat kiadványt,⁴² és eljött hozzánk, hogy van-e valami, ami nem jelent meg. Mondtam, hogy én ezt egyszer megpróbáltam a *Valóságnak* odaadni, és nem fogadták el, de valószínűleg csak nem érdekelte őket. „Ó, add ide!” És akkor odaadtam, és megjelent a *Profilban* a vöröskeresztes tanulmány. Ami életem legapolitikusabb tanulmánya, komolyan mondom. Az egész egy hülyeség volt. Mármost erre bármit politikailag mondani. De a lényeg az, hogy akkor elvették az útlevelemet, és nem lehetett egy darabig utazni, és mindenki rám mászott, hogy milyen helyzetbe hozom az apámat. Tehát nekem – azon túl, ami formálisan van, és vannak kötődéseim vagy kötelezettségeim – [van] egy mindig betartandó kötelezettségem a szakmai anyám és az apám iránt. Ez azért elég sokáig végigkísérte az életet.

Lányi Andris⁴³ – aki nagyon jó barátunk volt – vetette fel, hogy csináljunk egy sorozatot párhuzamos élet-rajzokról. Olyanokról, amelyek, mondjuk, úgy a '40-es években ugyanonnan indultak és aztán nagyon másfelé vittek. Elkezdtünk gondolkodni mindenféle párosításokon és fel is osztottuk a terepet, hogy ki mit csinál. Talán nem véletlenül, én azt választottam, hogy elmegyek a Nyár utcai szakmunkásképzőbe, ami egy víz- és központifűtés-szereléssel foglalkozó szakmunkásképző volt, és ott keresek figurát vagy figurákat ehhez. Először még csak a figurákat keresgéltek, tehát még nem a filmcsinálás volt. Egy baromi vonzó mukit sikerült találnom. Ott tanultam meg, hogy az ember hogy tud közösséget teremteni vagy elszúrni, a szocializmus viszonyai között. Végül ezzel az emberrel film nem készült, de az interjú fantasztikus volt. Azért mentem, hogy ebből a világból egy kicsit többet értek, mint amit az iskolakutatásokból megtudtunk. Ez '77 [volt]. Én még nem voltam egé-

40 Kulcsár Kálmán (1928–2010) Széchenyi-díjas magyar jogász, szociológus, egyetemi tanár, az MTA rendes tagja. A korszakról vö: Szabari (2020).

41 Kenedi János (1942–) író, szerkesztő, műkritikus, az 1956-os intézet tudományos munkatársa. A demokratikus ellenzék egyik vezető alakjaként számos szamizdat folyóirat és kiadvány készítésében vett részt.

42 *Profil*. Válogatás 34 szerző nyilvánosságra szánt, de meg nem jelent írásaiból; összeállította Kenedi János, 1977.

43 Lányi András (1948–) író, filozófus, filmrendező, a Szabad Kezdeményezések Hálózata (az SZDSZ elődje), a Védegyelet, majd az Élőlánc Magyarországért egyik alapítója.

szen harminc éves, ez az ember pedig az ötvenes éveiben járt, kisiparos háttérből kikerült, vagy felemelték és kiemelt kurzussal egyetemre járátták, aztán műszaki tanár lett ebben a szakmunkásképzőben. Mondja rendesen az életét, és elérkezünk 1956-hoz, arcizma se rándul, és folytatja a dolgot 1959-nél. De úgy simán. Tehát nem is gyorsított nagyon bele, semmi nem történt, csak volt '56 és aztán volt '59. Akkor megállítottam egy pillanatra, hogy valamit talán még esetleg nem akarna-e elmondani vagy részletezni? Újra mélyen a szemembe nézve azt mondja, hogy '56 és '59. Akkor megértettem, hogy most valamit itt tudatosan átugrunk. Valami isteni szikrától vezetve azt mondtam: „Nézze, tudom, hogy '56-ról mindannyiunknak nagyon nehéz beszélni, de ha elmondaná, hogy mégis ebben a három évben mi történt.” Erre a pofa azt válaszolta, hogy nézze, mi mindketten tudjuk, október 23-dika keddre esett. Én nem tudtam, mert erről soha nem gondolkodtam, hogy éppen keddre esett-e vagy nem. És akkor onnan végigmondta a lecsukását, a munkástanácsot, mindent, rendesen, tehát kibontakozott a történet. De ez a kezdés, hogy „mindannyian tudjuk, hogy október 23-dika keddre esett”... És akkor hazamentem és elkezdtem a szüleimet meg az idősebb baráti kört kérdezni. Mindenki rávágta, hogy kedd. Szóval ez egy generációs köztudás volt, ez a fogalmazás, hogy az keddre esett. Hát ez nagyon tanulságos volt nekem, hogy mivel tudsz hidat teremteni. Te most azt mondod, hogy kedd, és akkor megvan a híd, ha ezt nem tudod, hogy mi ez, hogy kedd, vagy mi a jelentése, akkor meg nincs meg.

Az összes interjúból egy epizódot engedtek végül megcsinálni. Azt az egyet is egyszer éjszaka levetítették, és ennyi volt. Politikailag olyan üzenete volt a dolognak, ami a magasságos hatalmaknak nem tetszett.

[...]

Közben az történt, hogy énnekem eléggé eltolódott kvali irányba az érdeklődésem. Tehát azok a dolgok, amik elkezdtek érdekelni, egyre kevésbé voltak megközelíthetőek csak survey-technikával. Amikor a Losonczi Ági, aki barátom volt, fölvetette, hogy itt van egy egész egészségprobléma meg egészségügyprobléma, ezen kéne dolgozni meg gondolkodni, és lett is rá pénz, akkor számomra nem volt kérdéses, hogy ebben rettenetesen szeretnék dolgozni. Magán a nagy egészségkutatáson belül kialakult az, hogy engem borzasztóan izgat az intézményes oldal. Az összes dologból, amit ebben a kutatásban összeszedtem, akkor elkezdtem írni a később *Az egészségügy betegségei*⁴⁴ címmel megjelent könyvemet. Az apám nagyon nyomta azt, hogy neked kandidátusnak kell lenni, én meg mindig ezer dolgot fontosabbnak tartottam. Úgy hozta a sors, hogy még élt, mire kész lett ez a könyv. Még megvan az a példányom, amelyikben kommentált. De nem adtam be kandidátusnak addig, amíg ő élt. Ő meghalt '83-ban, és ez volt '86-ban. Szóval az egészségügyi kutatás négy szempontból nagyon fontos volt. Abban tanultam meg a kvali-kvanti kombinálást. A másik, hogy az Ágival való dolgozás megtanított arra, hogy hogyan lehet a személyest beemelni valahogy a fogalmiba. És hogy van társadalmi relevanciája. A harmadik, hogy valahogy fölöttem ebben. Tehát az, hogy egy könyvet megírsz magad. És a negyedik, amit talán az elsőnek kéne mondani, az az, hogy én nagyon küszködtem az írással a karrierem elején. És volt egy férjem, aki, mint az Isten, úgy írt. Akármit írt, az nagyon gyönyörű is volt és nagyon-nagyon plasztikus is. Íráskészség [szempontjából] nem rúgtam labdába. Részben az Áginak köszönhetően [változott ez meg], ő tanított meg írni. Ez volt az első olyan munkám, amire ránéztek emberek, többek között a Gábor, hogy „hú, hát ez kurva jól van megírva”. Ma tényleg viszonylag könnyedén írok, angolul is és magyarul is, de e mögött rettenetesen nagy munka van.

El akartam mondani a nyelvtanulást, mert az valahogy kimaradt. Ült az apám a börtönben és egyetlen igazi, komoly kikötése anyám felé az volt, hogy nem telhetnek el ezek az évek úgy, hogy a gyerekek ne tanul-

44 Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1986.

janak meg németül. Teljesen egyértelmű volt, ez sosem volt titok, hogy az ő felfogása az volt, hogy azután, ami az ő generációjával meg az őt megelőzőkkel történt, itt, ebben a régióban némettudás nélkül nem lehet élni zsidó embernek. Na most akkor anyám, szegénykém, ezekkel a nem létező kereseteivel megpróbált megfelelni ennek. Be lettek szervezve nagyon kedves idős bécsi tantik, akik valahogy itt maradtak a háború után. Németül természetesen kiválóan tudtak, de arról, hogy mi az, hogy gyerek, fogalmuk sem volt. Tehát valami eszementen rémes élményeket szereztünk arról, hogy hogy megy ez a nyelvtanulás. Amikor pedig kijött az apám a börtönből, ez egy prioritás téma lett. Szóval nem volt meglepő azzal, amit anyám ez ügyben tett, ugyanis anyám egy idő után, amikor könyörögtem, hogy a nem tudom, milyen nevű tantíhoz ne kelljen menni, vagy ő ne jöjjön ide, akkor aznap az merült föl – anyám anyanyelvi szinten tud németül –, akkor tanítson ő minket. Az mégiscsak jobban megy. De elmaradtak meg elcsúsztak ezek a dolgok. Meg hát egy szülő nem tud átváltani a tanárszerepre. Relatíve nagyon korán, '64-ben el lettünk deponálva egy osztrák helyre, hogy egy hónapot ott kell tölteni, és megtanulni rendesen németül. Sikerült egy egészen rémes zárdakolostort találni az én számomra, ahol napi többszöri imádkozásban kellett volna elsajátítanom a német nyelvet. Mindezt aközben, hogy az imádott nagy szerelmem éppen kimenőben van Szovjetunióba. Tehát én mindent akárhová kívántam, hogy mért kell nekem ott lenni Ausztriában, amikor itt van a helyem az utolsó nyarunkon együtt a Palival. Így nem lehet megtanulni németül. Akkor apámmal volt egy nagy-nagy konfliktusunk '63 körül emiatt. És akkor egyszer csak azt mondta, hogy na jó, hagyjuk ezt. Ha választasz egy másik normális élő nyelvet magadnak és azt megtanulod, akkor leveszem ezt a német ügyet a napirendről. Azon nyomban nekiálltam angolul tanulni. Egy év alatt úgy megtanultam, mint egy kisisten. Mire leérettségiztem, addigra már megvolt a középfokúm. Imádtam az angolt, és az egész emocionálisan is meg lett töltve, hogy ez az én megmentőm, ez a nyelv. Elit kislányként nyáron elmehettem egy hónapra Angliába nyelviskolába. Úgyhogy mire az egyetemem elvégeztem, addigra valóban tudtam fordítani, és megtanultam rendesen angolul. Ámde a német nyelv. Van egy nyelv, ami Goethe meg Schiller meg nem tudom, ki mindenki nyelve, egy szép nyelv. És hát egy istencsapása, ha én ezt nem tudom. Akkor nekiálltam magammal dolgozni, hogy ezt a görcsöt, amit összeszedtem, valamennyire megoldjam. Tökéletesen, azt hiszem, egész életemben nem fogom megoldani, de odáig jutottam, különösen az apu halála után, hogy tudok németül olvasni.

[...]

A szakmánkban nagyon nagy szerepe volt a nyelvnek. Méghozzá kétfajta módon. Tehát valahogy az, hogy olvasni angolul, az egy program, annak be kell illeszkedni a mindennapokba. Tulajdonképpen irodalmat is, nemcsak szakmai dolgokat. Az nekem annak a garanciája, hogy beletartozom egy világba, ami akkor is van, hogyha az a közvetlen világ, amiben élünk, nagyon nem olyan, amibe én beletartozom. Voltak olyan részei, amibe beletartoztam. Másrészt pedig egy annyira másfajta gondolkodás, mint a közép-európai. Az amerikai pláne, de az angol is, és mindig úgy éreztem, hogy nekem nagyon inspiratív. Mert miből áll össze ez a szakma? Abból is, hogy az ember filmeket néz, meg barátokkal beszélget, meg a saját életén gondolkodik, meg a gyerekei életén gondolkodik. Meg abból is, hogy olvas olyan világokról, amik nem az ő világai, vagy azokba is valahogyan beletartozik. Ez egyébként általánosabban igaz, nemcsak a nyelvre.

Na, most akkor újra a '70-es évek második fele, '80-as évek eleje. Ugye akkorra lett SZETA. Én nem voltam SZETA tag. Ennek nem a vonzódásom hiánya volt az oka, nem is politikai félelem, hanem egy bizonyos feszültség a Kemény-tanítványok és jómagam között. Ha ezt nevesítem: részben a [Kemény] Pistában is volt ez,

mielőtt elment, de a [Solt] Ottiliában⁴⁵ meg a Havas Gáborban⁴⁶ meg a Lengyel Gabiban is volt egy ilyen kép, hogy „a Szalai Juli, az ügyis egy Ferge tanítvány...” Én nem voltam aktivista. Én erre nem vagyok valószínűleg jó. Sokat gondolkodtam azon, hogy énbőltem milyen szociális munkás lenne. Vannak bizonyos szkilllek, például az önvédelem szkilljei és egyebek, amikkel én nem vagyok nagyon jól megáldva. És amik nélkül az ember ne menjen ilyenfajta pályákra. Nem volt az én terepem személyiségileg, ahogy a SZETA sem. Megvoltak a magam privát ilyenfajta élményei nagytétényi ott lakásunk idején az ottani cigányokkal, de nem gondoltam, hogy [ezeket] nagydobra kell verni, hogy ez olyan tevékenység, amit beviszek a SZETA-ba. Valószínűleg ezen túl szerepet játszott az, hogy a Zsuzsával dolgoztam, a Zsuzsának az embere voltam, és mindenféle konfliktusunk ellenére ez nekem alapvetően fontos volt, lojális is voltam hozzá és vagyok mind a mai napig. A Zsuzsának pedig az egész Kemény-társasággal nagyon konfliktusos viszonya volt. Tehát a viszonyunkat egyértelműen elvittem volna a mélyebb konfliktusok irányába, ha én komolyan elkezdtem a SZETA-ban dolgozni.

Tehát éleződtek ezek a politikai dolgok. A Zsuzsa képviselte egyre inkább a hivatalosságot, és tartozott a [politika] talán megújulásképes, Pozsgayval fémjelzett Hazafias Népfrontos ágához. És engem besoroltak. Egyszer ebből lett is egy nyílt konfliktusom, amikor ez az útlevélelvezés volt, ami meglepetés volt ezeknek az embereknek, hogy jó, miket művel a Szalai Juli! Hogy is van ez? Mert, mondom, az ő fejükben úgy élt, hogy én egyrészt kivételezett vagyok, másrészt pedig azért nem rossz, amit csinálok, mert rendes ember vagyok, de mégis a határán a hivatalosságnak. Tehát nem fogok én olyanokba belelépni. És ugyan a konfliktus elmúlt, meg az is kiderült, hogy de, belelépek, de valahogy az, hogy én a sűrűjébe menjek a SZETA-nak, az egyik oldalról sem merült föl. Tehát jártam a SZETA-szemináriumokra, de nem jártam családokhoz, mármint SZETA-égsz alatt. Inkább a margóján vettem részt olyan dolgoknak, mint egy akció szervezése. Később ez [a feszültség] feloldódott.

Akkor jött a Magyar Szociológiai Társaság (MSZT) megalakulása, amit az apám alapított. Az MSZT első pécsi ülése főleg egészségtémák körül zajlott. A második, úgy '79-'80 körül, pedig a szegénységgel foglalkozott. Arról nem beszéltünk, hogy szegénység, ez tabutéma volt, hanem volt a „halmozottan hátrányos helyzet”, vagy „többoldalúan hátrányos helyzet”, egész más konnotációval, mint a mai jelentése. Ezt akkor mindegyikünk gyűlölte, hogy halmozottan hátrányos helyzetről legyen szó, és abban a válasz például ugyanazt a szerepet töltse be a nyilvántartásokban, mint az éhezéses nyomor. Az MSZT-konferencián kipattant egy nagy vita, ahol a SZETA-sokkal együtt én magam is fölléptem előadásban azzal szemben, hogy ez a ködösítés zajljék, és meghirdettük a szegénység néven nevezését. Tulajdonképpen innentől kezdve mondhatom én azt, hogy a szegénységkutatás folyamatos tevékenységemmé vált. Ami megint kétoldalú. Tehát elég rendesen belemásztam abba, hogy mit lehet csinálni amúgy a KSH által szakmailag nagyon jól megcsinált kérdőívekkel, amik ugyanakkor bizonyos témákhoz nem nyúlnak. Ilyenek voltak a '70-es évek végének a jövedelemfelvételei, amik példásan jó felvételek. De minden más téma, tehát mondjuk a második gazdaság, nagyon-nagyon elnagyolt volt. Engem izgatott, hogy mit lehet mégis megcsinálni a statisztikákból úgy, hogy mellé emelek másfajta tudásokat. Ehhez eléggé komolyan társult mindig valamilyen interjú dolog. Ami ebből a legfontosabb lett, az az, hogy rájöttem arra, hogy van egy aspektusa a szegénységnek, amelyik se így, se úgy nincsen rendesen kutatva, és nem tudunk róla majdhogynem semmit: ez pedig a generációs átörökítés kérdése. Tehát, hogy a

45 Solt Ottilia (1944–1997) szociológus, politikus, a SZETA, a *Beszélő* c. szamizdat és Szabad Demokraták Szövetségének (SZDSZ) alapító tagja. Interjúzni muszáj (1998) c. írása máig sorvezető a kvalitatív kutatásokban. In: Méltóságot mindenkinek. Összeíjtött írások I. *Beszélő*: Budapest, 29–48.

46 Havas Gábor (1944–) szociológus, a SZETA alapítója, a *Beszélő* c. szamizdat szerkesztője.

szegénység mennyiben lesz egy Oscar Lewis-i értelemben vett kultúra, és ha igen, akkor annak mik az átörökítési mechanizmusai. Erre elkezdtem már akkor önállóan fölfűzni egy csapatot, és összejött egy nemzetközi csapat, egy csehszlovák, lengyel, román és horvát társaság, amelyik nagyon izgalmasan kezdett el dolgozni.

Itthon ebben legfőképpen Horváth Ágotával dolgoztam együtt, aki egészen kiváló interjúer volt. Diákokat is bevontunk. A lényeg az volt, hogy elkezdtünk visszamenni legalább két, de inkább háromgenerációs családtörténetekbe. Kifejezetten szegénységtörténetről volt szó. Tehát itt a kérdés az volt, hogy hogyan lehet ebből kimászni? Kinek sikerül, annak miért sikerül? Aki benne marad, az miért marad benne? Kimunkáltunk egy társadalomtörténet-kurzust, amelyik azon a meggyőződésen alapult – amit ma is abszolút így gondolok –, hogy a társadalmi szolgáltató emberek bizonyos önismeret nélkül és a másoknak bizonyos széleskörű ismerete nélkül nagyon veszélyesen félre tudnak fogni. Nagyon fontos, hogy el tudjanak helyezni másokat is a társadalmi és a történeti térben. Ez volt a kiindulás. Kidolgoztunk ehhez egy módszertant, ami úgy szólt, hogy azon túl, hogy el kell mesélni a magyar társadalom történetét, többgenerációs családi interjúkat csináltunk. Azzal kezdtük, hogy a diákok a saját családjukban meg saját magukról megcsináltak bizonyos dolgokat, és lassan rájöttünk ennek kapcsán arra, hogy mik azok a nagy ugrások, amiket ők átugranak. Innen jutottunk el ahhoz, hogy hogyan épül föl egy interjúvázlat. És aztán megcsinálták a családi interjúkat, általában kétgenerációsakat. Ebből az évek alatt egy fantasztikus anyag gyűlt össze. Akkor elhatároztuk, hogy csinálunk egy válogatást, amit aztán nagyon gondosan megszerkesztett az Ágota. Nagyon kevés pénzből, de valahogy azért összehoztunk egy kötetet a '80-as évek közepén, ami csak sokszorosítva jelent meg. Ez volt *Az elmesélt idő*.⁴⁷

Ugye ezek nagyon forrongó évek voltak, [sok] átalakulás[sal]. Először is létrejött a szociálpolitikai képzés. Ez '85 volt. Zsuzsa '87-ben átment tanszékvezetőnek az ELTE-re, és akkor én lettem az MTA Szociológiai Kutatóintézete Társadalompolitikai Osztályának a vezetője. Ezen a képzésen együtt dolgoztunk, de egyre világosabb volt, hogy van egy széttartás. Én kvalitatív irányba, a társadalomtörténeti keret felé [húztam]. Arra voltunk kíváncsiak, hogyan épül[jön] fel elméletileg [a képzés]. Emellé lehetett egy csomó irodalmat emelni és módszertant tanítani. Hogy ne kerüljön ki szociális munkás a képzésből úgy, hogy egy ilyenfajta megmerítkezésben nem vesz részt. Ebben elég aktív voltam, a társadalomtörténetben is. Nyaranta egyhónapos vagy kéthetes terepgyakorlatra mentünk együtt a diákokkal. Egész évben interjúztak a hallgatók, [sokat] dolgoztunk az interjúkkal, egyéves munka volt, amíg egy-egy családtörténet elkészült.

Szintén még a '80-as évek vége felé volt, hogy a szociálpolitikai képzés egyik első társaságával lementünk Kunszentmártonra terepgyakorlatra. Ott akkor állítottak föl egy családsegítőt, és valahogy ez volt a kerete. A helyiek azt kérték, gondoljuk végig, hogy az hogyan működjön. Volt ott két cigánytelep. A pszichiáternő, aki a rendelőt vezette, azt mondta, hogy előbb ő fölírja azokat a házakat, ahova méltóztassunk nem menni, mert ott olyan valaki van, aki az ő páciense, nem kell, hogy mi ott betrappoljunk valamibe. Én ezt nagyon becsülendőnek tartottam. Kezembem ezzel a papírral mentünk cigánytelepre. Nyár volt. Egyszer csak az egyik ház előtt egy olyan idősebb cigányasszony és cigányember szinte egyszerre mondják, hogy őket miért hagyjuk ki, szívesen látnak minket. Akkor gyorsan átgondoltam mindent és úgy döntöttem, hogy jó, én bemegyek. Volt ott még egy harmadik ember, egy 40–42 körüli fogyatékos férfi. Szó szót követett, és kirajzolódott számomra a történet, hogy tizenhat éves korukban mind a kettejüket elhurcolták. Először Újpestre, onnan aztán, azt hiszem, Bergen-Belsenbe. Akkor még nem voltak házasságok. Erről meséltek egy csomó mindent, hogy nézett ki a láger, milyen különbségek voltak a német meg a magyar cigányok között. És valahogy ezzel összefüggésbe

47 Horváth Á. (szerk.) (1996) *Az elmesélt idő I.-II. Családsorsok a huszadik századból*. Budapest: MTA Szociológiai Intézet. Az I. kötet először 1985-ben jelent meg sokszorosításban.

hozták ennek a fiúnak a betegségét. Hogy az asszonynak lehettek mindenféle betegségei. Akkor már menni kellett, és azt mondtam nekik, hogy mindenképpen vissza fogok jönni! Jó, jöjtek, ők főznek majd nekem kávé. Visszamentem, és akkor jött a java a történetnek, amitől elképedtem. Ez, mondom, lehetett '86–'87, ilyesmi tájékán. Tehát több mint 40 évvel a dolgok után. A férfi reszketve előhozott egy levelet, hogy ő ezt őrzy, és nem tudja, mit csináljon vele azóta, mert egy újpesti orvos fiú, akit mellette hurcoltak el, az írt a szüleinek és rábízta ezt a levelet, hogy adja át nekik. Ő visszament Újpestre, de nem találta meg őket. Hogyha én budapesti vagyok, akkor talán tudnék ebben segíteni. Megbeszéltük, hogy nem valószínű, hogy még élnek a szülők. Mindezt könnyek között. Addigra már én is elmondtam, hogy értem, miről beszélnek, mert az én családomban is ez történt. A végén valahogy megkérdeztem, hogy csak velük történt-e. Mondták, hogy azt hiszik, igen. Summa summárum, végigjárva a telepet végül kiderült, hogy egy család kivételével mindegyikben volt ilyen történet. Nem minden családtagot vittek el, de minden családból elvittek valakit.

Ez nekem iszonyú megrázó volt, hogy erről a világon semmit nem tudunk. És akkor volt egy szociológiai társasági dzsembori, és ezt el akartam ott mondani, hogy talán ezzel volna dolgunk, hogy ezt mégiscsak föl kellene tárni, meg kellene kutatni. Az Ottilia meg a többiek kétkedéssel fogadták, hogy hát lehet, hogy egyik ilyen történet volt, de erről ők sem tudtak. Ez nagyon megrázó volt. És nagyon belejátszott abba, hogy ez az egész elismeréspolitikára számomra kérdés lett.

Itt jön egy furcsa elágazás. Mégpedig az, hogy én 1977 óta tanítok folyamatosan az ELTE-n. Mindig óraadó voltam. És mikor meghalt a papám, akkor a Huszár [Tibor] odaállt elé és azt mondta, hogy ez nem megy, hogy te itt csak óraadó vagy nálunk, és most az apád halála alkalmából különösen meg akarom erősíteni, hogy szeretném, hogyha ott lennél másodállásban nálunk. Mondtam, hogy köszönöm, tanítok így is, tanítok úgy is, de jó. Egy hónap múlva föl hívott a Huszár, hogy ne haragudj, mégsem lesz ez így. Mégis, ha megtennéd, akkor legyél továbbra is óraadó. Akkor még, azt hiszem, magázódtunk, aztán valamikor összetegeződünk. Mert a Vajda Julinak kell azt az állást biztosítani, és arra ugye nyilvánvalóan nem fogod te se mondani, hogy nem. Mondtam, hogy természetes, hát Vajda Juli kerüljön be. A [Ferge] Zsuzsa ezen nagyon föl húzta magát, hogy nem kéne a Huszárnak engem választás elé állítani vagy így föl állítani ezt a képletet. És mikor elment az egyetemre dolgozni, tehát átment tanszékvezetőnek, akkor azt mondta, hogy hát tudod mit, első dolgom az lesz, hogy ott lesz egy rendes állásod. Mondom, jó. Akkor jöttek az évek, '85, '86, '87, '88 stb. stb., és én még mindig óraadó vagyok.

Végül '90-ben megkaptam a kinevezésemet a Csáki Misitől. Ilyen értelemben azóta vagyok része valamilyen módon az ELTE-nek. Itt még nincs vége ennek a történetnek, mert jött '95, a Bokros-csomag ideje. Egy nyár eleji napon föl hív Némedi Dénes, aki akkor a tanszékvezető volt, hogy azért keres, mert fogok kapni egy levelet, mert Bokros-csomag van és megszorítások, és megszüntetik a munkaviszonyomat. Tehát kirúgnak. A rektor fogja ezt a levelet küldeni. Mondom, miért, Dénes? Nem dolgozom jól? Dehogyan is! Marha jól dolgozol, ezzel semmi baj nincs. Azt igyekeztünk csinálni, hogy a másodállásukat építjük le. Mondom, miért is? Hát, mert hogy Bokros-csomag van, és nincs pénz. Mondom, te! Ha jól értem, akkor ez egy évre szól. Most éppen Bokros-csomag van, egy adott költségvetési évben vagyunk, az pedig, hogy én milyen tanár vagyok, azon múlik, hogy hogyan vagyok minősítve, vagy hogyan végzem a munkámat. Kedves Dénes! Ez nekem úgy hangzik, de meg fogok kérdezni jogászokat, hogy jogilag nem stimmel. Összeteszem kezem-lábam, mondja a Dénes, hogy adj be egy munkaügyi pert. Vagy nem tudom én, micsodát. Mondtam, jó, én előbb megkérdezem. Meg is jött a rektor levele. Közben megkérdeztem a Halmait meg az akkori feleségét, a Kerekes Zsuzsát, aki munkaügyi jogász. Ő azt mondta, azt tegyem, amit az ember jogérzéke diktál. Felajánlhatod, hogy kilépsz,

hogy segíts az egyetem költségvetési helyzetén, ha erről van szó, de kirúgni téged nem rúghatnak ki, [mivel] állásban vagy. [...] A megoldás az lett, hogy [megkérdezték], azt elfogadom-e, hogy a költségvetési helyzetre való tekintettel csökkentett óraszámban foglalkoztassanak. Mondom, hogy *happily ever after*, természetesen, ezt elfogadom. Úgyhogy akkor született egy megállapodás, hogy [havi] ötórás foglalkoztatásban részesülök. Ez '95 volt, most 2012-t írunk. Úgyhogy mind a mai napig nagyon szépen mindent megkapok, amit a tanár-emberek kapnak.

[...]

Amikor a *Fordulat és reform*⁴⁸ megjelent, azokon a vitákon részt vettem. Nem írtam semmit a *Fordulat és reformban*. És valahogy természetesen adódott, hogy ennek a társadalmi párját is meg kell csinálni. Tehát hogy el kell kezdeni gondolkodni azokról a társadalmi ügyekről is, amiket a *Fordulat és reform* nem érintett. Ebben elég aktív volt a Mislivetz Feri⁴⁹ mint főszerző és én, akik összehoztunk egy kört. Ez a kör nálunk a Síp utcában ülésezett rendszeresen. Olyan tagjai voltak, mint Kövér László, a mai parlamenti házelnök, Sólyom László, a későbbi köztársasági elnök, Radnóti Sándor, Vági Gábor, természetesen, Lányi András, Vajda Ági.⁵⁰ Írtunk tanulmányokat és azokat megvitattuk, elég komolyan. Ezek a viták persze részben politikai viták voltak, részben pedig szociológiai viták vagy politikus–szociológiai viták. Teljesen egyértelmű volt, hogy meg kell csinálni, ugyanúgy feladat, ahogy a *Fordulat és reform* küldetés volt a közgazdászok számára. '88 tavaszára kész is lett az *Arat a magyar* című kötet.⁵¹ Akkor már nagyon látszott, hogy a dolgok változóban vannak. De hát még mindig nem tudtuk, hogy össze fog-e omlani a rendszer. Amikor már majdnem kész voltunk a kötettel, behívott a Cseh-Szombathy Laci,⁵² aki akkor az igazgató volt. Ez csak azért érdekes, mert ez '88 volt, nem győzöm elégszer hangsúlyozni. Hogy hát megjelent a BM nála, hogy a Szalai-lakásban rendszeres ülések vannak. Mondom, hogy igen, Laci, meséltem is neked, hát persze, ezt csináljuk. De most mit mondjak a BM-nek? Hát, mondom, azt, hogy emberek ülnek és gondolkodnak és alkotnak vagy írnak, megpróbálnak valamit végiggondolni. És ezt nem tartod problémának? Mondom, te Laci! Szerintem ez nem probléma. Akkor jó. Akkor ő majd ezt visszajelenti a BM-nek. És így is történt, nyilván. Hát úgy utálta az egészet, mint annak a rendje. De eljött a pillanat, amikor arról volt szó, hogy rendszeresen könyvben jelentessük meg az *Arat a magyart*. Ezt letiltotta a minisztérium publikációs osztálya, amelynek az Inkei Péter⁵³ volt a vezetője, aki ma nagyvállalkozó

48 1986-ban különböző magyarországi kutatóintézetek és a Pénzügyminisztérium közgazdászai által, a Hazafias Népfrent vezetőségének felkérésére kidolgozott gazdasági helyzetelemzés és ezen alapuló reformtervezet. Szerk.: Antal László, Bokros Lajos, Csillag István, Lengyel László, Matolcsy György, Pénzügykutató Részvénytársaság, 1999.

49 Mislivetz Ferenc (1954–) szociológus, történész, egyetemi tanár, az MTA doktora, a kőszegi Felsőbbfokú Tanulmányok Intézetének alapítója és főigazgatója, a Pannon Egyetem és a Corvinus Egyetem részfoglalkoztatású professzora, a Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézetének tudományos tanácsadója.

50 Vajda Ágnes (1942–1999) statisztikus, szociológus, 1970-től különböző munkakörökben dolgozott a KSH-nál, ahol 1990-től osztályvezető lett, majd 1993-tól haláláig a Munkaügyi Kutatóintézet tudományos munkatársa volt. Vezetőszerepet vállalt a KSH megújulását célul kitűző Statisztikus Körnek nevezett civil szerveződés munkájában.

51 Szerk.: Szalai Júlia, Lányi András, Mislivetz Ferenc, Radnóti Sándor, Vajda Ágnes, MTA Szociológia Kutató Intézete, 1988.

52 Cseh-Szombathy László (1925–2007) Szécheny-díjas szociológus, társadalomstatisztikus, demográfus, népesedéstörténész, egyetemi tanár, a szociológiai tudományok doktora, az MTA rendes tagja. 1957-től a KSH, majd 1975-től az MTA Szociológiai Kutatóintézetének munkatársa, 1983 és 1988 között igazgatója volt. Életmódivizsgálatok, családszociológiai kutatások jeles művelője.

53 Inkei Péter (1945–) oktatáskutató, kulturális stratégia, jelenleg jelenleg a CEU Press főszerkesztője. Fiatal korában az MTA Pedagógiai Kutató Csoportjának tudományos munkatársa volt, majd a könyvszakmában helyezkedett el: az Akadémiai Kiadót, az 1980–90-es években pedig a Művelődési Minisztérium könyvkiadásért, művelődéspolitikáért felelős főosztályait vezette, egy ideig helyettes államtitkárként tevékenykedett. 2022-ben az ellenzék kulturális szakpolitikai vezetője volt.

és nagy radikális tanácsadó. Bele a telefonba megtiltotta nekem, hogy ezt a könyvet publikáljuk. Mondtam, hogy szeretném, ha elmagyarázná, miért nem lehet ezt publikálni. Lehet, hogy egy idő múlva lehet, de most zajlik a Grósz-féle kongresszus, most nem lehet. Aki végül elintézte, hogy a kötet publikálódhassék, az Makó Csaba volt, aki az intézet következő igazgatója lett, és aki pártember volt, benne élt ebben a hivatalos világban. Nagyon érdekes volt látni, hogy a Cseh-Szombathy Laci bizonytalankodik, hogy mit csináljon ezzel a dologgal, és a Csaba pedig úgy gondolta akkor már, hogy ennek itt az ideje. Amit én ebbe a kötetbe írtam, az egy struktúratanulmány volt, nagy összefoglalása annak, amit megpróbáltam végiggondolni addig. Hogy az Erdei-féle kettős társadalom gondolattal tudunk-e valamit kezdeni vagy nem. Én azt képviseltem, hogy igen. Ennek a tanulmánynak lett valamennyi utóélete is, mert nagyon zajlódtak a '89–'90 körüli években azok a viták, hogy miféle társadalomfejlődés várható itt egyáltalán. Engem ez aztán továbbvitt a '90-es évek munkáiba.

Az én tanulmányom egy alternatív reformkoncepció volt, inkább társadalompolitikai, mint szociálpolitikai. Azt az optimista nézőpontot tartalmazta, hogy amit a kettős társadalomról volt szokás beszélni a '80-as években, annak van egy pozitív oldala is: van egy olyan bontakozóban lévő civil világ, ami főleg az informális területekből építkezik. És ha a korlátok lebonthatóak, akkor ebből elég erőteljes polgárosodási folyamatok tudnak kibontakozni. Ha ma visszagondolok erre, akkor azért nem látok teljes inkonzisztenciát a dologban, noha ma inkább a korlátait látom egy ilyenfajta társadalmi alakulásnak. Mind a mai napig, ha erről gondolkodom, akkor a kapaszkodókat hozzá Bibóban, Szabó Zoltánban, Szűcs Jenőben találom meg: hogy ez egy eldöntetlen dolog, hogy hova megy ez a magyar társadalom. Vannak az elég erős, nyugatos, polgáris csírái, és vannak azok az erők is persze, amelyek pont az ellentétes irányba viszik a társadalmi mozgásokat. De ha mélyen a lelkembe nézek, a sajátomba, akkor én mind a mai napig nem mondtam le arról, hogy itt elképzelhető egy fejlődés, ami nagy harc. Tehát nem vagyok hülye, látom azt rendesen, hogy ez meg van akadva, meg másfajta erők vannak ma talán előnyben, de jelen vannak a nyugatias, a magyar társadalmat a nyugati civilizációhoz kötő értékek meg szílliek. Ilyen értelemben lehet engem azzal vádolni, hogy még mindig túl illúziótöltötten nézem a dolgokat.

A rendszerváltás idején mindenki nagyon aktív volt. Én a TDDSZ [Tudományos Dolgozók Demokratikus Szakszervezete] megcsinálásában nagyon intenzíven ott voltam. És úgy gondolkodtam a TDDSZ-ről mint egy angol szakszervezetről, ami keretet ad az érdekvédelemnek is, de egy szélesebb társadalmi befolyásnak meg bizonyos, nem pártpolitikailag megjelenítendő értékeknek is, amik azért nagyon jó, hogyha ott vannak. A TDDSZ '88 májusában alakult. Úgy jó bő féléven át előtte formálódott, és hát olyan csodálatos ember volt az élén, mint a Forgács Pál,⁵⁴ akinek hatalmas hajdani szocdem szakszervezeti múltja volt, és egy rettentően felkészült és nagyon kulturált ember volt, jó volt a keze alá dolgozni. Ha nem tévedek, akkor már '90 tavaszán szembesültünk azzal, hogy csinálunk mi bármit is a TDDSZ-szel, a politikai erők el fogják vinni más pályákra. Most nem is akarom ezt minősíteni. Akkor fölmerült egy ilyen összérdekvédelmi szövetségnek a gondolata, ami meg is lett. Az alapítók közül többen úgy gondoltuk, hogy ez nem egészen az, amit mi gondolunk. Úgyhogy ebből már akkor, köszönjük, nem kérünk. Kiváltunk belőle, és elég hamar másfelé is ment ez a dolog.

Amikor aztán megalakult az SZDSZ, akkor épp ott a mi lakásunkon volt egy nagy-nagy vita erről előző éjszaka, hogy legyen vagy ne legyen. Ott szintén aktívak voltunk. Nemcsak a TDDSZ-ben, hanem a Szabad Kez-

54 Forgács Pál (1923–1996) szakszervezeti vezető, cukrász, a TDDSZ alapítója és egyik vezetője., 1990–1992-ben a Szakszervezetek Demokratikus Ligájának elnöke.

dezdemenyezések Hálózatában⁵⁵ is. Arról volt akkor szó frissen, hogy a Szabad Kezdeményezések Hálózata alakuljon át párttá, és ebből legyen az SZDSZ. Ezt többen nem tartottuk jónak. A fő érv az volt, hogy ez meg fogja ölni a mozgalmat. Hogyha azt gondoljuk, hogy civil mozgalmak nélkül másfelé megy a politika – márpedig ezt gondoljuk és ezt próbáltuk leírni az *Arat a magyarban* –, akkor most mi magunk két kézzel fojtjuk meg a dolgot. Még az első parlamenti ciklus idején, a TDDSZ háttérből meg az itt szerzett tapasztalatokból meg amiket itt gondoltunk végig, azokból táplálkozva, akkor én parlamenti szakértő voltam, tehát dolgoztam az első parlament Szociális Bizottsága mellett a Solt Ottiliával meg Havas Gáborral meg másokkal. Az egy vegyes bizottság volt. Szóval voltak benne szocik is, MDF-esek is. Aztán nagyon hamar, '93-ban kaptam egy ösztöndíjat Bécsben. Állandó ingajáratban voltam az itthon meg Bécs között. Akkor szerveződtek a szakszervezeti önkormányzati választások. Az önkormányzat fogalma, ami már teljesen másra volt használva, a mi munkánknak köszönhetően került be a szótárba, de aztán monopolizálta az MSZOSZ [Magyar Szakszervezetek Országos Szövetsége]. Akkor még volt egy TDDSZ-megkeresés, hogy legyek valamilyen képviselő, amit én már visszautasítottam. Tehát az már az az időszak volt, amikortól úgy gondoltam, hogy én egy politikus ember vagyok, és nagyon izgat a politika, és véleményem is van róla, és befolyásolja a gondolkodásomat, de itt vége volt már annak a kis kitérőnek az életemben, hogy ehhez kapcsolódni akarnék.

[...]

Nem meséltem még a Wesley-ről. Hát, az egy fájdalmas történet. Az történt, hogy több előzmény után, amikor a Solt Ottilia balesete volt, akkor az Iványi Gábor, aki nagyon közeli barátja volt az Ottiliának, egy párunkkal beszélt, hogy ha valami lábra fogja állítani az Ottiliát, akkor az egy kis képzésnek az elindítása volna. Ebben lelkesen benne voltunk többen is, természetesen. A lényeg az, hogy létrejött a Wesley nappali tagozata. Talán két évvel később világosan fölmerült, hogy itt van egy hatalmas szociálmunkás-réteg, akik már pályán vannak, de akik rengeteg mindent szeretnének még tanulni, meg még nincs diplomájuk stb. És akkor hármunk vezetésével, a Harmatta János⁵⁶ nevű orvos, a Németh László⁵⁷ nevű, nagyon helyes szociálpolitikus, és jómagam vezetésével elindult párhuzamosan a nappalival egy levelező képzése is a Wesley-nek. A kettő nem volt teljesen azonos, benne volt a hagyományaink különbsége is, de közben nagyon jól elfért egymás mellett a két dolog. Aztán az Ottilia meghalt, és egy csomó probléma már ott keletkezett. Mi nem nagyon foglalkoztunk azzal, hogy ez a Metodista Egyházhoz tartozó iskola. Mindig is tudtuk, de egy picit sem volt követelmény, hogy a szociális munkás szakon, ami egy világi szak, ennek bármiféle lenyomata keletkezzék. Nagy lendülettel ment ez a képzés, még amerikai csereprogramot is csináltunk, és ott voltam a Wesley vezetői tanácsában. Az évenkénti, mondjuk egy-kétszeri vezetői megbeszéléseken itt volt az amerikai partneriskola vezetősége, egy házaspár, baromi helyes és rendes emberek. Na most ők azért azt a dolgot, hogy ez egy egyházi iskola, azért füllel hallhatóan elkezdtek egy kicsit hangosabban képviselni. De hogy innen adódtak-e a bajok vagy máshonnan, azt én nem tudom, és soha nem is fogjuk megtudni már, attól tartok. Lényeg az, hogy '99 nyarán, amikor már az egész elég szépen, bejáratottan mozgott, egyszer csak teljesen szembefordult az Iványi az egész képzéssel. A nappalival, amit már a Havas Gábor vezetett, és a levelezővel egyaránt. Elkezdett olyan feltételeket diktálni, amik tarthatatlanok voltak. Ezeket nem tudom felidézni, de egyértelmű volt, hogy

55 Az ellenzéki csoportok kapcsolattartásának elősegítésére 1988. május 1-jén megalakult a Szabad Kezdeményezések Hálózata, melynek alapító okiratát kétszázán írták alá, s felállítottak egy ötven fős Ideiglenes Koordinációs Tanácsot is. Az SZKH fél-éves működés után alakult párttá, november 13-án szavazták meg az SZDSZ létrehozását.

56 Dr. Harmatta János (1944–) orvos, pszichiáter, neurológus.

57 Németh László szociálpolitikus, művészetterapeuta.

itt igazában a kérdés nem az, hogy mi alkalmazkodunk-e vagy nem, hanem hogy menjünk a fenébe. Hogy ez itt nem kell, vagy nem fér be. Ez elég hamar lefutott, egy pár hónap alatt: a '99-es tanévkezdésre, tehát szeptemberre, azt hiszem, 72-en voltunk kirúgva a Wesleyből. Az Iványival baromi jóban voltam és nagyon szerettem őt, és azt hiszem, ő is engem. A Havassal is jóban voltam. Szóval meleg emberi viszonyok voltak. És ezek fájdalmasan ellenségessé és tarthatatlanná váltak pillanatok alatt. Úgyhogy ebben bizony kaptam egy idegösszeroppanást, nem is akármilyet. Tehát kórházba kellett kerülnöm, ez teljesen felőrölt, és emészthetetlennek bizonyult a számomra. Egyszer a Kis Jancsival volt egy beszélgetésem, aki szintén nagyon szerette vagy talán most is szereti az Iványit. Azt mondta, figyelj! Eljön még az az idő, amikor az Iványi jön és valamilyen formában elnézést vagy bocsánatot kér ezért az egész történetért, ami tényleg megmagyarázhatatlan volt.

[...]

Most azon gondolkodom, hogy hogy is volt ez időrendi sorban, mik voltak a nagyobb kutatási feladatok a '90-es évek elején. Szociálpolitikai kérdések, amik akörül forogtak, hogy ezt mégse olyan nagyon könnyű megcsinálni. Amit mondjuk nem gondoltam soha úgy, hogy nagyon könnyű megcsinálni, de azért mégis meg kell kutatni. Ez volt az az idő, amikor elkezdtem foglalkozni a cigánykérdéssel. Ezt mindig úgy kezeltem, hogy egy csomó olyan tapasztalattal nem rendelkezem, ami ahhoz kell, hogy arról a reménytelen pozícióról, amilyenben a cigányság volt mindig is, én valami relevánsat tudjak mondani. Tehát, hogy külső szemlélőként vagy külső aktorként, ha a legjobban felkészülök, és ha kétféle roma barátom van, és akármilyen is, akkor is csak kívülről tudom megközelíteni, és ahhoz azért nekem kellett új kapaszkodók. Ez volt az, ami felé fordult az érdeklődésem is, amit olvasni, tanulni kezdtem a '90-es évek elején. Ugye az egyik kardinális kérdés ebben a korszakban az volt, hogy egy integratív valami történik itt a szegénységgel és ezen belül a roma szegénységgel, vagy épp ellenkezőleg. Tehát mi viszi vagy viheti ezt az integráció irányába. Én akkor kezdtem tanulni az elismeréspolitikai küzdelmekről. Nemcsak a romákérő, sőt nem is elsősorban romákérő, hanem más kisebbségekről, meg ennek a történetéről. Részben a nőmozgalomban, részben a – mondjuk – amerikai feketemozgalomban. Lassan ráébredtem arra, hogy nekem van valami keresgélni valóm ebben a kérdésben, amit valahogy meg szeretnék fogni, hogy mik ennek a potenciális *track*-jei. Szóval, hogy [mik a] vágányai vagy metszetei egy elismeréspolitikai küzdelemnek roma keretben akkor, amikor ennek nincsenek meg a tradíciói sem igazán, és főleg nincsenek meg az intézményes keretei. Ez egybeesett azzal, amikor a boldogtalan kisebbségi önkormányzatok fölálltak, és engem eléggé elkezdett izgatni, hogy ezekkel lehet-e valamit kezdeni. Tehát, hogy mivel töltődnek ezek a keretek fel. Persze [a kisebbségi önkormányzati rendszer] csomó baját meg a választási problémáit az ember első perctől tudta, de azért én ezt úgy láttam, és nem is alaptalanul, hogy itt kinyílik egy pálya, egyfajta vagy akár többfajta mobilitás, és egy társadalmi elismerés-szerzési lehetőség a romák számára. Úgyhogy ezzel elkezdtem foglalkozni akkor egy kicsit közelebbről. Az első ilyen dolog volt a cigány kisebbségi önkormányzatok. Aztán, mikor ezen egy kicsit túlléptem, vagy át akartam gondolni mindennek a vonzatát szociálpolitikai tekintetben, akkor azt a kérdést meg kellett válaszolni, hogy itt van egy nagy kirekesztés meg nagy elnyomás meg mindenféle dolog, ami különböző szegénycsoportokat érint – evidensen nemcsak a romákat, de a romákat nagyon –, meg [kell] érteni, hogy a kirekesztettségnek, amit a többségi társadalom csinál, mégis különbözőek-e a mintázatai a nem-roma és a roma szegények között. Ez elvezetett egy kutatáshoz, ami arról szólt, hogy hogy néz ki ennek a két nagy csoportnak a szegénysége, és hogy néz ki a szociálpolitika viszonya hozzájuk. Különösen olyan közösségekben, ahol együtt élnek, és ahol ugye akkor már mutatkoztak a jelei annak, amit ma jól tudunk: hogy ez egy iszonyatosan kegyetlen verseny,

és egymás kirekesztése is előállt ezek között a csoportok között. Ez a téma kitöltötte a '90-es évek közepét, második felét.

A Max Weber Alapítvány⁵⁸ Gábor Laci zseniális ötlete nyomán hoztuk létre '90-ben. A missziója kettős volt. Az egyik, hogy próbáljunk kutatási pénzeket szerezni és erre a formára fölfűzni, és akkor bizonyos értelemben függetlenül mozoghatunk. A másik, az egzisztenciális volt, hogy nem lehetett tudni, hogyan változnak az intézményi keretek, és valami pénzt halmozzunk föl, amiből az osztály tagjai, akik akkor együtt voltunk, meg tudnak élni. Elég sikeresen működött jó sokáig, talán négy éve zártuk be. Folyamatosan szereztünk pénzt arra, hogy olyan dolgokat adjunk ki, olyan klasszikus dolgokat fordítsunk le, amik nincsenek a magyar irodalomban. Így lett lefordítva a Znaniecki nyolc kötete⁵⁹ és egy csomó minden, a Marienthal,⁶⁰ Bauman⁶¹ és nagyon sok minden más.

Aztán a kutatás egy kicsit kétfelé eszkalálódott, és most már benne vagyunk az az utolsó tíz év kutatásaiban. Az egyik, amihez újra visszatértem – oké, most látjuk, hogy milyen nagyon vékony és törékeny lábakon állnak – ezek az elismeréspolitikai lehetőségek vagy mindazok a kicsi dolgok, amik, mondjuk, az önkormányzatok meg a roma civil szervezetek révén mutatkoznak. És hogy ugyanakkor fel lehetett ezt teljesen göngyölni, hogy a többségi társadalomnak a nem-roma szegények iránt még mindig van azért egy ilyen „fogom a kezüket” attitűdje, ami abszolút nem működik a romákkal szemben. Úgyhogy akkor jött a kérdés, hogy jut-e, maradt-e vagy van-e, vagy hol van egyáltalán valamilyen fajta polgári potenciál ebben a magyar társadalomban, ahonnan mégis lehetne várni, hogy azért a kirekesztésnek ezek a teljesen avított és premodern formái változzanak. Nagyjából azonos módon – akkor még élt a Vajda Ági, aki '99-ben halt meg, és a Laki Misivel – erről egész sokat kezdtünk gondolkodni. Elhatároztuk, hogy csinálunk egy kutatást a magyar közép- és nagyvállalkozók körében azzal a feltételezéssel, hogy ebben a rétegben részben történeti okok folytán, részben a mai pozíciójuk és az anyagi lehetőségeik miatt is megnézzük, hogy van-e itt valamilyen polgári potenciál. És ki lehet-e abból indulni, amit Bibó ír, hogy a szegénykérdés kezelése, és innen az egész szociálpolitikának a kezelése, az nagyon múlik az eliten. Tehát, hogy mondhatjuk-e, hogy bibói értelemben valamilyen elitvonnások föllelhetők a magyar nagyvállalkozók között is. Hát, ez baromi izgalmas lett, és nagyon sok köze lett a cigánykérdéshez. Szóval az egyértelműen megmutatkozott, hogy ahol itt mégis fölfedheted az elitcsírákat, ott ez a két kérdés összekapcsolódik. Tehát, ha csak benne ülsz a nyomorban meg a szegénységben meg a kirekesztettségben, onnan nem lehet kilátni. És ugye, réges-régen nem gondoljuk már, hogy van egy önnön-magát felpilázó vagy a saját felelősségére ráébredő állam, amely majd a fejére csap és azt mondja, hogy itt csinálni kell dolgokat. Hanem, ugye, az a kérdés, hogy azok az elitek, amelyek vannak – értelmiségi elitek és gazdasági elitek meg persze a politikai elit bizonyos rétegei – hogyan állnak ehhez. Jó nagy interjúkat csináltunk 50 nagyvállalkozóval, meg mindenféle más dolgokat is földolgoztunk, és ezt megírtuk egy könyvben,⁶²

58 A Max Weber Társadalomkutatásért Alapítvány (<https://www.maxweber.ro/hu/>) a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Szociológia Tanszékének háttérintézménye. Elődje az 1994-ben alakult Max Weber Szociológiai Szakkollégium, mely kezdetben a Collegium Transylvanicum Alapítvány égisze alatt működött. 1999-ben a senior szakkollégiumi tagok kezdeményezésére jött létre a Max Weber Társadalomkutató Központ, amely a kutatói tevékenységüket folytatni kívánó diplomásoknak nyújt intézményi háttérrel.

59 Thomas, W. I. – Znaniecki, F. (1994–2006) *A lengyel paraszt*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó – Max Weber Alapítvány.

60 Jahoda M. – Lazarsfeld, P.F. – Zeisel, H. (1999) *Marienthal*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó – Max Weber Alapítvány.

61 Bauman, Z. (2001) *A modernitás és a holokauszt*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó – Max Weber Alapítvány.

62 Laki M. – Szalai J. (2004) *Vállalkozók vagy polgárok? A nagyvállalkozók gazdasági és társadalmi helyzetének ambivalenciái az ezredforduló Magyarországon*. Budapest: Osiris.

ami nagyon jó fogadtatást nyert. Megkaptuk rá a Polányi-díjat. De akkor már az Ágnes nem élt. Szóval ezt ketten a Misivel írtuk. A könyv fő mondanója az volt, hogy igen, itt van egy alakuló réteg, amely még nagyon sokat fog változni, meg újonnan kezdte el ebben a minőségben a működését, de fölmutat egy csomó olyan polgáris vonást, ami miatt erre a bizonyos elitszerepre lehet gondolni. Már akkor izgatott minket, hogy hova vezet ez a trend, szóval mi lesz ebből. Az ezredforduló táján, '99 és 2001 között készült ez az 50 interjú. Tíz év múlva én fölvettem – és ez tetszett a Misinek is –, hogy próbáljuk őket újra megnézni. Kaptunk erre egy OTKÁ-t, és megcsináltuk. A többségüket sikerült megtalálni és beszélni is hajlandók voltak. Hogy kiszűrjük azt, hogy közben, ugye, idősödtek – ezek ilyen 50 körüli emberek voltak akkor, hát már 60 felé, még ha színen vannak is, akkor is azért egy csomó mindent talán átadtak az új generációnak – úgyhogy csináltunk egy kontrollcsoportot is olyan nagy- és középvállalkozókból, akik tíz évvel később indultak. Azt akartuk megnézni, hogy azok, akik ma indulnak, mennyire hasonlítanak a tíz évvel korábban indultakra. Most jutottunk nagyjából a végére annak a könyvnek, amit ebből írtunk.⁶³ A tanulság nagyon megrendítő. A korábbi ígéretes vonások megtörttek, és visszahúzódtak a nagyvállalkozók. Frusztráltak lettek, továbbá jobboldaliak lettek, noha baloldaliak voltak, legalábbis balliberális beállítódásúak. Tehát ők kicsit jobboldaliak, az újak, azok meg már rendesen jobboldaliak lettek. Ebből egy nagyon érdekes kérdéssor vetődik fel, amit nem biztos, hogy mi fogunk megkutatni. Az, hogy az egész ideológia és az egész szerepfelfogás és identitás kérdése hogy néz ki. Ugye, ha identitásról beszélünk, akkor többnyire a kisebbségi identitásokat szoktuk csak megnézni. De itt is úgy érzem, hogy viszonyítani kell. A relációt meg kell teremteni egy ilyen zavart többségi identitáshoz. Tehát ez a lekonyulásról szól, és elég erőteljes revíziója annak, amit korábban gondoltunk.

Eközben sokat dolgoztunk a romakérdésen és annak társadalompolitikai átgondolásán is. Egy kutatás föladja a kérdést a következő kutatásnak. Azt a kérdést, hogy hogyan van konstruálva a kisebbségi lét. Adódott, hogy ezt elsősorban az iskola és a munka világában kell megnéznünk. A másik dolog, hogy ahogy a világ változott, és az úgynevezett tudományos munka lehetőségei változtak, egyre világosabb lett, hogy azok a kérdések, amik mondjuk a Neményi Marit, engem, ezt a kört foglalkoztatják, azok nincsenek, hogy úgy mondjam, a középpontjában annak, amit a megrendelők nagyon szeretnének. Ugyanakkor mi meg nem nagyon akarnánk azt tekinteni a fő igazodási szempontnak, hogy mit akarnak a megrendelők. Tehát, ha vannak érveink arra, hogy ezek a dolgok fontosak, akkor érdemes utánamenni. Az intézményes helyzet átgondolása oda vezetett, hogy elkezdtünk azon gondolkodni, hogy valahogy ki kell lépnünk az európai térbe. Mert ahogy itt gyötri egymást az OTKA meg az NKTH meg a nem tudom én, kicsoda, az megöl mindent. Ha ép ésszel, meg ép kutatással felszínen akarunk maradni, akkor kívül is körül kell nézni. Igen ám, de volt egy hosszú tapasztalat, amiről eddig nem beszéltem, amit, mondjuk, azzal foglalnék össze, hogy ugye mi a '70-es, '80-as években nagyon érdekesek voltunk a nyugat számára, mint a legrugalmasabb ország a blokkon belül. Ugyanakkor mégis blokkhoz tartozó ország, tehát azoknak a kutatóknak, akik meg tudnak szólalni angolul, és még értelmes is, amit mondanak, lett respektusuk. De ez pillanatok alatt megfordult, amint a rendszerváltások bekövetkeztek. És elkezdődött az a másodrendűnek tekintés, amit mindenki megtapasztalt. Ez minden konferencián előjött. Én egy gögös polgárlány vagyok ebből a szempontból. Most ezt viccből mondom, de nem teljesen vicc. Szóval nem tudom elviselni ezeket a viszonyulásokat. Jöttek egymás után a különböző megbízások, világbanki munkák meg nem tudom én, mik, és a barátaim kiröhögtek engem, hogy mit folytatok én itt egy egyszemélyes polgárjogi mozgalmat a saját nem tudom én, mimért. De hát én bizony, ha úgy gondoltam,

63 Laki M. – Szalai J. (2013) *Tíz évvel később – magyar nagyvállalkozók európai környezetben*. Budapest: Közgazdasági Szemle Alapítvány.

hogyan rossz az a szegénységkoncepció, amivel jönnek, és azt akarják mondani, hogy majd az legyen az empirikus kutatás alapja, és én nem úgy gondolom, akkor el fogom mondani. Aztán hogyha nem férünk egy csárdába, akkor jó napot kívánunk egymásnak. Végül ezekből elég sikeresen sikerült is kijutni. És lassan megérett bennem egy furcsa aspiráció, hogy én még szeretném azt elérni, hogy úgy kelljen nézni erre a térre, hogy ez egy valami. Erre a Kelet-Európára meg arra, amit csinálunk. És elérni azokat a pozíciókat, amelyekben csak nyugatiak vannak. És akkor ez a két dolog összekapcsolódott, és egy többéves munka kezdődött abban a tekintetben, hogy azt a gondolatot, hogy hogyan konstruálódik, mondjuk, leginkább az oktatásban a kisebbségi helyzet, és mik ennek a variációi, és miként függ ez össze azzal, hogy különböző társadalmakban más és más az állampolgáriság tartalma, és a formális állampolgáriság nem garantál állampolgáriságot, megkutatassuk. Erre kaptunk a *European Science Foundation*tól egy kis pénzt, és összehoztunk egy workshopot, ami nagyon sikeres volt. Aztán, amikor eljött az idő, hogy olyan témát hirdetett meg az EU az FP7-es programban, amire érdemes volt pályázni, akkor csináltuk meg ezt a bizonyos EDUMIGROM kutatást, ami az utóbbi években a fő tevékenységemet tette ki. Baromi sokat dolgoztunk ezen, kimunkáltuk az egésznek a struktúráját, szóval [létrehoztunk egy] konzorciumot, amelyik nagyon jó emberekből állt össze, és megnyertük a projektet. Ez volt az első olyan EU-s projekt állítólag, aminek magyar volt a vezetése. Ebből egy izgalmas dolog lett, mert az országokat az iskola keretében hasonlítottuk össze. Főleg másodgenerációs, tehát már az adott országba született, és ezért olyan egyszerűen migránsnak nem nevezhető diákok és a roma diákok helyzetét hasonlítottuk össze kilenc országban: öt nyugati és négy kelet-európai volt. Az öt nyugati, a déli országok kivételével, nagyjából leképezte a fő típusokat. Itt a régióban pedig a csehek, szlovákok, románok, meg mi, ez azért elég jól kirajzolta, hogy mi van ebben a poszt-socialista világban etnikai viszonyok tekintetében, és ezt hogyan teszi tönkre az oktatás. Ez túl sommás, de mégis így van. Ebből most egy könyvet csinálunk éppen, erre kaptunk a Palgrave Kiadótól szerződést, ami állati nagy szó. A saját identitásunk megkeresése is hozzátartozott ehhez a sikerhez. Az egyik új tapasztalata az EDUMIGROM kutatásnak az volt, amit elvileg tudunk, hogy baromi nagy különbségek vannak a történeti keretek között. Tehát, hogy egy csomó problémát, amiről beszél, most legyen az akár a kisebbségi csoportok, pláne látható kisebbségek kiszorítása, az máshogy merül föl egy olyan világban, amit a koloniális viszonyok alakítottak, és megint máshogy merül föl egy olyan társadalomban, ahol új élmény az, hogy vannak mások, mint mondjuk a német társadalomban a törökök. És hát megint más egy olyan, kirekesztést alapviszonynak tekintő világban, mint amilyen a miénk. A másik, hogy engem nagyon arra tanított meg ez a kutatás, hogy kisebbségi identitásról nem lehet beszélni anélkül, hogy érteném a saját többségi identitásomat. Mik azok a metszetek, amik megkülönböztetik ezt? És mik azok, amelyek azonossá teszik? Hol van ennek a közös terepuma? Szóval miért nem érzi ma egy a magyart anyanyelvének tekintő cigány gyerek, hogy az a kérdés, hogy hol helyezkedik el Magyarország Európában, az ő kérdése is. És miért nem érezzük mi azt, hogy az, hogy hol helyezkedik el Magyarország Európában, ami nekünk olyan alapvetően kérdés, azt leginkább a cigányokkal szembeni viselkedésünk teszi mássá. Tehát, én úgy gondolom, hogy ezt relációban lehet csak elgondolni és dinamikában, ráadásul.

Közben már hosszú évek óta ösztökéltek, hogy mi az, hogy nem adok be egy nagydoktorit. Elfogadtam, hogy igen, most már itt az ideje, hogy beadjak egyet. De azt nagyon nem fogadtam el, hogy most én csak úgy összetegyem azt, amit eddig csináltam. Úgyhogy a könyv, ami az állam túlhatalmának az átformálódásáról, de jelenlevéséről szól, ennek a leágazása.⁶⁴ Ennek is jó fogadtatása lett. És haszna is lett számomra, főleg

64 Szalai J. (2007) *Nincs két ország...? Társadalmi küzdelmek az állami (túl)elosztásért a rendszerváltás utáni Magyarországon.*

Budapest: Osiris.

abban a tekintetben, hogy a szociálpolitika nem egy olyan terület, ahol intézményekről gondolkodsz és arról, hogy mik az intézményes keretek, pályák, szabályok. Mert azok mit tudnak? Mit rögzítenek az adott társadalom érdekviszonyain, és mit tudnak ezeken mozdítani? Oda jutottam, hogy az intézmények kutyafülét se érnek, ha nem érted a társadalmi mozgásokat vagy az őket megtöltő társadalmi viszonyokat. Úgyhogy talán ez a könyv annyiban lett jó és érdekes, hogy megpróbálja összekapcsolni ezt a két oldalt. Tehát emberek viselkedését és a mindennapi élet különböző rutinjait egybenézni azzal, hogy mit akar vagy mit tud ezzel kezdeni az állam – mondjuk, az elosztáspolitikai terén.

Baromi sokat tanultam és sokkal árnyaltabban látom az egész nyugati migráció problémáját is, mint korábban. Ez elvisz egy most formálódó tervhez, a régi kérdésem idekapcsolásából [adódóan] is, hogy mi a fene ez a posztszocialista jóléti állam? Tehát megmutatni vagy végiggondolni, miért nem tud betagozódni igazában a nyugati formációk közé. És akkor mik mozgatják? Úgyhogy ez most egy ilyen alakuló kutatás, ami a következő években, ha meg lehet csinálni, akkor valószínűleg a kerete lesz annak, amit még megpróbálok valahogy végiggondolni.⁶⁵

---

65 Erről lásd: Szalai J. (2021) A 80-as évek szociálpolitikai elgondolásairól – visszapillantás a mából. *Kettős Mérce* június 13.; (2020) Romboló bizonytalanságok, *Fundamentum*, 24(1), 32–37.